

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
I.KARIMOV NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA
UNIVERSITETI

Qo‘lyozma huquqida
UDK: 371.10:681.142.37.

RAXIMOV MINHOJIDDIN MUHAMMADG‘OLIB O‘G‘LI

O‘ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING BOSHQARISH TEXNOLOGIYASI

13.00.01– Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosligi bo‘yicha pedagogika
fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan
D I S S Y E R T A S I Y A

Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari doktori, professor
A.Musurmanova

Toshkent -2025

MUNDARIJA		
KIRISH.....		4
I BOB.	“O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi va uning ilmiy nazariy asoslari	15
§1.1.	“O‘zbekiston maktablarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish va boshqarish-pedagogik muammo sifatida	15
§1.2.	Shaxsning qobiliyat va iqtidorini rivojlantirish haqida sharq allomalarining qarashlari.....	28
§1.3.	Iqtidorli o‘quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari.....	36
Birinci bob yuzasidan xulosa.....		58
II BOB.	O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish va boshqarish texnologiyasining pedagogik shart - sharoitlari	60
§2.1.	Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida Milliy ta’lim tashabbusi	60
§2.2.	Ta’limda iqtidorli o‘quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar	78
§2.3.	Ta’limiy o‘yinlar, interfaol dars vositasida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish va boshqarish	99
Ikkinchi bob yuzasidan xulosa.....		118
III BOB.	IQTIDORLI O‘QUVCHILAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARI-NING MAZMUNI VA SAMARADORLIGI.....	120
§3.1.	Iqtidorli o‘quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning tajriba-sinov bosqichlari.....	120
§3.2.	Tajriba-sinov ishlari natijalari va ularning tahlili	128

Uchinchi bob yuzasidan xulosa.....	140
XULOSA.....	143
TAVSIYALAR..... ...	146
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	147
ILOVALAR.....	161

KIRISH (Falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi)

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Jahonda o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning turli ko‘rinishlari, kreativ mexanizmlari amaliyotga tatbiq etilgan. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar didaktika va o‘qitish faoliyatni rivojlantirish, ijodiy ta’lim muassasalari faoliyatini boshqarishda, samarali kompetensiyali yondashuvni faollashtirishga alohida ahamiyat qaratib kelmoqda. YUNESKO tomonidan 2030-yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “Sifatli ta’lim ijodiy tafakkurni va bilimni rag‘batlantiradi, savodxonlik va hisob malakalari asoslarini, shuningdek, tahlil qilish, muammolarni hal qilish, fikrlash hamda boshqa shaxslararo va ijtimoiy munosabat ko‘nikmalarini yuqori darajada egallash”¹ga alohida e’tibor berilmoqda. Xalqaro miqyosda ta’limining sifatini oshirish, ijodiy fikrlash, tanqidiy tafakkur, o‘zini-o‘zi baholash, o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga, ayniqsa mamlakatimizda 2019 - yildan boshlab faoliyat olib borayotgan ijod va ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasiga alohida e’tibor berilmoqda.

Dunyo ta’limida o‘qitish modellarini texnologik taraqqiyot g‘oyalari bilan uyg‘un holda kashf qilish, ta’lim sifati nazariyasi va metodologiyasining yetakchi g‘oyalarini tatbiq etish orqali uzviylik, uzluksizlik va izchillik tamoyillariga asoslangan qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu jarayonda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish tamoyillariga yangicha yondashuvlar, ilmiy-pedagogik innovatsiyalar, o‘qitishning “STEAM – ta’lim” dasturi asosida o‘quvchilarda ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyalarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan, PISA, TIMSS, PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq ta’lim jarayonida tamomila o‘zgacha nazariy bilimlarning amaliyot bilan uyg‘unligi hamda hayotiyligini ta’minlash masalalari muhim ahamiyat kasb etibgina qolmasdan, asosiyligi jihatidan ham o‘z isbotini

¹ Incheon Declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea¹)

topdi. Ta'lim muassasalari tizimida o'quvchilarning ijodiy faolligi muammolarining yechim yo'llarini topish, o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish, ta'lim tizimini samarali boshqarish maktab yoshidan o'quvchilar shaxsini rivojlantirish, ularning qobiliyati, axloqiy va estetik hissiyotlarini milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, o'qishga qiziqishi, xohish va istagini, o'zi va o'z atrofini o'rab olgan olamga hissiy munosabatni, ruhiy dunyosini rivojlantirishga qaratilgan o'quv tuzilmalarini ishlab chiqishdan iborat. Ijodkor o'quvchining intellektual qobiliyatini ro'yobga chiqarishga, uning ichki imkoniyatlaridan oqilona foydalanishga ko'maklashuvchi iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish hamda ularga maqsadli ta'lim berish texnologiyasiga alohida e'tibor qaratish, shuningdek, tizim faoliyatini takomillashtirish maqsadida pedagogik texnologiyalarga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish dolzarb masalaga aylanganligi sababli mazkur ilmiy tadqiqot **“O'zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi”** deb nom oldi. Hozirgi davr ta'limning ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan konseptual ilmiy izlanishlari ijodkor o'quvchilarda iste'dodning yorqinlashuvi, ixtirochilikka qiziqishi bu borada umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ertak, hikoya, qo'shiq, musiqaning obrazli mazmunini tezda idrok etishi, ijodiy imkoniyatlarini nazarda tutgan tadqiqotlar milliy ta'lim tizimi uchun juda katta ehtiyojga aylandi.

Yangi O'zbekistonda ta'lim tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqishdagi islohotlar maktab ta'limidan boshlab o'quvchilarning fan asoslari bo'yicha zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga ehtiyojini, asosiy milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, mehnat ko'nikmalarini, ijodiy fikrlash va atrof-muhitga ongli munosabatini rivojlantirishga zarur shart-sharoitlarni yaratibgina qolmasdan, o'quvchilari ijodiy faoliyatini tashkil etishning samarali pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Xalq ta'limi tizimining 2030 -yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “o'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan o'quvchilarda

o‘qishga sog‘lom, kuchli va ta’sirchan motivatsiyani rivojlantirish”² kabi muhim vazifalarni belgilab bergan. O‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish, ularning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda maqsadga yo‘naltirilgan tadqiqotlarga hamda samarali boshqarishga alohida ehtiyoj sezilmoqda shuning uchun ham mamlakatimizda mazkur soha uchun yetarlicha e’tibor qaratilmoqda. Bunday yondashuv ta’limida o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish hamda ularga maqsadli ta’lim berish texnologiyasini, unda ta’lim olayotgan o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini samarali tamoyilini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bunga esa ijod maktablarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish hamda o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotiga asoslangan ta’lim jarayonini tashkil etish, nazorat qilish strategiyalarini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarni ishlab chiqish orqali erishish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentyabrdagi “Yoshlarga oid Davlat siyosati to‘g‘risidagi” O‘RQ-406-sonli Qonuni, 2017-yil 7-fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2017-yil 15-martdagi “Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 140-sonli Qarori, 2017-yil 11-avgustdagi “Ta’lim muassasalarida chet tillarini o‘qitishning sifatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 610-sonli Qarori, 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, “Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta’lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-sonli Qarori, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PF-5538-sonli Farmoni 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712 - sonli, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining

²O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. Xalq so‘zi gazetasi 2019 yil aprel.

2019-yil 9-sentyabrdagi PF-5815 - sonli Farmoni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-sentyabrdagi PQ-4444- sonli Qarori, 2020-2025 yillarda ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish konsepsiyasi, Vazirlar Mahkamasining «Prezident ta’lim muassasalari agentligi huzuridagi Pedagogik mahorat va xalqaro baholash markazi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida» 2021-yil 7-dekabrdagi 741-son Qarori «Prezident ta’lim muassasalari agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog‘ini kengaytirish to‘g‘risida» 2022-yil 14-apreldagi PF-106-son Farmoni va sohaga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor ynalishlariga mosligi: Mazkur tadqiqot respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining I. “Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma’naviy-ma’rifiy rivojlantirishda, innovasion g‘oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo‘llari” ustuvor yo‘nalishi doirasida bajarilgan.

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. Respublikamizda pedagogik uzluksiz ta’limning asosiy tashkiliy-pedagogik jihatlari, didaktik shart-sharoitlari, uslubiy yondashuvlarini nazariy va ilmiy jihatdan takomillashtirish, ta’lim texnologiyalari, ta’lim sifati samaradorligiga erishish imkoniyatlari bo‘yicha J.Yo‘ldoshev, R.Ahliddinov U.Begimqulov, L.Golish, R.Djurayev, U.Inoyatov, M.Mahmudov, A.Musurmanova, X.Ibragimov, M.Vahobov, M.Yuldashev, Sh.Qurbonov va E.Seytxalilov, ta’limda uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash, fanlararo aloqadorlik masalalarida M.Mirqosimova, B.Abdullayeva, N.Abdullayeva, B.Adizov, A.Jumanov, S.Mahkamov, G.Fayzullayeva, N.Yuldasheva, integrasion yondashuv asosida o‘quvchilar tafakkurini rivojlantirish borasida O.Abduraxmonov, D.Yakibova, R.Mavlonova, N.Raxmonqulova, dars mashg‘ulotlarini integratsiyalashning umumiy xususiyatlariga doir mashg‘ulotlar strukturasi hamda texnologiyalari bo‘yicha M.Toshpulatova, B.A’zamova, R.Ibragimov, O.Roziqov, V.Karimova, E.G‘oziyev, Q.Yo‘ldoshev, Z.Nishonova, B. Qodirov va Sh.Boltayevalar ham

shaxsning ijodiy faoliyatini rivojlantirishni uning aqliy qobiliyati, bilish faoliyati, mustaqil fikr yuritish muammolariga bog‘lab talqin etadilar. Jumladan, V.Karimova shaxsning faolligi, faoliyat turlari va ularni ijtimoiy-xulq motivasiyasi ustida ilmiy izlanish olib borgan.

B.Adizov boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy bilish qobiliyatlarini rivojlantirishning pyedagogik tyexnologiyalarini ishlab chiqish ustida izlanish olib borgan.

N.X.Yunusova ijodiy faoliyat yordamida boshlang‘ich sinf yoshidagi o‘quvchilarni tarbiyalash muammosini tadqiq etib, ijodiy faoliyat orqali tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlash modelini tuzib chiqadi.

Sh.Boltayeva boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammosini tadqiq qilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida o‘quvchi ijodiy faoliyatini rivojlantirishning nazariy asoslarini ta’lim jarayonida rivojlantirish bo‘yicha A.Leontyev³, G.Muxametzyanova⁴, B.Pugachevalar tomonidan tadqiq etilgan. A. M. Matyushkin, I. S. Averina, G. D. Chistyakovalar o‘quvchi shaxsining ijodiy faoliyatini tashkil qilish masalalari ustida izlanish olib borib, ularning har bir rivojlanish bosqichi bilish jarayonlarining rivojlanishi bilan bog‘liq holda qaralishi lozimligini uqtiradilar.

Xorijiy olimlardan A.Marshall,⁵ M.Porter, O.Solvell, G.Lindqvist, C.Ketels⁶ kabilarning izlanishlarida ilm-fanda o‘quvchi tarbiyasi va ijodkorligi va ularni samarali boshqarishning iqtisodiy jihatlari , menejmentga oid bir nechta

³ Психологические механизмы и пути воспитания умений публичной речи. — М., 1972;

⁴ Педагог, ученый, организатор науки Г. В. Мухаметзянова Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании»–Казан., 2008.

⁵ In the preparation of this Memoir I have had great assistance from Mrs. Marshall. I have to thank her for placing at my disposal a number of papers and for writing out some personal notes from which I have quoted freely. Alfred Marshall himself left in writing several autobiographical scraps, of which I have made the best use I could.

⁶ The Determinants of National Competitiveness Mercedes Delgado, Christian Ketels, Michael E. Porter & Scott Stern 2012.

elementlarning o‘zaro aloqasi va bir butun maqsad atrofida birlashish bilan bog‘liq hodisa sifatida tadqiq etilgan.

O‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantirish muammoli ta’lim kontekstida o‘rganilgan. I.P.Volkov, I.V.Dorno, R.I.Ibragimov, V.V.Matkin, M.I.Maxmutov⁷ va boshqalar ta’limni ijodiy tashkil etish masalalarini muammoli ta’lim nuqtai nazaridan o‘rgangan. Qator tadqiqotlarda o‘quvchi tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning psixologik muammolari yoritilgan: N.F.Talizina ishlarida o‘quv jarayonining turli bosqichlarida o‘quvchilar o‘zlashtirishining ijodiy-psixologik muammolari atroflicha yoritilgan; A.M.Matyushkin, Ya.A.Ponomaryov⁸ o‘quvchilarda ijodkorlikni tarbiyalashda axborotlar bilan ishlash ya’ni bilim, ko‘nikma malakalarni rivojlantirish orqali o‘quvchi dunyoqarashidagi ba’zi muammolarini tahlil qilganlar.

F.Ya.Baykov, L.A.Venger va A.L.Vengerlarning tadqiqotlarida ham o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligi, intuisiya, diskursiv fikrlash “harakat va tafakkur” tizimida tahlil qilingan. Ya.A.Ponomarev⁹ izlanishlarida ta’lim sharoitida o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligi kompleks psixologik hodisa sifatida ajratilgan.

Qayd etilgan tadqiqotlarda ta’limda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish, ularning ta’lim jarayonini faol ishtirokchilariga aylantirishga oid ko‘nikmalarini namoyon qilish, ijodiy pedagogik tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmalarining ba’zi bir elementlari, ayrim jihatlari ochib berilgan. Biroq iqtidorli o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi maxsus o‘rganilmaganligi tadqiqot ishining mavzusini **“O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi”** deb, nomlanishiga sabab bo‘ldi.

Dissertatsiya tadqiqotining dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasining ilmiy tadqiqot ishlari, rejalari bilan bog‘liqligi. Dissertatsiya

⁷ "Теория и практика проблемного обучения", "Проблемное обучение. Основные вопросы теории", "Современный урок и вопросы теории", "Организация проблемного обучения в школе", имеющие фундаментальное значение для развития и перестройки современной педагогики. 2006.

⁸ Пономарев Я.А. Знания, мышление и умственное развитие. М., Просвещение, 1967.

⁹ Я.А.Пономарев «Знания, мышление и умственное развитие» - М., 1967.

tadqiqoti I.Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti ilmiy-tadqiqot ishlari rejasining PZ-2017-0927124 “Ta’lim muassasalarida hamkorlik asosida pedagogik faoliyatni rivojlantirish” (2021-2023 yy.) mavzusidagi ilmiy-amaliy loyihasi doirasida bajarilgan.

Tadqiqotning maqsadi: O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi bo‘yicha o‘quv qo‘llanma va tavsiya ishlab chiqish, tizimni takomillashtirishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi orqali ta’lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlarini aniqlashtirish;

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi orqali fan, ta’lim va ishlab chiqarishda integratsion ta’lim sifatini ta’minlashning ilmiy-pedagogik muammo sifatidagi nazariy asoslarini takomillashtirish;

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish orqali pedagogik ta’limining innovatsion modelini ishlab chiqish;

iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish texnologiyasi asosida ilmiy-nazariy, metodologiya va tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ob’yekti sifatida iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirish jarayoni belgilanib, tajriba-sinov ishlarida Farg‘ona viloyatidagi Erkin Vohidov, Sirdaryo viloyatidagi Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktablari va Toshkent viloyati Zangiota tumanidagi ixtisoslashgan ta’lim muassasasining jami 432 nafar VII-IX sinf o‘quvchilari ishtirok etgan.

Tadqiqotning predmetini iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasining mazmuni, shakl, metod va vositalari tashkil qiladi.

Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda nazariy (tahliliy-statistik, qiyosiy taqqoslash, umumlashtirish, sharhlash), diagnostik (suhbat, anketa, kuzatish, tasniflash), matematik va pedagogik eksperiment (ma’lumotlarni matematik-statistik qayta ishlash, natijalarni grafik tasvirlash, modellashtirish va boshqalar) kabi usullardan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

ta'lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlari (ta'lim sifatini baholash mezonlari va aniqlash indikatorlari, o'quvchi kompetentlik darajasi, o'qituvchining innovasion faoliyati) hamda ta'lim sifatiga ta'sir qiluvchi omillar (ta'lim mazmuni, ob'yekt va sub'yekt munosabati, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy) davlat ta'lim standartlari va buyurtmachilar talablarini integratsiyalash asosida aniqlashtirilgan;

ta'lim turlarining o'zaro bog'liq tarkibiy bo'limlari (gorizontal, vertikal) va o'ziga xos integral belgilari (ijro, nazorat, natija)dan iborat ta'lim sifatini oshirishga mo'ljallangan innovasion yondashuv tuzilmasini modellashtirish tamoyillari (uzviylik, normativlik, ilmiylik, izchillik, universallik) asosida ishlab chiqilgan;

kreativ yondashuvlar asosida ixtisoslashgan maktablarda ta'lim sifatini oshirish tamoyillari (muvofiglik, tizimlilik, barqarorlik, sinergetik, moslashuvchanlik)ga asoslangan mobil harakatli tezkor aloqa, hududiy yaxlitlik hamda "ijod maktabi - iqtidor laboratoriyasi" maydonchalarining imkoniyatlari (boshqaruv, metodik, didaktik, texnologik, motivasion)ga ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan;

ta'lim tizimida sifatli kadrga bo'lgan ehtiyojni mahalliy sharoitga mos, tizimlararo manfaatdorlik tamoyillari (maqsad umumiyliigi, manfaatlar xususiyliigi)ga ko'ra ta'minlashning uzviylik va uzluksizlikka asoslangan kogintiv nazariy va amaliy faoliyat uyg'unliigi asosida takomillashtirilgan.

Tadqiqotning amaliy natijalari quyidagilardan iborat:

ixtisoslashgan maktablarda o'quv-tarbiya jarayonini iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi asosida takomillashtirish hamda ta'lim tizimi boshqaruv faoliyatida tegishli darajadagi zarur pedagogik komponentlarni ta'minlash masalalari "Pedagogik texnologiya, uning ta'riflari va kasbiy mahorat tushunchasi", nomli o'quv qo'llanmasi, "Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish" mavzusidagi turkum ilmiy maqola va tezislarda yoritilgan;

ixtisoslashgan maktablarda ta'lim sifatini oshirish ya'ni "ijod maktabi – iqtidor laboratriyasi"ni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan;

iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish va rivojlantirish modeli asosidagi kasbiy yo‘naltirilgan namunaviy didaktik ta‘minoti (o‘quv qo‘llanma, tavsiyalar) yaratilgan;

ixtisoslashgan maktablarida ta‘lim sifatini oshirish orqali tizimlararo manfaatdorlik asosida belgilangan ijtimoiy buyurtma hamkorlik dasturlari, zamonaviy texnologiyalari ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi bilish nazariyasining metodologiyasi: bixeviorizm va kognitiv, bilmoq, anglamoq, tushunmoq va fikrlamoq shuningdek ma‘lumotlarni xotirada saqlash va qayta ishlash hamda pedagogik ta‘lim sohasidagi respublika, xorijiy davlatlar olimlari, amaliyotchilarning ishlariga asoslanilganligi; tadqiqot vazifalariga mos keluvchi, o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi tadqiqot metodlarining qo‘llanilganligi; tajriba-sinov ishlarining tahlili va tadqiqot natijalarining miqdor va sifat jihatidan ta‘minlanganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati ixtisoslashgan maktablarida ta‘lim sifatini samaradorligini ta‘minlovchi omillarning ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinganligi, iqtidorli bolalarning hayotiy ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda samarali pedagogik-texnologik komponentlari aniqlashtirilganligi, sub’yekt-sub’yekt xarakteriga ega bo‘lgan hamkorlikning tizimli-tashkiliy vazifalari hamda ijod maktablari ta‘lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari, tamoyillari amaliy tavsiyalar va sohaga taalluqli ilmiy - nazariy muammo bo‘yicha boyitilgan dasturlar, loyihalar, tavsiya qilingan materiallar va “Pedagogik ta‘limining innovatsion modeli” ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati ixtisoslashgan maktablarda ta‘lim sifatini oshirish, texnologiyalari asosidagi ta‘lim sifatini takomillashtirish bo‘yicha o‘quv jarayonlari integratsiyalashganligi, belgilangan muammo bo‘yicha samarali metod va vositalarning ishlab chiqilganligi va takomillashtirilganligi, o‘quv qo‘llanmalar va pedagogik ta‘limining innovatsion modeli yaratilganligi, tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan ilmiy-uslubiy taklif va tavsiyalardan o‘quvchi iqtidorini

aniqlash, rivojlantirish va shunga ko‘ra to‘g‘ri kasbga yo‘naltirish kabi materiallarini ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. Ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish asosida ta’lim muassasalarida o‘tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagilar:

ta’lim sifatini oshirishning pedagogik komponentlari (ta’lim sifatini baholash mezonlari va aniqlash indikatorlari, o‘quvchi kompetentlik darajasi, o‘qituvchining innovasion faoliyati) hamda ta’lim sifatiga ta’sir qiluvchi omillar (ta’lim mazmuni, ob’yekt va sub’yekt munosabati, texnologik, ijtimoiy, iqtisodiy) davlat ta’lim standartlari va buyurtmachilar talablarini integratsiyalash asosidagi ilmiy metodik taklif va tavsiyalardan PZ-2017927124 “Ta’lim muassasalarida hamkorlik asosida pedagogik faoliyatni rivojlantirish” mavzusidagi amaliy loyihani bajarishda foydalanilgan. Natijada ixtisoslashgan ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonlari sifati samaradorligini oshirishga erishilgan;

ta’lim turlarining o‘zaro bog‘liq tarkibiy bo‘limlari (gorizontal, vertikal) va o‘ziga xos integral belgilari (ijro, nazorat, natija)dan iborat ta’lim sifatini oshirishga mo‘ljallangan innovasion yondashuv tuzilmasini modellashtirish tamoyillari (uzviylik, normativlik, ilmiylik, izchillik, universallik) bo‘yicha ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalardan O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti Qoraqalpog‘iston filialining A1-XT-092997-raqamli “Yoshlarni umuminsoniy, milliy va tarixiy qadriyatlar uyg‘unligi asosida ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning muammolari” mavzusidagi amaliy loyihani bajarishda foydalanilgan. (O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi Qori Niyoziy nomidagi tarbiya pedagogikasi Milliy instituti Qoraqalpog‘iston filialining 2024 - yil 26 - dekabrda № 579-son ma’lumotnomasi). Natijada ta’lim muassasalari hamkorligini tashkil qilish hamda o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi takomillashtirilgan;

kreativ yondashuvlar asosida ixtisoslashgan maktablarda ta’lim sifatini oshirish tamoyillari (muvofiglik, tizimlilik, barqarorlik, sinergetik, moslashuvchanlik)ga asoslangan mobil harakatli tezkor aloqa, hududiy yaxlitlik hamda “ijod maktabi -

iqtidor laboratoriyasi” maydonchalarining imkoniyatlari (metodik, didaktik, texnologik, motivasion)ga ustuvorlik berish oshirishda foydalanilgan (O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ixtisoslashgan maktablarda amaliyotga joriylanganligi haqidagi 2021 - yil 27 - dekabrda №189-sonli dalolatnomasi).

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari 5 ta xalqaro va 3 ta respublika ilmiy-amaliy anjumanida muhokamadan o‘tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e’lon qilinganligi. Tadqiqot mavzusi bo‘yicha jami 15 nomdagi ilmiy ish, jumladan, 1 ta o‘quv qo‘llanma, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan ilmiy nashrlarda jami 6 ta ilmiy maqola, jumladan, 3 tasi respublika va 5 tasi xorijiy jurnallarda chop etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya ishi kirish, uchta bob, xulosa va tavsiyalar, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati hamda ilovalardan iborat. Dissertatsiyaning asosiy hajmi 161 sahifani tashkil etadi.

**I BOB. O‘ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR
IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH , BOSHQARISH
TEXNOLOGIYASINING ILMIY -NAZARIY ASOSLARI**

**§ 1.1. O‘zbekiston maktablarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini
shakllantirish va boshqarish - pedagogik muammo sifatida**

Bugungi kunda shiddat bilan o‘zgarib borayotgan dunyoda raqobatbardosh ta’lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri zamonaviy ta’lim muhitini yaratish hisoblanadi. Zero, bunday ta’lim muhitining yaratilishi, istiqbolda yuqori intellektual salohiyatli kadrlar salmog‘ini o‘sishi, maktab o‘qituvchilarining kasbiy kompetenligi va dars sifatini yaxshilanishi hamda maktab rahbarlarining boshqaruv faoliyati samaradorligini rivojlantirishga ko‘mak beradi. Zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish va unga innovasion texnologiyalarni tatbiq etish yangicha boshqaruvning zaruriy usullarini amalda qo‘llash qobiliyatiga ega rahbar o‘qituvchilarga bog‘liq bo‘ladi.

Respublikamizda so‘nggi yillarda fan-texnika va ta’lim taraqqiyotini ta’minlashga katta e’tibor qaratilmoqda. Mamlakatimiz ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarning asosiy maqsadi – ta’lim jarayoniga aniq ijobiy mazmun berib, maktab o‘quvchilarini ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish asosida kelajak avlodni har tomonlama yetuk kamol toptirishga, ularning mantiqiy tafakkurini, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan umumilliy siyosatni amalga oshirishdir.

Bugungi kunda respublika maktablarida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ilmiy-pedagogik muammo sifatida qaralmoqda. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta’kidlab o‘tganlaridek, “...adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblangan sifatli ta’lim-tarbiya masalasi bundan buyon ham doimiy e’tiborimiz markazida bo‘ladi.

Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yosh avlodlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o‘qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak...” [1].

So‘nggi yillarda respublika iqtisodiyot tarmoqlari ijtimoiy sohani innovasion rivojlantirish, ilm-fan va ilmiy faoliyatni, xalq ta’limi sohasini har

tomonlarni qo'llab-quvvatlash va natijadorligini oshirish bo'yicha aniq maqsadga yo'naltirilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Demokratik islohotlarni amalga oshirish, jumladan, maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish, inson huquq va erkinliklarida qonun ustuvorligini ta'minlash borasida keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. Shunday bo'lsada, mamlakat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar ilm-fan va innovatsiya sohasida davlat boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirish, ilmiy faoliyatga oid davlat dasturlarini rivojlantirishda shaffoflikni oshirish hamda iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarda ilm-fan yutuqlari va innovatsion texnologiyalarni joriy etish ishlarini jadallashtirish lozimligini ko'rsatmoqda [1].

2020 - yil 23 - sentyabrda qabul qilingan Ta'lim to'g'risidagi qonun, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 - yil 5 - sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-son qarori, 2018 - yil 5 - sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni, 2019- yil 29 - apreldagi PF-5712-son farmoni bilan tasdiqlangan "Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi", 2020 -yil 6- noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni, shuningdek, qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda keltirilgan muhim vazifalardan kelib chiqib, maktablarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ularni kasbiy rivojlantirishda innovatsion boshqaruv faoliyatining tashkiliy-metodologik asoslarini tadqiq qilishning dolzarbligini belgilab beradi. Mazkur yuqoridagi normativ hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda tadqiqot ishimizni ya'ni maktablarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

Kishilik jamiyatida inson faoliyati – uning rivojlanishi uchun zarur sharoit bo'lib, shaxs hayotiy tajribaga ega bo'ladi, atrof-olamni idrok etadi, bilimlarni o'zlashtiradi, bilim, malaka va ko'nikmalarni hosil qiladi. Hozirgi davrda zamonaviy texnika va texnologiyalarning hayotga kirib kelishi inson faoliyatida, ijtimoiy ongida katta o'zgarishlar bo'lishini ko'rsatmoqda. Zero, odam va olam

to'g'risidagi tasavvurlar o'zgardi, inson tafakkuri va olamni tushinishning yangi usullari shakllandi, ma'naviy-amaliy o'zlashtirishning yangi vositalari va metodologiyasiga o'tish sodir bo'lmoqda.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish uning samarali ta'lim faoliyatini belgilab beruvchi asosiy omil sanaladi. O'quvchining nazariy-ilmiy tasavvurlari evristik ta'limning pedagogik asosini tashkil qiladi. Maktab o'quvchilaridagi bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz beradi. Izlanishlar amaliyotni jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo'lishi uchun aniq maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan, me'yorlarga ega bo'lgan, o'z-o'zini anglash faoliyatiga zarurat seziladi. Bunday amaliyot o'quvchilarida atrof-olam ob'yektlari va ular haqidagi bilimlarni o'zlashtirish; ta'lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida uning aqliy- intellektual, ijodiy xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu borada, ayniqsa, uzliksiz ta'limning akademik bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bosqichida ijodiy faoliyatini rivojlantirish imkoniyatlari kengroq hisoblanadi. Ilk maktab davrida o'quvchilarning aqliy qobiliyati, diqqati fikrlash darajasi birmuncha faol rivojlanadi. Bir qator psixolog va pedagog olimlar: A.V. Petrovskiy, B.M.Teplov, V.A. Kruteskiy, E. G'oziyev, G'.Shoumarov, O. Roziqov, B. Adizov ta'kidlashlaricha, - bu davrda o'quv faoliyati ta'sirida o'quvchilarning ruhiy faoliyati, diqqati, xotirasi, idrok etish darajasi, tafakkuri, his-tuyg'usi kabi jarayonlar rivojlanadi. Mazkur yoshdagi o'quvchilarning ijodiy faoliyatlari bir-biridan farq qilar ekan, ularning iste'dodi ham turlicha namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham boshlang'ich sinf o'quvchilarining mayl va intilishlari bilish va ijodiy faoliyatlari, iste'dodlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda mustaqillik tufayli amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari o'z ishiga ijodiy yondashuvchi, fan, texnika, san'at, ishlab chiqarishning jadal rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadigan yuksak malakali kadrlar tayyorlashga bog'liq. Shunga ko'ra, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqqan holda har bir o'quvchini ijodkorlik ruhida tarbiyalash muhim va zarurdir [11].

Agar e'tibor berilsa, an'anaviy maktablarda ilmiy tadqiqot o'tkazish yo'llari, vositalari, ilmiy jamoatchilik tan olgan prinsiplar ma'lum darajada aniqlangan, sayqallangan bo'lsa, ixtisoslashgan va ijod maktablarida o'quvchilarning ijodiy

faoliyatini rivojlantirish va boshqarishda qo'llaniladigan tadqiqot usullari va vositalari tadqiqot ob'yekti sifatida yetarli o'rganilmagan, ularni aniqlash, joriy qilish tamoyillari to'liq tahlil qilinmagan. Bu kabi maktablarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish mexnizmlarining ilmiy-pedagogik muammosi o'quvchilarning ijodiy faoliyatini dolzarblik muammosida - bilimlarni, empirik qarashlarni "ta'lim", "ijodiy faoliyat", "boshqaruv", "iqtidor" kabi kategoriyalar vositasida bayon qilish "mohiyatdan voqelikka", "voqelikdan mohiyatga" o'tishni taqozo qiladi. Bu borada mohiyatdan voqelikka o'tish - bu qobiliyatli maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish bo'yicha mavjud bilimlar, faoliyatda ishlatiladigan tajribalardan yangi bilimlarga, maktab o'quvchilarining ijodiy faoliyatini yanada rivojlantirishning takomillashgan tajribasiga qarab borishni anglatadi. Mazkur ko'rsatmadan biz taklif qilayotgan ixtisoslashgan va ijod maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta'limida o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasidan mohiyatga o'tish bo'lib, unda yangi tajriba xususiyatlari, ishlatilgan va tadbiq etilgan texnologiya, usul, vosita, rioya qilingan tamoyillar asosida ta'limni yangi bosqichga ko'taradi va tizimli boshqarish imkonini yaratadi.

Tadqiqotlar va olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, bizning fikrimizcha, ijodkorlik, ijodiy faoliyat – o'quvchilarni faollashtiruvchi bo'lib qolmasdan, ana shunday ijodkor, iqtidorli maktab o'quvchilar ta'lim olayotgan bilim maskanlarini ham yangi, tamomila original va amalda ma'lum bir qimmatga ega bo'lgan boshqaruv imkoniyatlari keng menejer rahbarligida ishlab chiqilgan va bajariladigan o'quv jarayoniga ehtiyoj sezadi.

Ixtisoslashgan maktablarda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish muammosi amaldagi umum ta'lim boshqaruvidagi maktablardan farqlanadi. Bunda maktab o'quvchilarning ijodiy faoliyati, o'zlashtirishning tarkibi, boshqarish texnologiyalari, pedagogik amaliyotdagi o'rni, uni hal etish kabi qator muammoli, muhim savollar mazkur mavzuning o'rganilishiga ilmiy asos vazifasini o'taydi.

Maktab o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish muammosi tashkiliy tizim bo'lib, o'ziga xos qator sifatlarga ega: eng avvalo, ixtisoslashgan, ijod maktablari ta'limida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini tizimli

boshqarish, didaktika va xususiy metodika fanlari sohasida o'tkaziladigan tadqiqotlar bilan uzviy bog'liqdir. Qolaversa ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish maktab o'quvchilarning o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining rag'batlantirishi bilan namoyon bo'ladi va o'quvchilarda samaraliroq ishlash mayli, istagi va ehtiyojini shakllantiradi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini bosqichma-bosqich rivojlantirib borish va ta'lim muassasasini boshqarish tashkiliy tizim sifatida o'qituvchining metin irodasi, nazariy va amaliy mahorati, soha bo'yicha egallagan bilimlari, faoliyatda orttirgan tajribasiga bog'liq.

Ixtisoslashgan va ijod maktablarida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini, qobiliyatini doimiy rivojlantirish uchun o'quv materiallarini o'rganish tizimi, har bir fanga, mavzuga oid o'quv elementlari ajratiladi hamda o'quvchilarning fizyologik mutonosib holda real bilish imkoniyatlari o'rganiladi. Shu asosda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini, qobiliyatini yanada takomillashtirish xususiyatlari aniqlanib, ta'lim muassasasi imkoniyatlari ishlab chiqiladi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish ta'limning ijtimoiy, pedagogik maqsadlariga tayangan holda pedagogik jarayonni aks ettiruvchi umumiy kelajak strategiyasi hisoblanadi. Mazkur jarayon bosqichma-bosqich, tizimli va maqsadli amalga oshiriladi. Mamlakatimizda ana shunday ijodkor, ixtidorli o'quvchilarni o'qitishga yo'naltirilgan maktablarda o'quv rejasi, dasturlari, darslik, metodik tavsiyalar va boshqa o'quv qo'llanmalar muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik vaziyatni to'laqonli anglash hamda vazifalarning aniq va to'g'ri belgilanishi pedagogik jarayonni samarali hal etishning muhim sharti hisoblanadi.

Ixtisoslashgan va ijod maktablarni boshqarishda va ijodkor o'quvchilarni tarbiyalashda pedagogik maqsad, pedagogik jarayonni tashkil etishga tayyorlanish muhim bo'lib, pedagogik vazifa tadbqiqiy natija sifatida qabul qilinadi. O'qitish jarayonida pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati turli boshqaruv texnologiyalari va vazifalarining mohiyati bilan belgilanadi. Tizimni amalga oshirish jarayoni bir yo'la yoki birin-ketin anglanishiga, qabul qilinishiga bog'liq.

Ma'lumki, pedagogik faoliyat uchun umumiy bo'lgan vazifalar quyidagilardir (1.1.1-rasm) Bunda ixtisoslashgan va ijod maktablarini boshqarish tizimiga alohida

urg‘u beriladi. Ayniqsa, o‘quvchilarning darslardagi faolligi, yangi mavzuni o‘zlashtirishiga ajratiladigan vaqt, mavzuni tushunish, mustaqil anglashlariga ko‘maklashish, qayta aloqaga chiqish, munosabat bildirish kabilar muhim sanaladi. Asosiy boshqaruv o‘qituvchi va ayrim holatlarda o‘quvchi faoliyatida aks etadi.

1.1-rasm. Ixtisoslashgan maktablarni boshqarishda pedagogik maqsad va uni tashkil etishga tayyorlanish bosqichidagi pedagogik vazifa strukturasi.

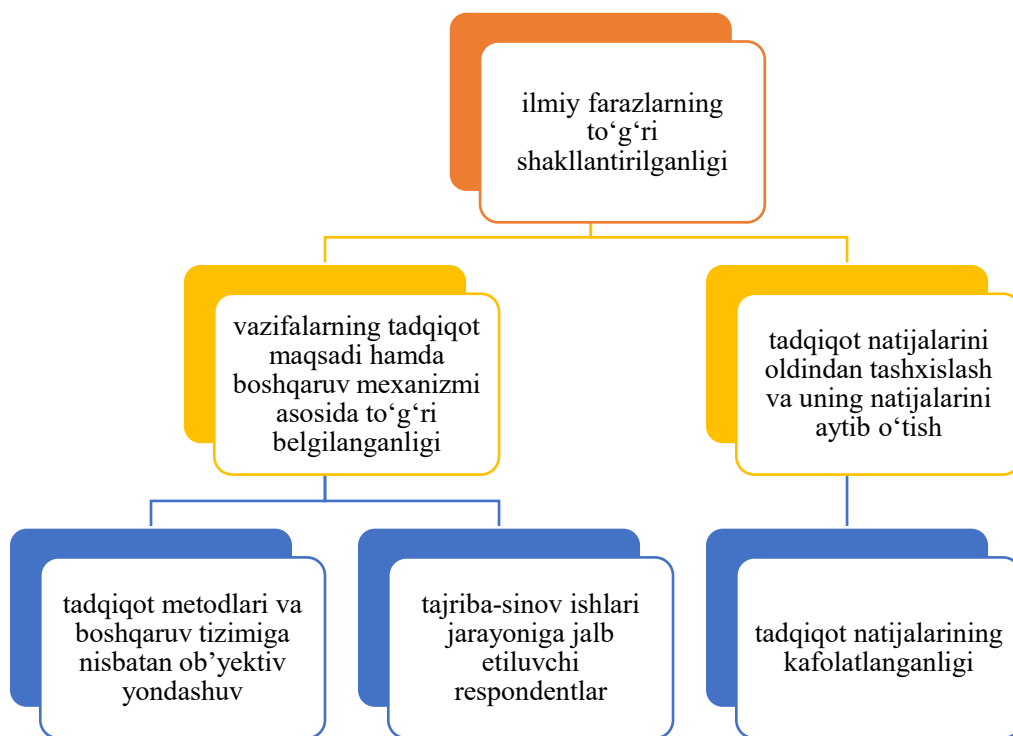
Agar ixtisoslashgan va ijod maktablarida pedagogik vaziyat va boshqaruv jarayoni yetarli darajada to‘g‘ri tashkil qilinmasa va aniq maqsadga yo‘naltirilmasa, bu vaziyatda pedagogik maqsad va vazifalar to‘liq amalga oshmaydi. Shuning uchun ham ta’lim muassasasida kasbiy faoliyatini boshlagan o‘qituvchi pedagogik vaziyatni real va to‘g‘ri anglashi, maqsad va vazifalarni izchil belgilash malakasiga ega bo‘lishi, uning kasb faoliyatini tizimli rivojlantiradi. Ijodkor o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida shunday vaziyatlar bo‘ladiki, doim ham o‘qituvchi haq bo‘lavermaydi. Ba’zan ular o‘zlariga ma’qul bo‘lgan yo‘lni tanlaydilar va pedagogik vazifani zudlik bilan hal etmoqchi bo‘ladi, natijada ko‘zlangan maqsadga erishilmaydi. Ammo ayrim holatlarda tajribali pedagoglar ham pedagogik vaziyatni to‘g‘ri anglashga e’tibor qaratmaydi. Natijada, pedagogik faoliyatda nomutanosiblik, tizimda g‘alizlik vujudga keladi: pedagog o‘z faoliyatida pedagogik maqsadlarning hal etilishini ta’minlay olish-olmasligini o‘ylab o‘tirmay, o‘quvchilarni faollashtiradi, ko‘rgazmali qurollardan foydalanadi yoki turli kreativ topshiriqlar va metodlar orqali bilimlarni nazorat qiladi. Har bir fan o‘zining tayanch

tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi.

Fanning mazmun va mohiyatini ochib beruvchi asosiy tushuncha - kategoriya deb ataladi.

Darsda muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi faoliyatstrukturasini vujudga keltiradi, jumladah o'qituvchi boshqaruvda qo'yidagilarga (1.1.2-rasm) e'tibor qaratish lozim:

- 1) ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi va shakily tizim yaxlitligi;
- 2) vazifalarning realligi va tadqiqot maqsadiga muvofiqligi;
- 3) tadqiqot metodlariga nisbatan kreativ va ob'yektiv yondashuvlar;
- 4) tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning fiziologiyasi, yoshi, jinsi, psixologik va shaxsiy xususiyatlari (qiz bola, o'g'l bola), shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri va muayyan holati hisobga olinganligi;
- 5) ilmiy tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini e'lon qilib borish;
- 6) tadqiqot natijalarining sifati va kafolatlanganligi.

1.2-rasm. Ixtisoslashgan maktablarda o'qitish strukturasi.

Ushbu boshqaruv jarayonida pedagog faoliyatining yana bir nomutanosiblik tomoni shundaki, ko'pchilik pedagoglar pedagogik vazifalarini ikkinchi darajali, funksional, o'tkinchi vazifalarga almashtiradilar va faqat ayrim jihatlarigagina diqqatlarini qaratadilar bunday faoliyat turi esa amaliyotda o'zini oqlamaydi.

Ta'lim jarayonida ayniqsa, pedagogikaning asosiy kategoriyalari, fanning tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, ilmiy tamoyillari, nazariy qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning tizimli rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi, e'tirof etilishini kafolatlaydi.

Bilamizki, har qanday fan yoki predmetning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb nomlanadi.

Pedagogika fanining asosiy ta'lim kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash ekan, uning ijodiy qobiliyatini tizimli rivojlantirish, ta'lim va tarbiya yaxlitligida samaradorlikka erishishiga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini ko'rsatadi. Ta'limning eng asosiy kategoriyalari sifatida quyidagilarni sanash mumkin: *shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), faollik ijodkorlik, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, rivojlantirish, rivojlantirish*. Sanab o'tilgan kategoriyalar yosh o'quvchi shaxsini ijodiy va har tomonlama rivojlanishida muhim hisoblanadi.

Shu o'rinda asosiy kategoriyalarga sharh berib, kreativ-ijodkor o'quvchi faoliyati uchun muhim bo'lganlariga to'xtalamiz:

Shaxs¹⁰ - ruhiy jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan, ijtimoiy sub'yekt, jamiyat a'zosi. Shaxs rivojlanishiga irsiyat, muhit, tarbiyaning ta'siri bilan birga unga faoliyatning ta'siri ham o'ta muhimdir. "Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat - bu uning faolligidir.

Tarbiya¹¹ - muayyan, aniq va real maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama rivojlantirish, o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyo- qarashini tarkib toptirish jarayoni.[11.17.132.]

¹⁰. Petrovskiy. A. V. .Umumiy psixologiya T.1992, 97-134 b.

¹¹ R.Jurayev va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. T., 2008 yil.

Ta'lim -¹² o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, faoliyat kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bosqichli jarayon.[12. 18.134]

Faollik – (lotincha “aktus”)- harakat, “aktivus” –faol so'zlaridan kelib chiqqan tushuncha) shaxsning haëtdagi barcha hatti-harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyadir”- deb ta'kidlaydi o'zbek olimasi V. M. Karimova [13.48]. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashga aloqador sifatlari orqali bayon etiladi.

Ijodkorlik– biror bir voqelikka mavjud bilim va his –tuyg'ular orqali kreativ yondashuv. “Ijodiy faoliyat” - deb ta'kidlaydi A. M. Matyushkin – bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan tizimdir” [14.36]. Bir qator psixolog olimlar - N.P. Shcherba [56], V. S. Yurkevich [41], Ye. L. Yakovlevalar [78]: “Ijodiy faoliyat –inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayonidir. O'quvchi shaxsi aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi” [111,23,46] -deb hisoblaydilar.

A. N. Leontyev¹³fikricha, inson faoliyatining asosiy psixologik nazariyasi va ta'limga faoliyatli yondashuv quyidagi g'oyalar va tamoyillarni o'zida jamlaydi:

1. Faoliyatga metodologik asos bir tomondan ob'yektiv dunyo, ikkinchi tomondan miyaga ruhiyatning ta'siri natijasida vujudga keladi va sodir bo'ladi.
2. Ruhiy ta'sirning faollik kasb etishi – bu sub'yektning ehtiyoji asosida amalga oshadi va sodir bo'ladi.
3. Moddiy dunyoda sub'yektni faoliyatga yo'naltirish, amaliy faoliyatning o'zi ham ijtimoiy munosabatlarda tarkib topadi va rivojlanadi.
4. Inson faoliyati shaxs ruhiyatining ijtimoiy tarixiy tabiatiga bog'liq bo'lib, bu jarayon ijtimoiy hayotning o'zida amalga oshadi va namayon bo'ladi.
5. Inson faoliyatida ruhiyat ichki faoliyat sifatida anglanadi. [13.34].

Yuqorida berilgan tahlillarni umumlashtirib, quyidagi fikrni tavsiya qilamiz:

¹² R.Jurayev va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. T., Fan. 2008 yil.

¹³ A.N.Leontyev. Дискуссия о проблемах деятельности // Деятельностный подход в психологии: проблемы и перспективы. — М., 1990.

Faoliyat –¹⁴ inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, o‘quvchi shaxsining ehtiyojlaridan kelib chiqadigan, hamda egallangan bilimlarni tatbiq etish, o‘zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o‘ziga xos tizimli faollik shaklidir.

Bilim –¹⁵ shaxsning tafakkur va ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma’lum obrazlar ko‘rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy-nazariy ma’lumotlar, axborotlar majmui.

Ko‘nikma –¹⁶ shaxsning muayyan faoliyatini tashkil eta olish layoqati va imkoniyati.

Malaka¹⁷ - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan muayyan shakli.

Kompetensiya ¹⁸- egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda amalda qo‘llay olish layoqati, qobiliyati.

Ma’lumot¹⁹ - ta’lim-tarbiya natijasida o‘zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko‘nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarashning amaliy majmui.

Rivojlantirish ²⁰- shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va me’yorlar asosida tizimli tarkib toptirish jarayoni.

Rivojlanish²¹ - shaxsning fiziologik va intellektual o‘shida namoyon bo‘ladigan biror -bir miqdor va sifat o‘zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab amaliy jarayon.

Yuqorida sanab o‘tilgan tamoyillar har bir fanning rivojlanish bosqichida boshqa-boshqa yondosh fanlar bilan aloqaga kirishadi va fanning mazmun-mohiyatini izohlaydi va mazmunini tushuntirishga ko‘maklashadi. [18. 23.]

Ma’lumki, hayotda ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma’lum pedagogik hodisaning muayyan vaziyatlarda namoyon bo‘lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Shu o‘rinda ixtisoslashgan va ijod maktablarini boshqarishda va ijodkor o‘quvchilarni tarbiyalashda pedagogik boshqaruv hodisasi

¹⁴ R.Jurayev va boshqalar. Pedagogik atamalar lug‘ati. T., Fan. 2008 yil.

¹⁵ O‘sha kitob.

¹⁶ O‘sha kitob.

¹⁷ O‘sha kitob.

¹⁸ O‘sha kitob.

¹⁹ O‘sha kitob.

²⁰ O‘sha kitob.

²¹ O‘sha kitob.

murakkab tuzilmaga ega bo'lib, amalda uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Bunday nuqtai nazardan qaraganda boshqaruv pedagogikasi bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

Falsafa - ijtimoiy hayotda shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, vaqt, zamon, makon, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlarini kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradigan jarayon. [18.17]

Etika - shaxs ma'naviyatini tizimli rivojlantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, qadriyatlar, axloqiy ong va ma'naviy - ma'rifiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi.[18.11]

Estetika - shaxs tomonidan go'zallikning idrok etilishi, uni yaratishga intilishi, shuningdek, estetik didni kamol toptirish va tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.[18.11]

Iqtisod - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini zamonaviy tashkil etish va ularni moddiy-texnika va nana texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.[18.20]

Sosiologiya - ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari xususida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.[18.34]

Fiziologiya - o'quv-tarbiya jarayonida o'quvchilarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni o'rganishga yordam beradi.[18.16]

Gigiyena - o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri rivojlantirishga nazariy va amaliy g'oyalarni taqdim etadi.[18.9]

Psixologiya - shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy- irodaviy sifatlarini tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.[18.36]

Tarix - pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, tarixiy tajribani yosh avlodga o'rgatish uchun manba bo'lib xizmat qiladi.[18.33]

Madaniyatshunoslik - o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy meros hamda ma'rifiy asoslari haqidagi tasavvurni rivojlantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi. [18.36.]

Tibbiy fanlar - shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlanishini ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli o'quvchilarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.[18.81]

Pedagogika fanlari tizimi - shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlari, shuningdek, o'quvchining fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiq ekanligini dalillaydi. Shu bois yaxlit pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi. Ular quyidagilardir:[18.40]

Umumiy pedagogika - pedagogikaning kontseptual masalalari va amaliy jihatlari tadqiq etadi.[18.52]

Pedagogika nazariyasi - pedagogikaning umumnazariy masalalari, qonuniyatlari va tamoyillari hamda tasniflashga oid masalalarni o'rganadi.[18.40]

Pedagogika tarixi - pedagogik fikrlarning taraqqiy etishi, maktab va ta'lim turlarining davriy xususiyatlari, o'ziga xos jihatlari va ahamiyatini tadqiq etadi. [18.40]

Pedagogik mahorat - o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga samarali tayyorlash taktikasi, pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirish, pedagogik madaniyat va texnikani tarkib toptirish hamda nutq texnikasini egallash yo'llarini o'rganadi. [18.40]

Korreksion (maxsus) pedagogika - jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi.[18.38]

Metodika - xususiy fanlarni o'qitish mazmuni, qonuniyatlari, tashkiliy shart-sharoitlarini tadqiq etadi. [18.45]

Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi. [18.41]

Ta'lim menejmenti - ta'lim muassasalarining faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o'rganadi. [18.49]

Ijtimoiy pedagogika - shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy me'yordan og'ishishning pedagogik diagnostikasi, korreksiyasi va rehabilitatsiyasi hamda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish masalalarini tadqiq etadi. [18.70]

Oila pedagogikasi - oilaviy ta'lim-tarbiya, oilada o'quvchilarni yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar asosida tarbiyalash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalalarini o'rganadi. [18.78]

Xalq pedagogikasi - xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar, milliy va o'quvchilar o'yinlari, o'yinchoqlari kabilarda saqlanib qolgan pedagogik ma'lumotlar va milliy tarbiyaga doir tajribalar majmuidir. [18.98]

Qiyosiy pedagogika - qiyosiy aspektda turli davlat, hudud, umuman dunyo miqyosida, turli tarixiy davrlarda pedagogika nazariyasi va amaliyotining mavjud holati, rivojlanish tendensiyalari va qonuniyatlarini o'rganadigan pedagogik fan sohasi.[18.101]

Pedagogik innovatika - pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadigan, shuningdek pedagogik an'analar bilan istiqboldagi ta'lim loyihalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlaydigan fan. [18.49]

Pedagogik aksiologiya- ta'lim oluvchi va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'limiy qadriyatlarni o'rganish hamda ta'lim-tarbiyaga aksiologik yondashuvni qaror toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik bilimlar sohasidir. [18.39]

Neyropedagogika - bu bosh miya (o'ng va chap miya yarim sharlari) faoliyati va tuzilishidagi funksional tafovutlar to'g'risidagi bilimlar hamda mazkur bilimlarni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llay olish haqidagi amaliy fan sohasi. [18.52]

Muzey pedagogikasi - pedagogika, psixologiya va muzeyshunoslikning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllangan fan sohasi bo'lib, muzey muhitida ta'lim-

tarbiya berish yo'llarini tadqiq etadi. Muzeydagi mazkur ma'rifiy yo'nalish bilan shug'ullanadigan xodim muzey pedagogi deb ataladi. [18.58]

Pedagogik antropologiya - falsafiy, ijtimoiy, psixologik antropologiya qonuniyatlariga asoslangan holda ta'lim oluvchi uchun qulay va individual shart-sharoitlarni yaratish hamda ta'limning antropologik modeli va texnologiyasini o'rganuvchi fan sohasi. [18.29]

Pedagogik akmeologiya - barcha yosh davrlari psixologiyasi bilan bog'liqlikda jadal rivojlanayotgan shaxsning yetuk rivojlanish cho'qqisi - «akme shaxs» darajasiga yetkazish qonuniyatlari, texnika va texnologiyasini tadqiq etadi. [18.71]

Pedagogikaning metodologiyasi. Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ziyon yetkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonlarining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkchlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator ob'yektiv va sub'yektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir. [18.69]

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'nalishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berish tamoyillari, ob'yektiv va sub'yektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning haqiqiy mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir. [18.92]

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqelik va ularning qonuniyatlarini aniqlashga, ushbu yondashuvli, pedagogik nazariy-amaliy hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, o'quvchi shaxsining yoshi, uning fiziologik rivojlanishi uning ruhiy, intellektual jihatdan takomilashtirib borishini ta'minlashi,

qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Amalga oshirilayotgan pedagogik ilmiy tadqiqotlarning farazlari : murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad singari tadqiq xususiyatlariga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator muayyan shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilar:

- muammoning dolzarbligi va mavzuning real belgilanganligi;
- ilmiy farazlarning aniq va to'g'ri shakllantirilganligi;
- tadqiqot vazifalarining mavzu dolzarbligi va maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi;
- ilmiy tadqiqot metodlari tizimiga nisbatan izchilligi va ob'yektiv yondashuv;
- tajriba-sinov ishlarining jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yoshi, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi va mutanosibligi
- tadqiqot natijalarini oldindan bashoratlash, tashxislash va uning natijalarini amaliyotga tadbiq qilish;
- tadqiqot natijalarining samarali kafolatlanganligi va joriylanganligi.

§ 1.2. Shaxsning qobiliyat va iqtidorini rivojlantirish haqida sharq allomalarining qarashlari

Barkamol inson kamoloti g'oyasi xalqimizning yezgu orzusi, millat ma'naviyatining ajralmas uzviy qismidir. Barkamol inson g'oyasi zardushtiyning muqaddas kitobi «Avesto»da, Qur'oni Karim va hadislarda, Sharq mutafakkirlari asarlarida o'zining teran ifodasini topgan.

Uyg'onish davrida Sharq mutafakkirlari o'zlarining ta'lim va tarbiya to'g'risidagi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirish muammosi yer yuzida insonning baxtga yerishuvi uchun shart-sharoitlar yaratish to'g'risidagi g'oyalari diqqatga sazovordir. Pedagogika tarixi kitobida al-Forobiyning fozil inson sifatleri, bilimlarni olish yo'llari va metodlari haqidagi konsepsiyasi, al-Beruniyning kasbiy bilimlarni yegallash metodlari haqidagi qarashlari, Ibn Sinoning aqliy, ma'naviy hamda jismoniy komillikka yerishish haqidagi ta'limoti, al-Xorazmiyning ilmiy

bilimlari, hayotiy muammolarni hal qilish yo‘llari to‘g‘risidagi asarlari o‘zining alohida o‘rniga yega.[80.78-84.]

Jumladan, al-Xorazmiy shaxs sifatlarini shakllantirish va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda fanning yuksak o‘rnini qayd yetadi. U shaxsni kuzatish, tajriba-sinovlar o‘tkazish, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishga, aqliy sifatlarini rivojlantirishning boshqa vositalariga katta ahamiyat bergan. Bu to‘g‘ridagi fikrlarini u «Al jabr val muqobala», «Hisob al - Hind» va boshqa asarlarida bayon qilgan.

Tarbiya ijtimoiy hodisa yekanligi xususida fikr yuritganda aniq maqsadga yo‘naltirilgan hodisa yekanligi ta’kidlanadi. Inson kamolotiga ta’sir yetuvchi omillarni tahlil qilganda tarbiyaning ahamiyati katta yekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Tarbiyaviy ishnng samaradorligini mana shunga bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Ya’ni birinchi navbatda, tarbiya bilan shug‘ullanadigan har bir tarbiyashi avvalo o‘z faoliyatini va unda ko‘zda tutilgan maqsadni aniq tasavvur yeta olishi, bu maqsadning muhimligini tuchunishi lozim. Demak, qanday odamni tarbiya qilish darkor, tarbiya natijasida inson qanday bo‘lishi kerak, degan savollarni avvaldan tasavvur yetish zarur yekan. Bu maqsad jamiyatning komil insonni tarbiyalashdek maqsadiga mos kelishi kerak.[2.26.11]

Inson hamisha odamlar qurshovida yashaydi, ijtimoiy muhit sharoitida uning aqliy rivojlanishi, fikrlash qobiliyati amalga osha boradi. Bunda insonnnig normal jismoniy rivojlanishi uchun ham sharoitlar bo‘lishi kerak.

Insonning aqliy rivojlanishi ijtimoiy muloqot va tarbiya ta’sirida intensiv rivojlanib boradi. Agar tarbiyashilar o‘z vaqtida va o‘rnida rejali ravishda uning bilish faoliyatiga ta’sir yeta borsagina, aqliy rivojlanish muvaffaqiyatli ko‘shadi. Demak, aqliy tarbiya deganda tarbiyashining o‘quvchilar aqliy kushini va tafakkurini rivojlantirish, unda aqliy mehnat madaniyatini tarkib toptirishga qaratilgan maqsad yo‘lidagi faoliyati tuchuniladi.

Aqliy tarbiya ijtimoiy tarbiya tizimining bir qismi bo‘lib, uning mazmunini barcha fanlar bo‘yisha bilimlar sistemasini bilib olishni va shu asosda yoshlarda ilmiy dunyoqarashni tarkib toptirish, tafakkur va ijodiy qobiliyatini o‘stirishdan iboratdir.

Aqliy tarbiya barcha fanlardan umumiy ma'lumot berish orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda o'quvchilarga ta'lim dasturlari asosida bilim berilib, ularda xotira, diqqat, fikrlash, tasavvur qilish kabi xislatlar taraqqiy ettiriladi.

Abu Nasr Forobiyning ijodiy merosida u tomondan birinchi bo'lib yaratilgan fanlar tasnifi alohida o'ringa yega. Allomaning qayd yetishisha, inson o'zida komillik sifatlarini tarkib toptirish uchun birinchi navbatda, ilmiy bilimlarni yegallamog'i lozim, shuningdek shaxs aqliy rivojlanishining asosi sifatida idrok qilish va fikrlash qobiliyatlarining ahamiyatini alohida qayd yetadi. O'zining «Fozil odamlar shahri», «Baxtga yerishish haqida» kabi asarlarida al-Forobiy barkamol shaxsni tarbiyalash mazmuni, maqsadi, vazifalari, yo'llari hamda vositalari to'g'risida so'z yuritadi. Al-Forobiy «o'qitish» va «tarbiyalash» tuchunshalariga birinchi bo'lib ta'rif bergan olim sanaladi. Forobiy insonning aql-zakovati xususida fikr yuritib bunday deydi: [80.78-120]

- barcha masalani, muhokama va mulohazani tezda tuchuna oladigan, uning ma'nosini anglaydigan, so'zlovshining maqsadi, aytilgan fikrining shinligini tezda payqay oladigan bo'lsin;

- xotirasi juda baquvvat bo'lsin, ko'rgan-yeshitgan, sezgan narsalarining birontasini ham yesidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo'lsin;

- zexni shu darajada tez va o'tkir bo'lsinki, biror narsaning alomatini sezishi bilan bu alomat nimani bildirishini tezda bilib olsin;

- so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmog'chi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon yeta olsin;

- bilim va o'qishga muhabbati bo'lsin, o'rganmog'chi bo'lgan bilimini sharshashni sezmasdan osonlik bilan o'zlashtira olsin.

Aqliy tarbiya shaxsni har tomonlama kamol topishining asosini tashkil yetadi. U mehnat unumdorligini oshiradi va mehnatga ijodiy munosabatni tarkib toptiradi [2.1.38].

Demak, Abu Nasr Forobiy axloqiy fazilatlar deganda, bilimdonlik, donolik va mulohazali bo'lish, vijdonlilik, kamtarlik, ko'pshilik fikrini, manfaatini yuqori qo'yish, haqiqat, ma'naviy yuksalishga intilish, adolatlilik kabi xislatlarni ye'tirof yetadi. Yeng muhimi, har bir inson bilimli, ma'rifatli bo'lishidir. Shuning uchun

ham Forobiy axloq sifatida qaraydi. Bundan Forobiyning axloqning xulq ta'sirlari ifodasi sifatida ham tashkil yetilganligini ko'rishimiz mumkin.

Abu Ali ibn Sino «Xay ibn Yaqdan» asarida ilm-ma'rifatni o'rnatishga kirishishi natijasida ko'zi oshilgani, uning natijasida ilm ham o'z jamolini namoyon qilganini hikoya qilar yekan, ilm aqlni uyqu bilmaydigan uyg'oq, qarimaydigan yosh, beli bukilmaydigan barvasti nuroniy sifatida tasvirlaydi. Tafakkur zarur bo'lgan va bilishi mumkin bo'lgan narsalarni o'qishga kirishganini, bu yo'lda aqlni ishga solib olganligini qayd yetadi.

Ibn Sino inson kamolotida aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiyaning o'zaro aloqada amalga oshirishning usullarini yaratib, ta'lim-tarbiya sohasida o'z o'rniga yega bo'ldi. «Tib qonunlari» asarida Ibn Sino gigiyenik tarbiyaning inson xulqiga, uning jismoniy hamda ruhiy salomatligiga ta'sirini ilmiy-amaliy yo'l bilan asoslab bergan.

Uning fikricha, kimki aqliy va jismoniy jihatdan qanshalik yetuk bo'lmasin, agar undagi bilim va kush axloq me'yorlariga mos tushmasa, bunday kishi jamiyatning haqiqiy a'zosi hisoblana olmaydi va u jamiyatga foyda keltira olmaydi. O'zi uchungina yashashdan xalq uchun, umum manfaat uchun yashashga intiluvchi kishilarni Ibn Sino yaxshi axloqli insonlar deb hisoblaydi.

Ibn Sinoning bilim orqali yerishiladigan natijalari haqidagi ta'limoti o'qish nazariyasida alohida o'rin yegallaydi. Uning fikricha, buyumlarning shinakam bilishga tashqi ko'rinishini tahlil qilish, sabablarini aniqlash asosida aql bilan yerishiladi. Ibn Sino aqlning rivojlanish bosqishlarini ishlab chiqqan. Mushohada bilan idrok qilishning birinchi bosqishi aqliy kategoriyalarni tuchuntirishdir. Ikkinchi bosqishi ikki xil fikrni idrok yetishdir. Aql rivojlanishining ushunchi bosqishiga o'zlashtirilgan fikrlarni idrok yetish bilan yerishiladi. Shunda uni haqiqiy aql deyiladi. Ibn Sino aql deganda, insonning tug'ma iste'dodini, shuningdek, tajriba asosida va bilish jarayonida shakllanadigan fikrlash qobiliyatini tuchunadi. Aqlni insonning birlamshi tug'ma sog'lom fikrlashi, yaxshi va yomon ishlarni vujudga keltiradigan, ularni farqlantiradigan kush, deb ta'riflaydi. Aql insonning xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Inson aql yordamida narsalar va hodisalarni tahlil qiladi, umumlashtiradi hamda ularning yeng yaxshilarini tanlaydi, deb uqtiradi. Shuningdek, aqlni ikki kategoriyaga ajratadi. Ularning biri - nazariy aql bo'lib,

borliqdagi umumiy narsalarninig mohiyatini idrok yetishdir, ikkinchisi yesa amaliy aql bo‘lib, buyumlarni tanlashda turtki sifatida ko‘rinadigan qobiliyatdir. [2.26.47]

Yusuf Xos Hojib «Qutadg‘u bilig» asarida bilimni buyuk, o‘quvni ulug‘ deb ta’riflaydi, shunki zakovatli inson ulug‘ bo‘ladi deb ilmi kishilarni asl toifadagi kishilarga qo‘shadi, olim yezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishi mumkinligini aytadi. O‘sha davrlardayoq olim «bilim hatto osmon sari yo‘l oshur» deb bashorat qiladi. Bu dunyoda odam paydo bo‘libdiki, faqat bilimli kishilargina yezgu ish qilib, adolatli siyosat yurgizib kelgan deb uqtiradi. Hatto hukmdorlar ham, yurti, davlatni aql, ilm, zakovat bilan idora yesa yel-yurt farovon bo‘ladi, tinch hayot keshiradi. Dunyoda inson bilim va zakovat tufayli orzu tilaklariga, ulug‘likka yerishish mumkinligini aytadi.

Lekin shunday bilim va zakovatning qadriga xuddi o‘zlariga o‘xshagan donolar va zakovatlilar yetadi. Johil va nodonlar bunday xislatlarga yega yemas deydi, shunki jamiyatdagi barcha xatolar bilimsizlik, nodonlik, jaholat tufayli sodir bo‘lishidan u qayg‘uga tushadi.

Olim bilimni ziyoga tengi yo‘q javohirga o‘xshatib, u insonni yuksaltiradi, jahonning sir-asrorlarini bilib olishga yordam beradi, deydi.

Inson nimaga yerishgan bo‘lsa, bilim tufayli yerishganligini ta’kidlaydi. Ammo bu boylikni hesh kim o‘g‘rilay olmaydi, deb bilim va zakovatni muqaddas do‘st, mehribon qarindosh sifatida ta’riflaydi.[2.26.54]

Kaykovusning «Qobusnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-xaqoyiq», Jomiyning «Bahoriston» kabi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirishning mazmuni, metodlari hamda tarbiya vositalari to‘g‘risida mulohazalar bayon qilingan.

Buyuk allomalarimizdan Abu Rayxon Beruniy ham qobiliyatlar to‘g‘risida fikr yuritganlar. Beruniyning ta’kidlashisha, bolaning bilimi soddadan murakkabga qarab boradi. Bu ilk yoshlikdan boshlanadi. Bu mutafakkir noyob qobiliyatlarni miya asab tizimini xususiyatlari bilan belgilaydi. Lekin bunday alomatli kishilar mashxur bo‘lishi turgan gap, degan ma’noni bermaydi. Hamma narsani keyinchalik olib boriladigan ta’lim-tarbiya hal qiladi. Yaxshi me’yorli ta’lim-tarbiya natijasida ba’zi hollarda qobiliyatli bolalar o‘sib ulg‘ayib, u yoki bu sohada iste’dodli kishilar bo‘lib yetishadilar.

Ta'lim-tarbiya berishni ye'tirof yetgan Beruniy bolalikdan yarqirab turgan noyob qobiliyatlar yoshi o'tishi bilan so'nishi ham mumkinligini o'z asarlarida yozib qoldirganlar.

Tug'ma qobiliyat nazariyasiga nisbatan faqat Beruniy yemas, balki o'sha zamon fani ham yuqoridagi xulosada yedi. Lekin qobiliyatli, iste'dodli kishilar shu xislatlarini ro'yobga chiqarishlari uchun zarur shart-sharoitlarga yega bo'lib, ko'p mehnat qilishlari zarur, aks holda qobiliyat so'nishi ham mumkin.[2.30.44]

O'zbek xalqining ulug' farzandi, ma'rifatparvar Alisher Navoiy shaxs kishilar bilan munosabatda, ayniqsa, kishilarning bir-birlariga bo'lgan ruhiy, ma'naviy ta'sirlari natijasida tarkib topadi deb hisoblaydi. U odamlar o'rtasidagi munosabatlarni umuman bitta jamiyat bo'lib yashash, bir fikrda bo'lish, odamiylik ideallariga tayanish kabi ma'nolarda tuchunadi.

Navoiy o'z davrida komil insonlarni «ahli ma'ni» deb bilgan. «Ahli ma'ni» bu fikrli odamlardir. Fikrlash - haqiqatni anglashdir. «Ahli ma'ni» deganda oqil va dono, kamtar va olijanob, qobiliyatli, haqiqatparvar va fidoiy kishilarni tuchunish kerak. Bunday fazilatlariga yega bo'lgan kishilarning tafakkur qilishi keng bo'ladi.

Alisher Navoiyning fikricha, ahli ma'ni, ya'ni ma'nili kishilar yetuk shaxslardir. Uning fikricha, yosh avlodni kamolotga yetkazish deganda, uni bilimli, yeng yaxshi fazilatlariga yega kishilar qilib yetishtirish anglashiladi. Bunda tarbiya yetakchi rol o'ynaydi, shu bilan birga Navoiy tarbiya ta'siriga beriluvchi, qobiliyatli o'quvchi bolalar bo'lgani singari, yomon xulqli bolalar ham borligini, ularni tuzatish mumkinligini aytadi. Bola shaxsining kamolotida tarbiyaning yuksakligini qayta-qayta ta'kidlaydi.

Inson go'zal xislatlar, yaxshi fazilatlar, nurdek pokiza umid-niyatlar bilan komillikka-kamolotga intilib boradi. Hayotning hamma ashchiq-shushugini, rohatu azobini, mehnatu mashaqqatini totib, bulardan namunayu ibrat olib, yashash va yaratish iqtidoriga yerishadi, inson minglarsha yillar mobaynida boshidan keshirgan barcha tajriba-saboqlaridan xulosa chiqarib, munavvar yo'lga chiqqan.

Inson komillikka intilar yekan, zinhor bu intilishning oxiriga yeta olmaydi. Shu bois, men komilman, kamolotga yerishdim, degan odam xato qiladi. Inson o'z faoliyati mobaynida, nuqson va kamshiliklarga yo'l qo'yadi, ammo shu nuqsonu kamshiliklarni tuchunib, tuzatib, ularni takrorlamaslikka harakat qiladigan kishi

barkamol insondir. Inson kamolotiga shek-shegara yo‘q. Muttasil kamolot sari intilmoq – taraqqiyot boisidir.

Inson koinotdagi barcha mavjudotlar ishida hammadan ulug‘i hisoblanadi. Uning kamoloti oldida aql hayron qoladi, shunki, inson haqiqat haqida chuqur o‘ylaydi. Kamolot yo‘liga chiqish uchun u asta-sekin o‘zligini izlaydi, olamni taniydi. Alisher Navoiy «Kamol yet kasbim» deya da’vat qilganlarida komillik uchun zarur juda ko‘p xususiyatlarni nazarda tutgan. Kishi o‘zini hirs-ta’ma, nafs, g‘aflat, nodonlik singari mayllardan poklamasa, u hesh payt komil bo‘la olmaydi. «Olam uyi»da yashash - uning fuqarosiga aylanishdir. Alisher Navoiy insonning jahon farzandi mavqeiga ko‘tarilishini xohlagan. Xuddi shu mavqeni yesa kamolotning oliy sho‘qqisi deb bilgan. Dunyoda insonga tuhfa yetilgan aql ne’mati shunday qudratli kushki, u bilan odam o‘zini istagan holatda tarbiya yeta oladi, har qanday azob-mashaqqatni, har kanday yomonlikni, yeng murakkab muammolarni ham aql ne’mati bilan yengadi va hal yetadi. Ruhiy kamolot odam qalbida yezgulikning yuksak koshonasini yaratadi.

Aql-zakovatning kamoli o‘qish, o‘rganish, tahlil yetish, idrok qilish, ye’tiqod qo‘yish, hayot tajribasini yegallash bilan ro‘yobga chiqadi. Yosh niholning basavlat daraxtga aylanishi parvarishga bog‘liq bo‘lganidek, odam bolasining komil inson bo‘lib yetishishi uchun murg‘aklikdan tarbiyalashga ye’tibor berib borish lozim. Tarbiyaning vazifalari keng va ko‘pqirralidir. Ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirish bo‘lsa, tarbiya yesa yosh avdodni jamiyatimizga, o‘ziga, oilasiga nafi tegadigan qilib tarbiyalash, ulardagi layoqatlarini qobiliyat darajasiga o‘stirish va shakllantirishdan iborat [2.26.92.]

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida yetishib chiqqan milliy pedagogikamiz darg‘alari, o‘zbek milliy ilm va ma’rifatining atoqli vakillari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniylar ham shaxs tarbiyasi borasida o‘zlarining qimmatli merosini qoldirganlar.

Jadid adabiyoti vakili Fitrat o‘z asarlarida ta’lim-tarbiya va uning maqsadlari, maktab -maorif ishlari, bilim berish usullari va vositalari haqida, ma’rifatli komil insonni tarbiyalash yo‘llari to‘g‘risida fikr bildiradi. U o‘zining “Rahbari najot”

²²degan asarida bolalarni barkamol qilib tarbiyalashga faqat oilagina javobgar bo'lmagan butun qavm a'zolari javobgar yekanligini uqtiradi. [2.26.144]

Yirik jadidchi adib Abdulla Avloniy ²³ham o'zining «Turkiy guliston yoxud axloq» asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta'kidlab, shunday degan yedi: «Janoba haq» insonlarni asl xilqatda iste'dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo'ladur. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuv xulqdan saqlanib, go'zal xulqlarga odatlanib katta bo'lsa, baxtiyor bir inson bo'lib chiqadi. Agar tarbiasiz, axloqi buzilib o'ssa, nasihatni qulog'iga olmaydigan, har xil buzuv ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo'lib qoladi. Tarbiya qiluvchilar tabib kabi, u xastaning badanidagi kasaliga qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl makoniga «yaxshi xulq» degan davoni ishidan, «poklik» degan davoni ustidan berib, katta qilmog'i lozimdir deb ko'rsatib o'tadi,- deya fikrlarini bildiradi.²⁴

Bolaning o'sishi va tarbiya uning faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Ijtimoiy foydali mehnat, ijtimoiy ishlar, o'yin va o'qish faoliyati, bo'sh vaqtdan oqilona foydalanish kabilar bolaning hayotida katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bolaning bunday xilma-xil faoliyatlarini to'g'ri tashkil yetish, uni qiziqishlarini inobatga olgan holda ish yuritish, undagi qobiliyatlarini tarkib toptirish tarbiyaning muhim vazifasi hisoblanadi.[2.26.151]

Yuqorida bildirilgan mulohazalarni umumlashtirib, qayd yetish mumkinki, Sharqda qadimgi davrlardan quyidagilar barkamol shaxs sifatleri bo'lib hisoblangan: a) aqliy komillik, sog'lom fikr, iqtidorlilik, intellekt; b) yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar; v) jismoniy komillik, tan va ruh sog'ligi; g) yestetik komillik. Bundan tashqari, barkamol shaxs mezonlarini, unga taalluqli ijobiy sifatleri belgilashda Sharq mutafakkirlari insonni savobli, yaxshi amallar qilishga da'vat yetuvchi, salbiy harakat va hayollardan saqlovchi omil sifatida komillikka intilishning mavjudligini yuqori baholaganlar.

²² Абдурауф Фитрат Шаъбону-л-муаззам, 1332 йил 4.

²³ Qosimov B. Yurt qayg'usi . T.2001. b-67.

²⁴ .Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq T. 2014.y.b-88.

§ 1.3. Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari

Dunyoda ilm hal qiluvchi kuch ekan, har bir davlatning birinchi navbatdagi ishlaridan biri ham yoshlarni o‘qitish, ularga ta’lim-tarbiya berish hamda kelajak uchun munosib kadrlar qilib tarbiyalashdan iboratdir. Bizning mamlakatimizda ham bunday ishlar davlatimiz raxbarining doimiy ravishda diqqat markazida turibdi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi.

Muhtaram, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 30 sentyabrda yurtimizdagi barcha ota-onalar, ustoz va murabbiylarga murojaat qilar ekan, yuqoridagi fikrlarni mantiqiy davom ettirib, “Bizning dunyodagi eng aziz va mo‘tabar xazinamiz – bu umrimiz guli va mevasi bo‘lgan farzand va nabiralarimizdir, bugungi tahlikali davrda ezgu maqsadlarga yetish uchun insonga hushyorlik va ogohlik, qat’iy iroda, yuksak bilim va keng dunyoqarash, zamonaviy kasb-hunarlar har qachongidan ham zarur. Ta’lim va tarbiya – butun jamiyatning muqaddas ishidir! Barchamizdan doimo hamjihatlik, faollik va fidoyilikni talab etadigan hayot-mamot masalasidir”- deya ta’kidlagan.²⁵

Ushbu vazifalardan kelib chiqib, bugungi kunda talablarning taboro ortishi maktab o‘quvchilarining psixik jihatdan to‘xtovsiz rivojlanishini taqozo etadi va shu rivojlanish zanjirning uzluksiz harakati natijasida insonning kamoloti amalga oshadi. Ta’lim mazmuniga, e’tibor yangi bilimni egallashga qiziqish maktab o‘quvchisining o‘z aqliy mehnati natijasi hisoblanadi, hissiy yetukligi bilan uzviy bog‘liq.

Ta’lim mazmunining boyitilishi, yangi o‘quv fanlarini o‘quv dasturiga kiritish orqali erishiladi. O‘qitish metodlari va uslublari uchun ko‘p qirralilik, jarayonlilik, variativlik va ziddiyatlilikni (qarama-qarshiliklarni) hal qilish bilan tavsiflanadi. Yangi didaktik prinsiplarga asoslangan metodlar ta’lim mazmunini to‘g‘ridan-to‘g‘ri aks ettirish natijasi bo‘lmagan aqliy faoliyat shakllarining paydo bo‘lishiga yordam beradi, ammo pedagogik ta’sirlarni sintez qilish, umumlashtirish asosida, ya’ni psixalogiyaning ichki ishi natijasida yuzaga keladi. Tafakkur sohasida bunday sintez nafaqat aqliy faoliyatning usullarini o‘zlashtirishga, balki tafakkurning haqiqiy rivojlanishiga olib keladi. Bu ta’limning didaktik

²⁵ Мирзиёев Ш. Барча ота-оналар, устоз ва мураббийларга мурожаати Халқ сўзи газетаси 2024 йил 30 сентябрь

asosi maktab o'quvchilarining o'zlari tomonidan amalga oshiriladigan ijodiy faoliyat orqali shartlangandir. Maktab o'quvchilar nafaqat muammolarni yechibgina qolmay, balki vazifaning mazmuni va uni hal qilish yo'llarini muhokama qilishadi, shuningdek turli xil hodisalarni kuzatish, taqqoslash, guruhlash, xulosalar chiqarish hamda qonuniyatlarni aniqlashtirishdan iborat hisoblanadi.

Bugun yurtimizda ilm-fanni rivojlantirish, pirovardida, mamlakatimizni dunyoning eng rivojlangan davlatlari qatoriga olib chiqish uchun barcha sohalar qatorida oliy ta'lim tizimida ham ulkan islohotlar olib borilmoqda. Prezidentimizning navbatdagi Murojaatnomasida ham sohadagi o'zgarishlar tilga olinib, oliy ta'lim tizimining kelgusi taraqqiyoti uchun dolzarb bo'lgan bir qator vazifalar belgilab berildi. Mamlakat taraqqiyotini yoshlarning tashabbuskorligisiz tasavvur qilish qiyin. Shu bois, ularni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilayotir. Inson hayoti, yashashi davomida o'z-o'zini ya'ni shaxsini shakllantirib, sharoitlarini o'zgartirib, doimo yangicha rivojlantirib boradi. Demak, inson o'zini ham salohiyatini ham tizimli rivojlanish bosqichlaridan olib o'tadi. Shaxsning bunday o'zgarishlarga bo'lgan holatini zamonaviy tafakkur qilganimizda doimo unda ta'lim-tarbiyaga ehtiyoj seziladi. Ayniqsa, bilim olish, kasb tanlashda o'z iqtidorini muntazam yangiliklar bilan boyitib borishning o'рни muhimdir. Bu jaryon faoliyat uchun umumiy asosdir. Mavjud inson faoliyati jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichida, kecha, bugun va erta tamoyillari orqali ifodalar ekan, bir so'z bilan aytganda, tarixiyligi davrida turli xil ko'rinishlarda, amaliy faoliyatning turli shakllarida farqlanadi.

Mamlakatimiz o'z oldiga juda katta maqsad va vazifalar qo'ygan. Yangi O'zbekistonni barpo etish, Uchinchi Renessans poydevorini yaratish puxta o'ylangan, uzoq yillarga mo'ljallangan, bir-birini mantiqan to'ldiradigan va o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan strategik maqsad, vazifalar sirasiga kiradi. Bu ulkan jarayon, albatta. Buning uchun bilimli va salohiyatli kadrlar zarur. Shu bois, davlatimiz rahbari kun tartibiga ta'limning barcha sohasini izchil va tubdan isloh qilish, uni kompleks rivojlantirish vazifasini qo'ydi. Ta'lim va inson kapitalini rivojlantirish mamlakatimiz Taraqqiyot strategiyasining to'rtinchi ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi.

Ma'lumki, turli xil muammolarni hal qilishning umumlashtirilgan usullarini o'zlashtirish samarali tafakkur samaradorligini oshirishning muhim usuli hisoblanadi. Chunki, tafakkurda yetakchi rol umumlashtirishni rivojlantirishga, ya'ni muammolar

elementlari o'rtasida munosabatlarni, bog'lanishlarni o'rnatishga va shu munosabatlarni o'xshash vaziyatlarga o'tkazishga bog'liq. Umumlashtirish - faoliyatning barcha sohalariga, shu jumladan ta'limga ham tegishli bo'lgan invariant tavsifdir.

Ma'lumki, ichki va tashqi munosabatlar, o'rtasidagi aloqalar doimiy va umumiy bo'lib, ularni biz amaliy faoliyat tizimini mahsuli sifatida qaraymiz va asosiy omillar sifatida baholaymiz. Demak, insoniyat o'z g'oyalarini, tafakkur qilar ekan, fikr va qarashlarini amaliy faoliyati davomida qo'llaydi va yangidan ishlab chiqadi, takomillashtirib boradi.

Qobiliyatsiz o'quvchi bo'lmaydi. Faqat uning qiziqish va intilishlarini bilish, shunga muvofiq to'g'ri yo'naltirish, iqtidorini kashf etish va rag'batlantirish lozim. Faoliyat olib borish jarayonida o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, amaliy targ'ib qilish, yoshlarda vatanparvarlik, ezgulik, insonparvarlik singari yuksak sifatlarni ham uyg'otish zarur. Maktab o'quvchilarni kasb-hunarga qiziqish uyg'otish, muayyan ko'nikma va malaka paydo qilish, qobiliyatini to'g'ri yo'naltirish, bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazishda maktabgacha va maktab ta'limi tizimidagi "Barkamol avlod" maktablarining ham o'rni beqiyos. Muhtaram, Prezidentimizning o'quvchilarda erkin va kreativ fikrlashni, jamoada ishlash va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlagani bejiz emas. Hozirgi o'g'il-qizlarimiz kelajak mevasi.

Shu asosida, amaliy faoliyatda ko'nikma hayotiy tajriba to'planadi, shaxsda o'z atrofini o'rab olgan tashqi borliqni anglash, bilish jarayoni sodir bo'ladi. Ma'lum bilimlar bosqichma - bosqich egallab olinadi, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi, natijada inson faoliyati tizimli rivojlanadi. Ilmiy tadqiqotlar yetuk shaxs rivojlanishiga irsiyat, nasl, tabiat, tarbiyaning ta'siri yoxud amaliy faoliyatning ta'siri ham muhim deb biladi. "Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat – bu uning faolligidir. [80.113.]

Faoliyat - tashqi dunyo va atrof olamga nisbatan maktab o'quvchining faqat o'ziga xos faol munosabatidir. Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning muayyan holati, mazmun-mohiyati va ahamiyati shundaki, shaxsning hayotda a k s etadi, shuningdek muhim shakli sifatida uning

voqea - hodisalarga bo'lgan munosabati va faol ishtirokiga ta'sir qiladi.

Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati, mohiyati hamda ahamiyati o'rganilar ekan, ilmiy adabiyotlarda «Ijodiy faoliyat, - deb ta'kidlaydi, A.M.Matyushkin²⁶ bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan tizimdir » - deya ta'kidlaydi.

Jumladan, olimlarimiz – L.V. Shcherba, V.S.Yurkevich, Ye.L.Yakovlevlar: “Ijodiy faoliyat–inson faolligini mujassamlashtiruvchi harakatlar jarayoni yoki majmuasidir”- deb e'tirof qiladi. Ularning fikricha: “o'quvchi shaxsi aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi “,-deb hisoblaydilar.[67.39.]

Olim A. N. Leontyev esa , o'z ilmiy farazlarida shaxs faoliyatning asosiy mohiyatini pedagogik va psixologik nazariyalar ya'ni ta'limga faoliyatli yondashuvning quyidagi g'oyalari va tamoyillari orqali amalga oshirilishini tadqiq qiladi.

- ❖ Amaliy faoliyatga metodologik asos-bir tomondan ob'yektiv dunyo bo'lsa, ikkinchi tomondan miyaga ruhiyatning ta'siri natijasida vujudga kelishi;

- ❖ Faoliyatga ruhiy ta'sirning aktivlik kasb etishi - bu sub'yektning ehtiyoji asosida barqaror amalga oshadi;

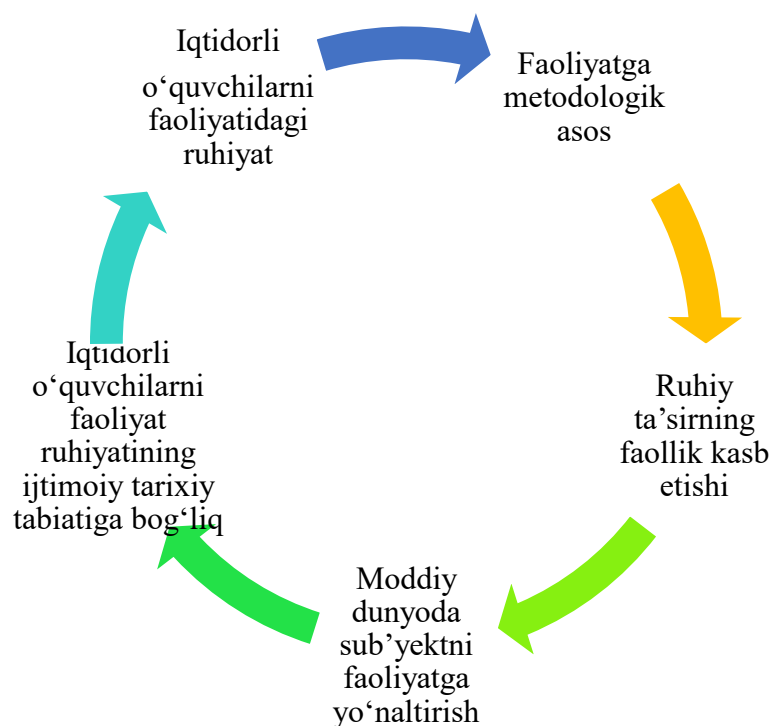
- ❖ Moddiy borliqda sub'yektni faoliyatga yo'naltirish-tizimli ijtimoiy munosabatlarda tarkib topadi;

- ❖ Qobiliyatli o'quvchining faoliyati ruhiyatga, uning ijtimoiy tarixiy tabiatiga bog'liq, bu jarayon hayotning o'zida amalga oshadi va sayqallanadi

- ❖ Ijodkor o'quvchining faoliyatida ruhiyat, kreativlik ichki faoliyat sifatida jarayonda namoyon bo'ladi ²⁷.

²⁶ А.М.Матюшкин. Развитие творческой активности школьников. М., 1991.

²⁷ А. Н. Леонтьев «Деятельность. Сознание. Личность» -1975.

1.3-rasm. Iqtidorli maktab o'quvchilarni tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda faoliyatli yondashuvining tamoyillari.

Barcha tahlillarni umumlashtirganda, quyidagi xulosani berish mumkin: iqtidorli o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati hamda mohiyati, ahamiyatli faoliyat bo'lib, bunda – **u n i n g** ongi va tafakkuri har qanday vaziyatni tafakkur bilan boshqaradi, o'quvchi shaxsining ehtiyojlaridan kelib chiqadigan, biroq egallangan bilimlarni amalga tatbiq etish, o'zlashtirish, o'zgartirish, shuningdek takomillashtirishga qaratilgan faollik shakli sifatida natijalanadi.

O'rganish faoliyati jarayonida inson shaxsining har tomonlama yaxlit rivojlanishi, atrof-olamga, ijtimoiy muhitga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Bunda shaxs faoliyatini maqsadga muvofiq amalga oshishi uchun uni to'g'ri tashkil etish va to'g'ri yo'naltirish lozim bo'ladi.

O'qitishda ta'lim – tarbiya jarayoni maktab o'quvchilaridan ko'pincha ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatini to'g'ri tashkil eta olmaganida sodir bo'ladi, hayotda sust harakat qiladilar. Bu holat oxir-oqibat yalqov, o'z fikrini bayon eta olmaydigan, faqat vazifa bersagina bajaradigan “zombi”larni yetishtiradi. Lekin ko'p hollarda shaxsning rivojlanishi imkoniyatlaridan ta'lim jarayoniga kelsak, unga munisipal hokimiyatning aralashuvi yaxshi emas. Bu mutlaqo noto'g'ri. Bizningcha, ta'limni haqiqatan ham isloh qilinadigan bo'lsak, uchta narsaga bo'ysunishi maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tasarrufiga;

2. O'qituvchilar va ta'lim mutaxassislarining hamjamiyati (pedagoglar assotsiatsiya)ga bo'ysunishi lozim. Bu hamjamiyat (assotsiatsiya) davlatdan mutlaqo mustaqil bo'lishi shart. Kerak bo'lsa, o'qituvchilarga lisenziya beradigan, ta'lim bilan shug'ullanishga ruxsat beradigan shunaqa maxsus bir tuzilma bo'lishi va davlatdan mustaqil foliyat olib borishi kerak.

3. Faoliyat iste'molchisi, eng asosiy talabgor bu ular ota-onalar jamiyatidir. Ya'ni manfaatdorlar hamjamiyati... Bu kengash mutloqo sofdil, ilimli, tajribali bobo va buvilar, ota-onalar jamiyati bo'lishi lozim. Ular o'zining yoki atrofdagi maktablari miqyosida yig'ilib, shu ta'lim muassasalarini nazorat qilishi mumkin. Maktablar mana shu 3 ta kuchning nazorati ostida bo'lishi kerak (1.2.2-rasm).

1.4-rasm. Iqtidorli maktab o'quvchilarni tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish manfaatdorlar hamjamiyati tuzilmasi.

Mazkur ta'lim tizimda munisipal hokimiyatlar faqat xizmat ko'rsatadi. Uning har xil tadbirlariga maktabdagi qizlarning boshiga "bantik" taqtirib, qo'lga gul berib chiqarishi, siyosiy va boshqa tadbirlarda o'qituvchilar vazifasidan tashqari ishlarda qatnashishi kerak emas. Yo'q, mahalliy hokimiyatlar bunda mutlaqo aralashishga haqqi yo'q va ularga vakolat berilmasligi lozim.

Ba'zi shahar yoki viloyat faoliyatiga taalluqli tadbirlar bo'ladigan bo'lsa va bu tadbirlar haqiqatan ham ta'limga aloqador bo'lsa, o'shanda ham hamkorlikda qandaydir ishlar qilinishi mumkin. Lekin buyruq beradigan tizimda mutlaqo ishlash kerak emas. Maktablar boshqaruv organiga aylanib qolganligi, ta'lim muassasasi

emas, balki ma'muriy buyruqbozlik vertikalining bir bo'g'ini bo'lib faoliyat yuritayotganligi achinarli holat. Mazkur tizim turli tashqi va ichki tayziqlardan holi bo'lmas ekan, yoki uni alohida uzluksiz bo'g'in sifatida baholamas ekanmiz, ta'lim islohoti haqida hech nima deyish mumkin emas. Ayrim holatlarda ta'lim vazirining ham gapi o'tmaydi. Bunday vaziyatda o'qituvchilar hamjamiyati va ota-onalarning nazorati haqida-ku, umuman gapirmasa ham bo'ladi. Maktab direktori, uning o'rinbosari, o'qituvchi va hatto qorovuli bo'ladimi, bunga munisipal organlarning aralashishga hech qanday haqqi yo'q.

Hokimlar nima asosida, Konstitutsiyaning qaysi bandi asosida bunday nazoratni amalga oshirishadi? Bu yerda ta'limni rivojlantirish yoki ta'limni ta'lim bilan shug'ullanishi uchun emas, uni jamiyatda boshqaruv organiga aylantirish maqsad qilingan. Bu – katta xato. Maktab direktorini tayinlash hamkasblar orasidan saylangan o'qituvchilar hamjamiyati, kerak bo'lsa, ota-onalar, kengashlarning roziligi, vazirlikning nazorati asosida bo'lishi kerak. Aytilayotgan muammolarning ta'limga mutlaqo aloqasi yo'q. Ta'limga ta'siri bor, ta'limni abgor qiladi, uni to'sib, buzadi. Shu jihatdan aloqasi bor. Bu ta'limning o'zidan kelib chiqadigan yondashuv emas.

Muhtaram Prezidentimiz 2022- yilning 29- dekabr sanasida pedagoglar bilan uchrashib, ular bilan suhbatlashdi²⁸. Mana shu uchrashuvda Shavkat Mirziyoyev “rayono”, “oblono” va “gorono”larni yopishni istayotganini aytdi. Bu bo'lim va boshqarmalarni yopish kerakmi, ular o'zi nega kerak? Degan savolni qo'ydilar va uning javobini ham o'zlari berdilar.

E'tibor bersangiz, bu yerda meni hayratlantirgan jihati – munisipal organlarning bosimidan ozod qilish emas, balki shu ta'lim vazirligidan bo'shashtirish bo'lyapti. Vazirlik joylardagi mutasaddi vakillari, ya'ni eski vaqtlarda “rayono”, “gorono”, “oblono”lar deyilardi, shular orqali maktablarga ta'sirini o'tkaza olardi. Bu bo'lim va boshqarmalarning mavjudligiga 2 ta nuqta'i nazardan qarash mumkin: salbiy va ijobiy. Tanqidiy nuqta'i nazardan qaraganda, maktabda o'qituvchilik qila olmagan, o'qituvchilik iqtidoriga ega bo'lmagan odamlarni tizimdan chiqarib yuborishning o'rniga shunday joylarga yuborishar edi. Shunaqa deb eshitar edik-da. Ikkinchi tomondan, ya'ni ijobiy tomonini aytsak, “rayono”,

²⁸ Халқ сўзи газетаси 2022 йил 29 декабрь.

“oblono”lar jahon, mamlakat, tumandagi o‘qituvchilar ishlab chiqayotgan turli xil samarali metodlar, uslubiyatlarni o‘zida jamlab, uni tizimga solish va qo‘llash, maktablarga singdirib borish, uning qanday ishlayotganini kuzatish hamda shunga o‘xshagan vazifalarni bajarishi kerak edi. Ya’ni bularning qanday ishlashi ta’lim vazirligi ishini qanday yo‘lga qo‘yishi bilan bog‘liq. Ehtimol, viloyat va tuman miqyosidagi bu tashkilotlarda 3-4 nafar odam ishlar, bunga qarash kerak. Butunlay yopib yuborish nima degani? Agar haqiqatan ham atrofidagi maktablarga metodologik xizmat ko‘rsatadigan tashkilot bo‘ladigan bo‘lsa yoki maktabdan tashqari ta’lim mashg‘ulotlariga yordam beroladigan organ bo‘lsa, nima uchun yopib tashlash kerak?

O‘zi u yoki bu organlarni ochish va yopish haqida fikrlayotganda, “shuni yopib yuborsak, ta’lim bunda yutadimi yoki yutqazadimi? Yutqazsa, nimadan yutqazadi, yutsa, nimadan yutadi?” – mana shu savollarga aniq, mutaxassislaricha javob berolgandan keyin qaror qabul qilinadi. Nima uchun gap aylanib tuman yoki viloyatdagi boshqaruv organlari haqida ketyapti-yu, lekin munisipal hokimiyatlarning ta’lim jarayoniga bevosita salbiy ta’sir o‘tkazayotgani haqida gap-so‘z yo‘q. Shu narsaga ham e’tibor berish kerak, deb o‘ylaymiz.²⁹

Ta’lim - o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatining o‘zaro hamkorlik asosida shakllanadigan tashkiliy jarayon. Uning markazida o‘qitish va o‘qish faoliyatining bir-biriga ta’siri yotadi. O‘qitish va o‘qish faoliyatini maqsadli va atroflicha tahlil qilish yo‘li bilan ta’lim jarayonining mohiyatini tushunish mumkin. Shu o‘rinda iqtidorli o‘quvchilar ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishning holati, mohiyati hamda ahamiyati tahlil qilinganda, ta’limda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil qilishning muhimligi va boshqarishda ularni to‘g‘ri tashkil qilish, faoliyatni amalga oshirish bosqichlarida uzviylik, izchillik va ilmiylikka alohida e’tibor qaratish hamda imkoniyatlardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktab o‘quvchilari ayniqsa, qobiliyatli o‘quvchilar faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlariga ta’limiy didaktik o‘yinlar, o‘qish, aqliy faollik, amaliy mehnatni kiritgan holda, uning asosiy yo‘nalishlarini taxminiy ravishda bilish, ijtimoiy, sport, badiiy, tyexnik, hunarmandchilik, ixtirochilik, kichik tadqiqotlar va emosional faoliyatga bo‘lish mumkin.

²⁹ 2022 йилнинг 29 декабрь. Халқ сўзи газетаси

Demak, faoliyat turlarini ikkiga: ya'ni faol va passiv ajratamiz. Faqat amaliy faol faoliyat shaxsning barcha imkoniyatlarini ruyobga chiqarishga yordam beradi. Bu faoliyat insonda o'z-o'zidan qoniqish hosil qiladi, shaxs sifatida inson kuch -quvvatini barqarorlashtiradi.

Dars faoliyatidagi faollik ijtimoiy tajribalarni tezroq o'rganib, anglab olishga, kommunikativ va samarali muloqot qobiliyatini rivojlantirishga, o'zini o'rab turgan atrof-olamga munosabatini **tizimli** rivojlantirishga, hayotda faol bo'lishga undaydi. Bilish faolligi esa o'quvchining intellektual salohiyatini rivojlanishini ta'minlaydi. Hayotda faollik shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishda muhim omil, uni yanada muvaqqiyatli mehnat qilishga, rivojlanish imkoniyatini doimiy faollikka undash kabi murakkab va qiyin jarayonlardan yengil o'tishiga ko'maklashadi. Maktab o'quvchilarning turli yoshlarda ularning faoliyati ham o'zgarib turadi. Shuning uchun bu borada o'quvchining individual va yosh xususiyatlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Mazkur jarayon, inson qobiliyati va iste'dodi muvaffaqiyatsari borishida asosiy shartlardan bo'lib, u ham insonning faolligida namoyon bo'ladi. O'qitish bosqichi o'qituvchi qay darajada mahoratli bo'lmasin, agar o'quvchining o'zi faol bo'lmasa, u muvaffaqiyatga erisha olmaydi.

Shuning uchun ham o'quvchi o'z faoliyatida o'ziga ahamiyatli bo'lgan, o'ziga jalb eta oladigan hayot mummolari bilan shug'ullana borib, ma'naviy va axloqiy jihatdan rivojlanadi.

Bir so'z bilan aytganda, shaxs faolligi uning rivojlanishida vosita emas, balki uning amaldagi natijasi hamdir.

Ta'lim-tarbiya berish qachon o'z maqsadiga erishadiki, qachon u o'ziga ham boshqalarga ham quvonch keltira olsa, ijtimoiy faol, tashabbuskor, ijodkor, kreativ shaxsni shakllantirganida.

Bunda shaxs faoliyati, uning barcha potinsial imkoniyatlarini ruyobga chiqaradi. Faoliyatga olimlar sub'yektining ob'yekt bilan o'zaro harakati jarayonidagi vazifasini xarakterlaydigan tushuncha sifatida qaraydi.

Faoliyatga uni qanoatlantiruvchi ehtiyoj sabab bo'ladi va harakatlar tizimida amalga oshadi. Insonda ruhiy holatning mavjudli o'zini qayta kash qiladi. Ushbu vaziyat asosiy faoliyat sharti hisoblanadi hamda uning rivojlanishida

harakatga keltiruvchi kuch deb hisoblanadi.

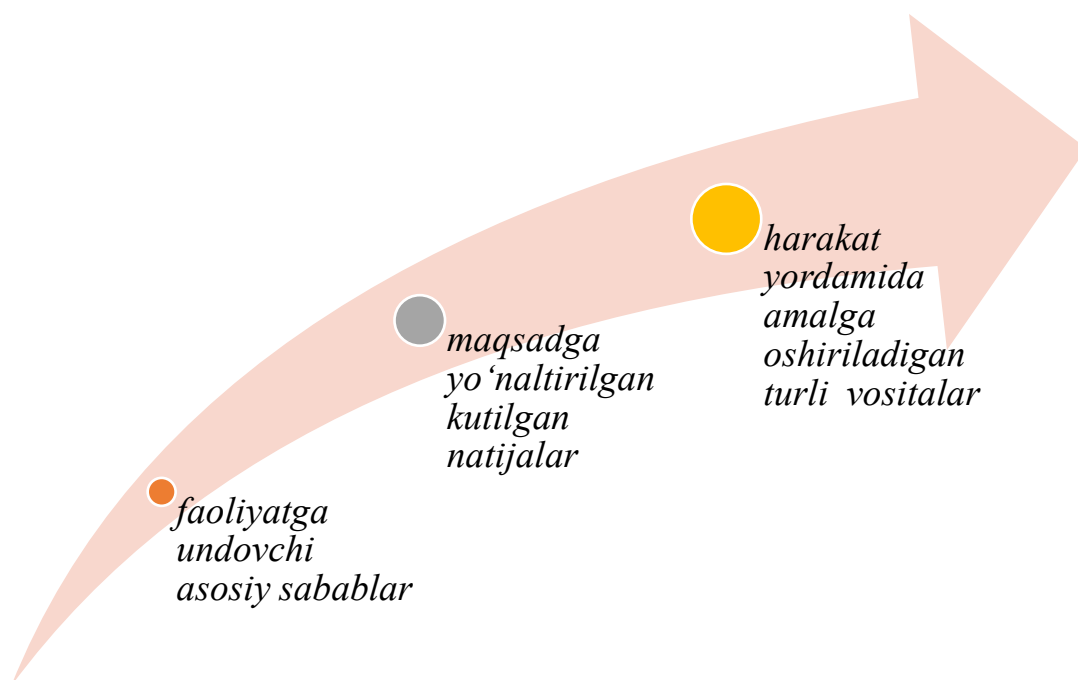
Amaldagi faoliyatning oddiy va oliy shaklini farqlash zarur. Oliy shakl – bu instinktiv (instinkt) moslashishdan iborat. Ikkinchisi, oliy shakl birinchisidan o'sib chiqib, uning ko'rinishini o'zgartiradi, insonning ongli harakatiga aylanadi.

Inson q a c h o n k i, o'zini faol sub'yektga, o'zi munosabatga kirishgan tabiat hodisalarini esa, o'z faoliyatining ob'yektiga aylantiradi. Amaldagi har qanday faoliyat maqsad, voqelik, usul, natija va jarayonlardan iborat tuzulmadir. A m a l g a o s h i r i l g a n faoliyatning ongli ravishdagi ko'rinishi, uning asosiy xususiyatidir. U bir tomondan jismoniy harakatlar, ikkinchi tomondan esa aqliy harakat vositasida ongda sodir bo'ladi. Demak, mehnat inson faolligini amaliy va nazariy shakllarining vujudga kelishiga sabab bladi.

Ayniqsa, inson tafakkuri va amaliy faoliyatining boshqa turlari (ta'limiy o'yin, o'qish va boshqalar) ham genyetik jihatdan mehnat bilan bog'liqdir.

Faoliyatni tizimlashtirish – tarixiy rivojlanish jarayonida mehnat asosida – zaruriy nazariy faoliyat sifatida namayon bo'lgan aqliy mehnatni vujudga keltirgan. Faoliyatni tizimlashtirish quyidagi asosiy elementlarni aniqlab beradi (1.2.3-rasm):

- *faoliyatga undovchi asosiy sabablar;*
- *maqsadga yo'naltirilgan kutilgan natijalar;*
- *harakat yordamida amalga oshiriladigan turli vositalar.*

1.5-rasm. Faoliyatni tizimlashtirish tuzilmasining elementlari.

Tavsiya qilingan elementlarga muvofiq ravishda sub'yektning borliq bilan o'zaro davomli harakati jarayonining o'zida muayyan tarzda yaxlit motivlashtiriladi. Uning tarkibida maqsadga qaratilgan harakat va faollik, mazkur harakatning avtomatlashtirilgan ko'rinishi tarkibiy qismlari yaqqol ajralib chiqadi.

Olimlar: A.N.Lyeontyev³⁰, S.L.Rubinshteyn³¹ va boshqalarning tadqiqotlariga ko'ra turli xil ruhiy jarayonlarning o'tishi va rivojlanishi faoliyatlarining mazmuni va tuzilishi, uning motivlari, maqsadlari va amalga oshirish vositalariga byevosita bog'liq» Shuningdek, P.Ya.Gal'perin, B.D.El'koninlar [30. 70. 101] o'z tadqiqotlarida tashqi moddiy ta'sir asosida ularning izchil o'zgarishlari orqali aqliy jihatdan sodir etiladigan va insonni atrof-olamga har tomonlama mo'ljal olishini ta'minlaydigan ichki idyeal harakati shakllanadi», - degan fikrni ilgari suradi va asoslaydi.

Doimiy harakat, faoliyat tezlashuvini amalga oshiradi, maktab o'quvchilarining psixofiziologik imkoniyatlarini o'stiradi, uning hayotiy tajribalarini oshiradi. Faol munosabat imkoniyatlarni oshiradi, o'zgarib turadi, zarur paytda atrofidagi odamlarning murakkabroq talablarini bajaradi. Maktab o'quvchilarning rivojlanishining har bir yosh bosqichida muayyan faoliyat (masalan, maktabgacha yoshda o'yin, maktabda - o'qish) yangi ruhiy-psixik jarayonlar hamda shaxs xususiyatlarining shakllanishida yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Insonning ijtimoiy hayotda namoyon bo'lishining muhim shakli uning atrof-olamga bo'lgan faol munosabatidir. Faoliyatga inson turli ehtiyojlar sababli kirishadi. Bu ehtiyojlar uning ongida unga tegishli bo'lgan ob'yektlar, uning ehtiyojlarini qondirilishiga olib keladigan harakatlarning obrazli talqini sifatida ifodalanadi.

Faoliyat motivatsiyalar xarakteriga ko'ra ko'p jihatdan uning bajarilishidagi harakatga shu bilan birga maqsadga erishishdagi maqsadli natijaga bog'liq.

³⁰ А.Н.Леонтьев Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1973.

³¹ С.Л.Рубинштейн "Основы общей психологии" Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/2533/top-sergej-rubinshtejn>

Faoliyatning motivi va maqsadi inson hayotidagi ijtimoiy sharoiti va uning individual rivojlanish darajasi bilan ham belgilanadi.

Individ yoki shaxs tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish, faoliyatning individual rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Faoliyat bar qator o'zaro ichki bog'langan harakatlar orqali amalga oshiriladi. Biroq yaxlit holda har bir faoliyat ongli xaraktyerga ega bo'ladi. Ongli maqsad qonun sifatida inson harakatining usul va xaraktyerini belgilab beradi. U istalgan natijaga erishish yo'lida paydo bo'ladigan to'siqlarni faol yengib o'tishga undaydi.

Demak, shaxs faoliyatining asosiy turi, yuqorida ta'kidlaganimizdek, uning jismoniy va aqliy mehnati hisoblanadi. Jismoniy faoliyat, unumli mehnat orqali jamiyat va har bir inson hayoti uchun zarur bo'lgan moddiy boyliklar yaratishga olib boruvchi mezondir.

Aqliy mantiq orqali mehnat qilish borliqni o'rganishga, ilmiy nazariyalar yaratishga, adabiy, badiiy va boshqa ma'naviy boyliklar, ijodiy ilmiy tadqiqotlar, nomoddiy boyliklar yaratishga yo'naltirilganligi bilan asoslanadi. Ana shunday harakatli jihatlaridan biri - o'rganishdir. Inson faoliyati jismoniy va aqliy mehnati orqali takomillashadi, uning rivojlanishi uchun zarur sharoit, yaratilganida hayotiy tajribaga asoslanadi. Shuning uchun shaxs atrof-olamni idrok etadi, bilimlarni o'zlashtiradi, malaka va ko'nikmalar hosil qiladi.

Ko'zda tutilgan sabablar yordamida faoliyatning o'zi ham intensiv rivojlanadi. Olimlar A.Leontyev, S.Rubinshteyn³², B.Teplov³³ va boshqalarning tadqiqotlaridan ma'lumki, har qanday faoliyat va amaliyjarayonlar rivojlanar ekan, insonning ham aqliy, ham emosional va irodaviy sifatlari, qobiliyati va fe'l-atvori, dunyoqarashi shakllanadi hamda doimiy takomillashib boraveradi.

Ma'lumki, inson biologik va ijtimoiy jihatdan doimiy rivojlanadi. Uning biologik jihatdan rivojlanishi go'daklik, o'quvchilik, o'smirlik, o'spirinlik, yoshlik, qarilik davrida sodir bo'ladi va tabiiy xususiyatlari bilan farq qiladi.

Ana shu biologik xususiyatlar negizida uning ijtimoiy sifati va xususiyatlaridan, nutqi, yurish-turishi, moddiy ne'matlardan foydalanishi ko'nikmalari, xulq-atvor me'yorlarining tarkib topishi nazarda tutiladi.

^{32 32} А.Н.Леонтьев Потребности, мотивы и эмоции. — М., 1973 С.Л.Рубинштейна "Основы общей психологии" Подробнее на livelib.ru: <https://www.livelib.ru/author/2533/top-sergej-rubinshtejn>

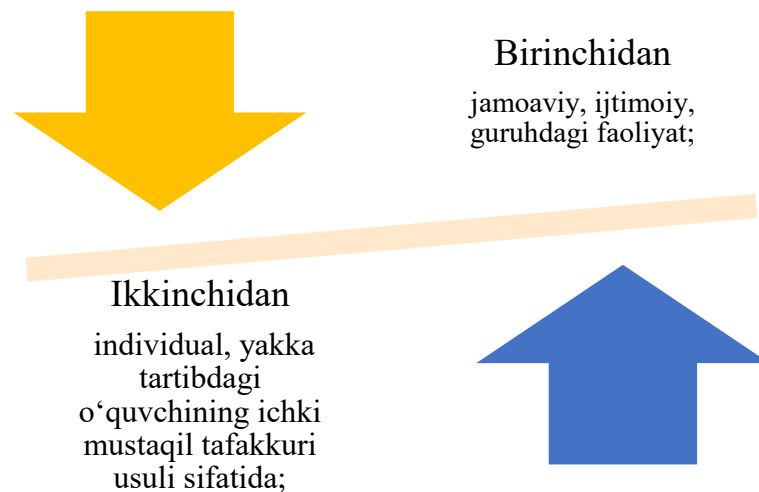
³³ Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. Ч М.: Педагогика, 1985. Ч (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР)

Rivojlanishni L.S.Vygotskiy³⁴ ta'lim jarayoni bilan bog'liqlikda qaraydi. Lekin ta'lim va tarbiya o'quvchi rivojlanishi bilan ham, ammo hech qachon bir-biri bilan tyeng va parallyel holda sodir bo'lmaydi. Ular byevosita bir-biriga bo'ysunmagan holda dinamik tarzda sodir bo'ladiki, buni bir xil ta'riflash mumkin emas». [129.171]

Maktab o'quvchilarining tizimli rivojlanishida yuqori ruhiy xususiyatlar ikki bosqichda paydo bo'ladi (1.2.4-rasm):

birinchisi, jamoaviy, ijtimoiy, guruhdagi faoliyat;

ikkinchisi esa, individual, yakka tartibdagi o'quvchining ichki mustaqil tafakkuri usuli sifatida;

1.6-rasm. Maktab o'quvchilarining rivojlanishida ruhiy xususiyatlari trayektoriyasi.

Birinchisi maktab o'quvchilarining ichki rivojlanuvchi emotsional jarayonlarni qo'zg'atadi, uni rivojlanishiga undaydi, harakatga tushiradi.

Ikkinchisi esa, maktab o'quvchilarining ichki tafakkurini takomiliga erishtiradi.

Ta'limda rivojlanish maktab o'quvchilari uchun yo'llanma bo'lib, ularni hayotga tayyorlaydi. Ichki motivlarini qaror toptiradi, rivojlanish jarayonlarini tizimli harakatga keltiradi.

Xullas, amaliy ta'lim jarayonlari maktab o'quvchilarini rivojlanishining eng muhim pallasi, aniq belgilangan vaqt, to'g'ri qo'yilgan maqsadi sanaladi.

³⁴ Вygотский Л. С. Социалистическая перделка человека Архивная копия от 18 ноября 2019 на Wayback Machine (оригинальная прижизненная публикация 1930 года) // Человек. 2016. Т.

Pedagoglar va psixologlar ta'kidlashicha, maktabgacha, boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchining to'liq rivojlanishini ta'minlay olmaydi, balki ularda maktabgacha ta'lim davridan boshlab hissiy kuzatuvlar, empirik tafakkur amaliyotiga tayyorlaydi va faqat umumiy o'rta ta'limgina o'quvchining akademik bilimlarga bo'lgan imkoniyatlarini ro'yobga chiqaradi hamda shaxs sifatida kashf etadi.

Shuning uchun bo'lsa kerak, olim V.V.Davidov tomonidan fikrlash faoliyatiga asoslangan ta'lim mazmuni ishlab chiqildi.³⁵

Shuningdek, D.B.Elkonin³⁶ tomonidan esa kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda nazariy bilimlarni o'rganish jarayonida tahlil qilish, rejalashtirish, refleksiya, o'quv faoliyati nazariyasi va uning sub'yekti masalalari asosida rivojlanishi ilmiy tadqiq etildi.

Olimlarimizdan: M.G.Davletshin³⁷, D.B.Elkonin, V.V.Davidov³⁸ va boshqalar ta'kidlashicha, o'quvchilarning o'quv faoliyatini amalga oshirish ularning bilishga doir va shaxsiy xislatlarini har tomonlama, to'liq rivojlanishini ta'minlaydi.

Faol sub'yektning bunday faoliyati uning kamol topishi, ya'ni o'quvchining yetuk o'quvchiga aylanishini ta'minlaydi, u o'z-o'zini anglay boshlaydi. bilan rivojlanishiga diqqat qaratadi. O'quv faoliyatiga ehtiyojning ortishi esa pedagogik nuqta'i nazardan uning o'qishiga bo'lgan qiziqishini mustahkamlay boshlaydi. O'quv faoliyatini egallay olishi bilim olish ko'nikma va malakasini shakllantiradi hamda shaxsiy rivojlanishiga amaliy ko'mak beradi. Xuddi ana shu o'qishga bo'lgan istak va ko'nikma o'quvchini o'quv faoliyatini sub'yekti sifatida namoyon etadi, uning faollashuvini amalga oshiradi. Bu esa L.S.Vygotskiy³⁹ ta'lim va rivojlanish haqidagi nazariyasiga hamohanglik kasb etadi.

Insonning faoliyati ijtimoiy xarakterga ega blib, hayotiy sharoitlari bilan belgilanadi, amalda esa, boshqalarni namuna qilib ko'rsatishdan ko'proq foydalanishgan. Xalq tarbiyasi an'analarida so'zdan emas, ko'proq, namuna

³⁵ Давыдов В. В. О понятии развивающего обучения Архивная копия от 4 октября 2013 на Wayback Machine

³⁶ Некоторые итоги изучения психического развития детей дошкольного возраста//Психологическая наука в СССР. Т. 2. М., 1960.

³⁷Давлетшин М.Г. Ёш даврлари ва педагогик психология.- Т., 2020.

³⁸ Давыдов В.В. Теория развивающего обучения.-М.: ИНТОР, 1996.- 544с.

³⁹ Вygотский Л. С. Педагогическая психология. — М.: Педагогика, 1991. — С. 386.

va harakatlardan foydalanganligi haqida rus etnografi S.P.Polyakov⁴⁰ ham ma'lumot byeradi. Jazo usullari tanbeh, urishish, kaltakdan esa juda kam foydalanilgan. Lekin, keyingi yillarda ota-onalarning jazo usullardan ko'proq foydalanish tendensiyasi ko'zga tashlanmoqda. M.Midning⁴¹ fikricha, taqlid o'yin, o'qish va mehnat orqali shakllanadi. Bu jarayon boshqalar rolini qabul qilish, ularga o'xshashga intilishning ko'rinishidir.

Taqlid maktab o'quvchilarining yoshiga, idrokiga bog'liq ravishda ongli yoki ongsiz tarzda yuz berishi mumkin. O'quvchi go'dak yoshida kattalarga ko'r-ko'rona taqlid qiladi. Fransuz olimi E.Dyurkgeymning⁴² fikricha, o'quvchi taqlid qilish qobiliyati bilan tug'iladi, o'smir yoshiga yetganda esa taqlid qilish faqat tanlov asosidagina amalga oshadigan jarayon bo'lib, ijtimoiy tajribani keng ma'noda egallay boshlashi, natijada o'quvchining xarakteri, temperamenti, qiziqishlari ham shakllanadi. Demak, o'quvchi yoshi katta bo'lgan sari, taqlid jarayoni mazmunan o'zgaradi va ongli xarakter kasb etadi.

A.Bandura⁴³ ham taqlidni o'quvchi sosializatsiyasi mexanizmining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatadi. Uning fikricha, kattalarga taqlid qilish asosida o'quvchilarning axloq sohasidagi ijobiy fikrlari mustahkamlanishi yoki, aksincha, ularda tajovuzkorona rivojlanishi mumkin.

Kattalar bilan bo'ladigan har qanday xislatlarni hamda muloqotni o'quvchilar dastlab, kattalarning xatti-harakatlari, odatlari, ichki sifatlari; fikrlash tarzlari, ijtimoiy burchini bajarishga va boshqa shu kabilarga bo'lgan munosabatlariga taqlid qilish orqali o'zlashtiradilar.

Iqtidor - bu hayot davomida ruhiyatning rivojlanish tizimidir. Bunda iqtidor u yoki bu faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishda kuzatiladi.

Iqtidor - bu muvaffaqiyatli bajarilishini ta'minlovchi qobiliyatlarning o'ziga xos shaklidir. Faoliyat va qobiliyatlarning o'zaro muvofiqligi boshqa imkoniyatlardagi kamchiliklarni to'ldirishga xizmat qiladi.

⁴⁰ Поляков С.П. Историческая этнография Средней Азии и Казахстана. Хозяйство, социальная организация, этническая история. М., 1980.

⁴¹ М.Мид. Культура и мир детства. М., 1988.

⁴² Эмиль Дюркгейм. Правила социологического метода [перевод с французского В. Желнинова]. — Москва : Издательство АСТ, 2021. — 384 с. — Эксклюзивная классика

⁴³ Бандура А. Теория социального научения. СПб. — Евразия, 2000.

- Umumiy qobiliyatlar shaxs imkoniyatini, uning faoliyatini o'ziga xos jihatlarini rivojlantirishni ta'minlaydi;
- O'quvchi qobiliyatlari uning layoqatini, tabiiy asoslarini, xarakterini aks ettiradi;
- Faoliyatdagi muvaffaqiyatni namoyon qiluvchi ishchi sharoitdan biri talantdir. Iqtidorli bola-bu u yoki bu faoliyatda yorqin namoyon bo'ladi. Ba'zida uzluksiz muvaffaqiyatlari bilan ajralib turuvchi bolalar misol bo'ladi.[2.25.5]

Bugungi kunda ko'pgina psixologlar iqtidorning rivojlanishi-bu nasl (irsiy layoqat) va ijtimoiy muhit (o'yin, o'qish, mehnat jarayonlari) ning o'zaro murakkab ta'siri natijasida ekanini tan olmoqdalar. Lekin, shu individual iqtidorni shakllanishi asosida yotuvchi mehnat bilan birga shaxsning o'zini-o'zi tarbiyalashning psixologik mexanizmlarini, rolini inkor etib bo'lmaydi.

Iqtidorli bolalarning o'ziga xos jihatlari bizning hayotimizni rang-barangligini ta'minlaydi va jamiyat uchun foydalidir.

Birinchi xususiyat, iqtidorlilarda hamma narsaga ta'sirchanlik kuzatilib, adolatparvarlik hissi kuchli rivojlangan; ular ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritishga va o'zgartirishga qobiliyatli bo'ladilar.

Ikkinchi xususiyat, bilimli ekanligi, faolligi va intellektning yuqori darajadagi taraqqiyoti atrof-muhit haqida yangi ma'lumot olish imkonini beradi. Ijodiy qobiliyatlar ularga yangi konsepsiyalar, yondashuvlarni yaratish imkonini yuzaga chiqaradi.

Iqtidorli bolalardagi intuitiv, diskursiv (ijodiy) tafakkurning o'zaro muvofiqligi, yangi bilimlar egallash jarayoni samarali bo'lib qoladi.

Uchinchi xususiyat, ko'pgina iqtidorli bolalarga omma hayotida qiziqarli va muhim loyihalarni amalga oshirishga imkon beruvchi ijodiy qobiliyatlar va muhim bilimlarni egallashdagi yuqori energiya, maqsadga intiluvchanlik va qati'yatlilik xislatlari xosdir. [2.12.71]

Iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish shart-sharoitlari, va uni amalga oshirish jarayoni quyidagilardan iborat :

1. Iqtidorli, qobiliyatli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish: o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan BKMLar.
2. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va

nazariy va amaliy faoliyatning aloqadorligi.

3. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishiga doir mashg'ulotlar evristika muammoli vaziyatlar yaratish imkoniyatini oshiruvchi vosita ekanligi.

4. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishdagi zamonaviy-texnologik talablar.

Shart-sharoitlarni qanday tartibda amalga oshirish mumkin?

Ixtisoslashgan maktablarning iqtidorli o'quvchilari tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishda ularning qobiliyati, alohida e'tibor talab qiladi. Bunda BKM ga quyidagi talablar qo'yilishi maqsadga muvofiqdir.

1. DTS asosida darslik va dastur matyeriallarni qay darajada o'zlashtirganligi;
2. Dastur va darslik asosida mavzularga doir asosiy tushuncha va qoidalarni o'zlashtirganligi darajasi;
3. Tavsiya etilgan mavzu bo'yicha topshiriqlarni mustaqil bajara olish imkoniyati, amaliy faolligi ;
4. O'rganilayotgan mavzulardagi asosiy muammolarni, bosh g'oyani anglab olishi va tushunib fikr bildirishi;
5. O'quv topshiriqlarini bajarishda didaktik vositalar, o'quv ashyolari va texnika, axborot texnologiyasidan foydalana olishi,taqdimoti ;
6. Qobiliyatini namoyon etishi va uni rivojlantira olishi kabilar;
7. Mavzu maqsadiga o'quvchi tushunish va anglash orqali yondashishi;
8. Mavzuga oid mustaqil rejalar tuzishi va natijalarni baholay olishi ;
9. Tavsiya etilgan mavzularni o'rganishda o'z fikrini dalillay olishi;
10. Topshiriq va mavzu doirasida o'quvchi o'z xulosalarini, mustaqil fikrini bayon eta olishi va hokazolar.

Aynan shunday talablar o'qituvchiga iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va boshqarishda ularning qiziqishlarini, o'quv-bilish faoliyatini, individual moyilliklarini bilish imkoniyati y a r a t a d i va bu borada o'quv jarayoni tuzilmasini belgilab olishga yordam ham byeradi.

Yuqoridagi talablar asosida iqtidorli bolalar ta'limini tizimli, maqsadga muvofiq tashkil etishning ustuvor yo'nalishlari byelgilab olinadi.

Pedagogika ta'limining asosiy vazifalaridan biri: barcha o'quvchilarning ijodiy faoliyatini har tomonlama rivojlantirishni ta'minlaydigan shart-sharoitlar yaratishdan iborat hisoblanadi. Ixtisoslashgan maktablarda muayyan sohalarga o'quvchilarning chuqur qiziqishlarini, intilishi va qobiliyatini namoyon qilishiga yordam berishtgan o'quvchilarni aniqlash, ularga bundan keyingi rivojlanishi uchun imkoniyatlar berishdan iboratdir.

Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga doir shart-sharoitlar yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu borada:

1. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga doir innovasion faoliyatga tizimli tayyorlash texnologiyalaridan maqsadli foydalanish.

2. O'qituvchi va o'quvchilar munosabatida do'stona hamkorlik faoliyatini vujudga keltirish omillari .

3. Iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish va bilim, ko'nikma, malakaga doir innovasion usullardan foydalanish.

4. Iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishda eng so'nggi zamonaviy texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish.

Ma'lumotlarning tahlili tizim boshqaruvida, pedagogik jarayon mohiyatida, jamoa va alohida o'quvchilar harakatlari holatini aniq vaziyatlarda rejali o'rganish kabi ilmiy dalillarga ega bo'lishga yordam beradi. Ushbu dalillar amaliy faoliyat asosini tashkil etadi. Mavjud dalillar pedagog faoliyat jarayonining kechishi va kutilgan natijaning kafolatlanishini tashxislashga imkon beradi.

Bu muhim masalani hal etishda milliy ta'lim tizining asosiy tarkibiy qismlari shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarishning uzviy aloqasi shaxs rivojlanishining yaxlit tizimini yaratishni nazarda tutadi. Yoshlar iqtidorini rivojlanishida masalaning bunday qo'yilishi ta'lim-tarbiya maqsadlari, mazmuni, uslublari, shuningdek vositalarini aniqlashda hal qiluvchi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

Nazarda tutilgan bosqichli yondashuvlar ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchi va iqtidorli maktab o'quvchilari tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va o'qituvchilar munosabatlarining o'zgarishiga, shuningdek o'quvchilarning ijodiy

faolligi domiy ravishda ortib borishiga, mustaqilligi kuchayishiga, ta'lim jarayonining takomillashib borishini taqozo etadi. Bunda o'quvchi ta'lim-tarbiya ob'yekti va bir vaqtning o'zida jarayonning faol ishtirokchisi sifatida o'z-o'zini kashf etishning sub'yekti ham bo'lib maydonga chiqadi.

Amalga oshirilgan yondashuvlar iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish imkoniyatlarini ro'yobga chiqarib, maktab ta'limini, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tizimini, o'quvchi shaxsini, uning ichki dunyosini boyishiga yordam beradi.

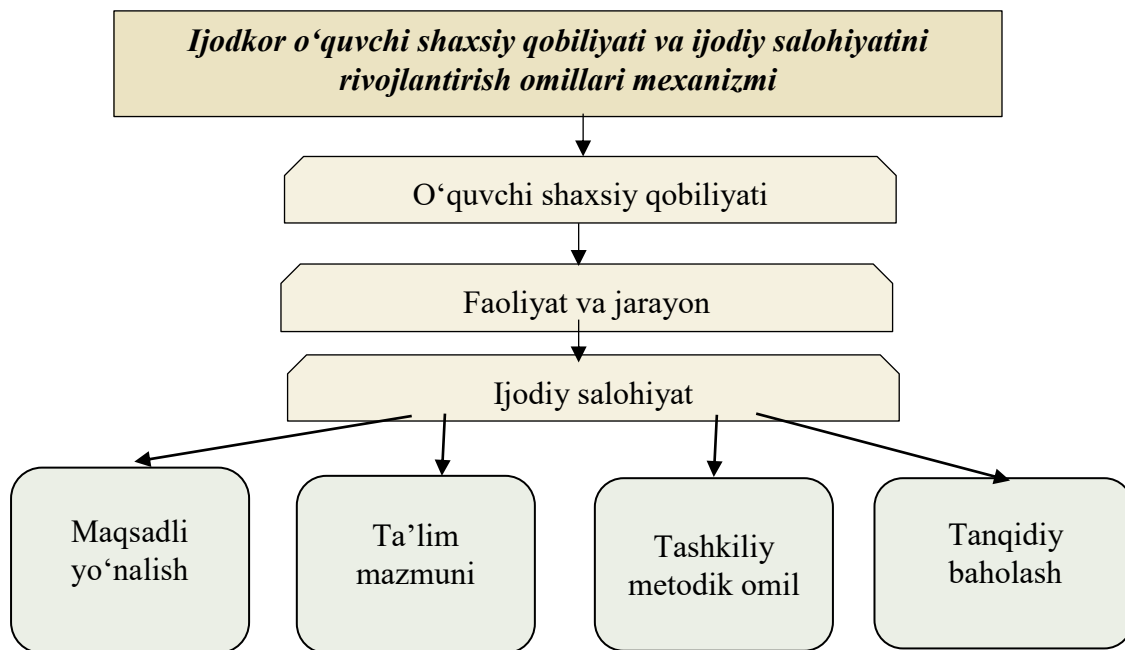
Ilmiy tadqiqotda masalaning bunday qo'yilishi esa, ta'lim-tarbiya maqsadlarini, mazmunini, boshqaruv uslublarini, amaliy texnologiyasini, shart-sharoitlari va shakliytuzulmasini aniqlashda hal qiluvchi mezon hisoblanadi.

Ayniqsa, o'qituvchi va iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish bosqichida munosabatlarining o'zgarishiga, ularning faolligi ortib va shaxsiy mustaqilligini kuchayishiga, ta'lim boshqaruvining takomillashib borishini ta'minlaydi. Bunda ijodkor o'quvchi ta'lim-tarbiya ob'yekti sifatida bir vaqtning o'zida o'z-o'zini kashf etishning sub'yekti ham bo'lib maydonga chiqadi.

Ana shunday maqsadli yondashuv maktab ta'limini, iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va uning ichki dunyosiga - hali ochilmagan qobiliyatlari va imkoniyatlariga ijodiy erkinlik berib, ta'lim-tarbiyaning axloqiy qadriyatlarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltiradi.

Ixtisoslashgan maktab ta'limining faoliyat maqsadi va ichki kuch hamda imkoniyatlarini uyg'otish, shaxsning erkin ijodiy rivojlanishi uchun ulardan to'g'ri, aniq, unumli foydalanish kabilardan iboratdir.

Yuqoridagi fikrlarga tayanib, shaxs ijodiy salohiyati tuzilmasini va uni rivojlantiruvchi samarali omillarini quyidagicha tavsiya etish mumkin: iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish qobiliyati, kreativligi va ijodkorligi, mustaqil fikr doirasini rivojlanish bosqichlari quyidagi omillarda tavsiflanadi.

1.7- rasm. Iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirishning samarali omillari

Kuzatuvlar asosida demak, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsi ijodiy salohiyatini rivojlantirishga nafaqat dasturlarda ifodalangan, me'yoriy hujjatlardan tashqari ular uchun tuzilgan ta'lim mazmunini saralash va takomillashtirishni ham taqozo etadi. Chunki, hozirgi davrda dastur va darsliklar o'quvchining ijodiy qobiliyati va salohiyatini rivojlantirishga doir talabga to'liq javob bermaydi.

Ma'lumki, ijodiy qobiliyatli kreativ o'quvchilar fanlar kesimida ijtimoiy-gumanitar, aniq fanlar, tabiiy fanlar, didaktik ta'limiy vositalar hamda til bilish imkoniyatlari o'quvchilar ongiga ta'sir etib, o'quvchilarda ijodiy faollikni to'g'ri rivojlantirishga yordam beradi.

Odatda, alohida xususiyatlarga yega bo'lgan shaxs faqatgina bitta, yeng asosiy xususiyatga ye'tibor berish bilan cheklanib qolish, ko'zlangan maqsadga yerishish imkonini bermaydi. Shu sababli bu o'rinda o'smir shaxsining barsha sohalardagi faoliyat ko'rsatkishlarini umumiy majmua sifatida qarab, talab yetilayotgan xususiyatlar salmog'ini oshirishga asosiy ye'tiborni qaratish lozim. Qo'yilgan vazifani hal qilish uchun o'smir qobiliyatlarini yuqorida tahlil qilib, qobiliyatli o'smirlarda quyidagi sifatlar bo'lishini aniqladik:

- muammolarni ilg'ashdagi ziyraklik;
- mantiqan fikrlash saviyasining yuqoriligi;

- bilim va ko'nikmalarni oson qabul qilishi;
- o'z fikrini ravon ifodalashi;
- diqqatni kengroq taqsimlay olishi;
- hozirjavoblik;
- muammoni tahliliy baholay olishi;
- topqirlik;
- nutqning ravonligi;
- qiziquvchanlik;
- ishni oxirigasha yetkazishi;
- tafakkurning moslashuvshanligi va boshqalar.

Xulosa qilib aytganda, ta'limda asosiy vazifa ta'lim jarayoniga yangicha yondshuvlar bilan tahlil qilinishi ahamiyatlidir. Tahsil olayotgan iqtidorli maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish va imkoniyatini oshirish ularning o'z shaxslik xislatlari va qobiliyatlarini yanada maqsadli rivojlantirishlari orqali turli fanlarga oid o'quv-bilish, mustaqil amaliy, hamda malakaga doir ijtimoiy faoliyatlari tajribasiga to'liq tayaniladi.

Birinchi bob bo'yicha xulosa

Ma'lumki, shaxs ijodiy salohiyati tinimsiz va uzluksiz mehnat natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bunday ta'lim berish, o'qitish va ta'lim-tarbiya jarayonida ijodiy ta'lim mazmuni (bunda: o'quv-bilish, tashkiliy, motivasion, pedagogik va psixologik hamda hamkorlik kabi metod, usul, texnologiyalar) asosida b o l a shaxsiga yo'naltiriladi.

Iqtidorli maktab o'quvchilarining ijodkorligini rivojlantirish va ijodiy qobiliyatini, salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan zamonaviy ta'lim texnologiyalarining asosiy maqsadi ijodiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilganligi bilan muhim.

Maqsadga yo'nalganlik quyidagi aniq vazifalarni o'z oldiga qo'yadi: ijodkor o'quvchining o'z oldiga qo'ygan aniq maqsadini anglab olishi, ijodiy faoliyatida ijobiy rag'bat va ijodkorlikka ehtiyojni his etishi, zamonaviy bilimlar tizimiga ega bo'lishi bilan baholanadi.

Ta'lim mazmuniga ko'ra ijodiy salohiyatni rivojlantirish esa bilimga oid amaliy va ijodiy komponentlarni o'z ichiga oladi. Ijodiy komponentlar iqtidorli

maktab o'quvchilarining tarbiyasi va ijodkorligini tizimli rivojlantiradi. Amaliy faoliyatning texnologik jarayonlarini takomillashtiradi, o'quvchini kichik tadqiqotlarga yo'naltiradi uni izlanuvchan, ijodkor va doimiy tanqidiy tahlillarga ochiqlik kabi metodlar asosida takomilashib borishiya yordam beradi.

Mazkur jarayon qanday amalga oshirilganda o'quvchi shaxsiga, ta'lim ijobiy natijalar olib keladi? Albatta, mazkur ishlarni amalga oshirish ham tashkiliy, ham motivasion bo'lishi muhim. Bunda ijodkor o'quvchini ruhlantiruvchi ochiq osmon ostida, tabiat quchog'ida o'tkazilgan dars mashg'ulotlari, muzey va turli ko'rgazmalarga ekskursiyalar, maqsadli vedyeoko'rsatuvlardan foydalanish, adabiy uchrashuvlar, mavzuli kechalar, individual ijodiy loyihalar, to'garaklar, klublar, amaliy mashg'ulotlar, turli mavzulardagi suhbatlar o'quvchilarning o'z imkoniyatlari va qiziqishlari orqali tayyorlangan ijodiy ko'rgazmalari tanlovlar kabi an'anaviy va noan'anaviy shakllardan foydalaniladi.

Shuning uchun ham ta'limning me'yoriy-huquqiy hujjatlarida bolaga yo'naltirilgan tamoyillar faol, amaliyotdagi mazmunni boyitadi va uning aniq vositalariga real, hayotiy vaziyatlarda qo'llaniladigan jihatlariga ehtiyoj sezadi.

II BOB. O‘ZBEKISTONDA IQTIDORLI BOLALAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNI BOSHQARISH TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK SHART -SHAROITLARI

§ 2.1. Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli bolalar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida Milliy ta’lim tashabbusi

Ta’lim tizimi rivojlanishining hozirgi muayyan bosqichida dunyo mamlakatlarida, jumladan, AQSH, Yaponiya, Xitoy Xalq Respublikasi, Singapur, Janubiy Koreya va Yevropaning iqtisodiy rivojlangan boshqa davlatlarida ta’limning tashkiliy va boshqaruv tuzilmalarini rivojlantirishga jiddiy e’tibor qaratilmoqda. Ma’lumki, bunday rivojlangan davlatlar iqtisodiyotida mamlakatlar umummilliy boyligining o‘rtacha 16 foizi moddiy kapitalga, 20 foizi tabiiy boyliklarga to‘g‘ri kelsa, bu ko‘rsatkichda inson kapitali 64 foiz ayrim mamlakatlarda Germaniya va Yaponiyada esa 80 foizni tashkil etadi⁴⁴. Bunday statistik ma’lumotlar zamonaviy jamiyatlarda inson kapitalining yanada nufuzi ortib borayotganligidan dalolat beradi. Inson kapitali ta’lim tizimini rivojlantirish va boshqarish jarayonlarida zamonaviy menejment hamda uning tamoyillariga amal qilish masalalariga dolzarblik nuqta’i nazaridan katta e’tibor berayotganini ko‘rsatadi.

Mamlakatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev⁴⁵ ta’kidlaganlaridek, “Rivojlangan mamlakatlarda ta’limning to‘liq sikliga investisiya kiritishga, ya’ni o‘quvchi 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e’tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko‘rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi”. Ayni bu masala bizning eng og‘riqli nuqtamiz hisoblanadi.

Shu vazifalarni amalga oshirish maqsadida mamlakatda uzluksiz ta’lim tizimidagi zamonaviy o‘qitish, hamkorlik munosabatlarni takomillashtirish, ta’limning boshqaruv organlari faoliyati samaradorligini hamda mas’uliyatini oshirish, o‘quv-tarbiya jarayoniga nano texnologiyalarni, ilg‘or pedagogik va

⁴⁴ The Knowledge Based Economy. Organization For Economic Cooperation and Development, Paris. 1996. – P. 9-10.

⁴⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегия” си тўғрисидаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил. 6-сон. 70-модда

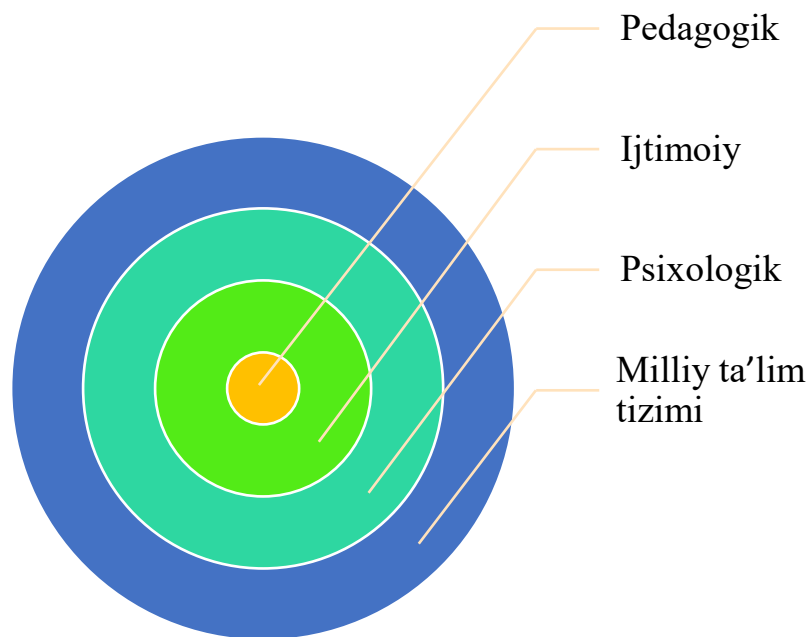
AKTini samarali joriy etish orqali milliy ta'lim sifatini ta'minlash sohalariga oid bir qator qarorlar qabul qilinmoqda.

Milliy ta'lim sifati va uning natijali samaradorligini oshirish, asosiy tadqiqot vazifalaridan biri bo'lib, boshqarish texnologiyasida faoliyatini oshirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini qadamba-qadamoshirishga xizmat qiladi. Ta'lim sifatining mazmun-mohiyati, kutiladigan natijasi, falsafiy-pedagogik tahlili, rivojlanish tendensiyalari va bosqichlari hamda uning samaradorligini ta'minlovchi boshqaruv mohiyati bo'yicha tahlillar olib borishni nazarda tutadi. Ilmiy tadqiqot mavzusini nazariy va metodologik jihatdan ko'rib, uni ta'lim sifati va boshqarish muammosiga qaratadi. Shuningdek, birinchi navbatda, "ta'lim sifati"ni, "samaradorlik" natijasini, "ta'lim sifatini boshqarish" metodologiyasi kabi asosiy tushunchalar mohiyatini analiz va sentiz tahlil qilishni talab etadi.

Bugungi kunda, bilim yoki ta'lim olish o'sib kelayotgan yosh avlodni oldidagi eng muhim masalardan biridir. Keksa va o'rta avlodlar tomonidan tashkil etilgan katta ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hayotiy tajribalarni doimiy ravishda kelajakdagi avlodlarga yetkazishga yo'naltirilgan umumiy jarayon bo'lib, u uzluksiz, ijtimoiy institut, jamiyatning uzviylikdagi ijtimoiy quyi tuzilmalaridan biri hisoblanadi.

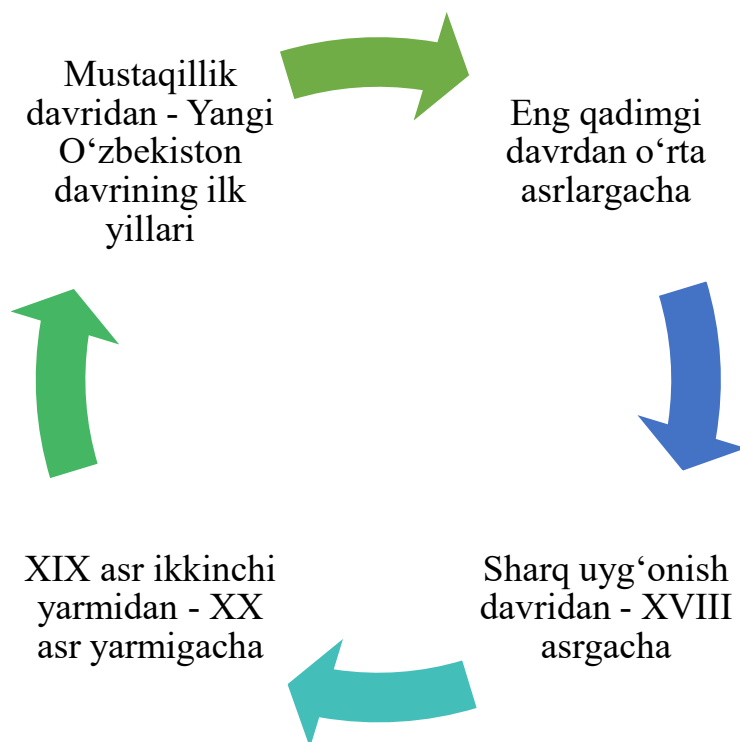
"Ta'lim sifati" haqida fikr yuritishda, butun hayot davomiyligida egallanishi zarur bo'lgan ta'lim tizimi uning tarkibiy qismlari, sifat va miqdor vazifalarini, doimiy murakkab rivojlanish kuchiga ega bo'lgan tizimli jarayon bo'lib, DTS asosida ta'lim muassasalari faoliyatidagi ijtimoiy, iqtisodiy, metodik va amaliy-texnologik muhitining o'zgarishi va kafolatlanishi bilan izohlanadi. Uzluksiz ta'lim sifati xususiyatlari asosida yaxlitligi, izchilligi, ta'lim oluvchi bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi va shaxsga yo'nalganligi bilan tizimli rivojlanishi uchun xizmat qiladigan eng qulay usullar kombinatsiyasidan iborat bo'lib, samarali o'quv jarayoni bilan amalga oshiriladi.

Milliy ta'lim tizimi tashabbusida o'qitish jarayoni o'qituvchi, pedagog tomonidan tashkillashtiriladi va o'quvchilarni tayanch va umumiy kompetensiyalarini uzviylikda shakllanishiga, ularning kreativ imkoniyatlarini davriy ruyobga chiqarishga qaratilgan alohida ijtimoiy-pedagogik, amaliy-psixologik jarayon deb qaraladi 2.1- rasm.

2.1-rasm. Milliy ta'lim tizimini o'qitish jarayoni strukturaviy trayektoriyasi.

Milliy ta'lim sifati tushunchasining ijtimoiy-falsafiy-pedagogik mohiyati uning rivojlanishi davr bosqichlari bilan oydinlashadi. Shu bois, milliy ta'lim sifatini shartli ravishda quyidagi davrlar asosida tahlil qilish maqsadga muvofiq deb o'ylaymiz 2.2-rasm.

2.2-rasm. Milliy ta'lim sifatini shartli ravishda davrlar asosida tahlili.

1. Eng qadimgi davrdan o'rta asrlargacha bo'lgan davr.
2. Sharq uyg'onish davridan - XVIII asrgacha bo'lgan davr.
3. XIX asr ikkinchi yarmidan - XX asr yarmigacha bo'lgan davr.
4. Mustaqillik davridan - Yangi O'zbekiston davrining ilk yillari (XX asrning oxiri - XXI asr)

Davrlar tarixiyligi jihatidan ta'lim sifati tushunchasining kelib chiqishi eng qadimgi manbalarda keltirilmagan bo'lsa-da, ushbu mohiyatni anglatuvchi ta'riflar mavjud. Jumladan, bir qator pedagog olimlardan N. Alimova⁴⁶, Ye. Semchenko, S. Abdulina, N. Bagutdinova⁴⁷ va A. Ye. Yefimov⁴⁸lar tomonidan mazkur "ta'lim sifati" tushunchasi shakllanishining dastlabki bosqichi qadimgi dunyo davlatlari mavjud bo'lgan davrga borib taqaladi, degan fikrni o'z ilmiy tadqiqotlarida ilgari surgan.

Eng qadimgi yoki antik dunyo davrida ta'lim-tarbiyaning maqsadi, sifati, uni takomillashtirish usullari va kutilayotgan natijalari haqida bizgacha yetib kelgan manbalardan ma'lumot bilish mumkin.

Buyuk Aristotel⁴⁹ fikriga ko'ra, sifat ma'lum bir holat, borliqning farqli jihatlari, predmetga xos blgan xususiyatlar, rivojlanayotgan va harakatlanayotgan ob'yektning joylashish nuqtalaridan iborat. U predmetlarni bir-biriga o'xshamaydigan, sifat jihatidan o'ziga xos individual xususiyatlarga ega, deb tushuntiradi.

Demak, ijtimoiy-falsafiy talqinda ta'limning eng samarali natijasi inson va uning kamoloti bilan belgilangan. Yana bir olim Konfusiy ta'rifiga⁵⁰ ko'ra, ta'limning asosiy maqsadi shaxsning bevosita ma'naviyat, odob-axloq, an'analarni bilishi, milliy qadriyatlar madaniyatiga ega bo'lishi va Vatanni sevishi hamda uning vatanparvarlik tuyg'ularida o'z aksini topadi.

⁴⁶Алимова Н. Метод "МХАТ" на практических занятиях по литературе для направления "русский язык и литература" в Узбекистане. Русский язык за рубежом, 2019.

⁴⁷ Багутдинова Н. Управление качеством образования / Багутдинова Н., Новиков Д. // Стандарты и качество. 2002. - № 9. - С. 68-73.

⁴⁸ А.Е. Ефимов Новая история, 1789–1870 / вклейка: карты (сканы 37-38; 71-72; 89-90; 123-124; 157-158; 166-167).

⁴⁹ Аристотель «Природа политики. С комментариями и объяснениями» 2016..

⁵⁰ Исмагуллаева Н. Конфуций ҳикматларида "комил инсон" тушунчаси талқини Текст научной статьи по специальности «Языкознание и литературоведение»-2021 .

Mutafakkir Yusuf Xos Hojibning ta'biricha, o'quv, ilm va aql behisob mehnat va tinimsiz harakat natijasida shakllanadi hamda yuzaga chiqadi. Yusuf Xos Hojib kabi aksariyat Sharq olimlari natijaga erishishning asosiy yo'li, "doimiy va uzviy mashq iste'dodning bog'boni"dir, deya e'tirof etadi .

Markaziy Osiyoning IX-XII asrlar uyg'onish davrida ta'lim va uning sifat bosqichlari o'ziga xos mazmun-mohiyat kasb eta boshlagan. Bu davrda yashab ijod etgan olim Al-Xorazmiy o'qitish jarayonida ta'lim oluvchining shaxsiy kuzatishlari va bilimlaridan amalda, hayotda foydalana olish qobiliyatiga jiddiy ahamiyat beradi. U birinchilardan bo'lib, kuzatish-sinov, tashxis usuliga asos soladi.

Yana bir Sharq mutafakkiri Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-tarbiyaviy qarashlari aks etgan asarlarida qitish, sifatli ta'lim-tarbiya, natijasi samarali qitish usul va uslublari haqida fikrlar keltirilib, inson rivojida ta'lim-tarbiya o'ta muhimligini va uning natijasida shaxs jamiyat talablariga muvofik kamol topishini ta'kidlab o'tgan [80.123]. Abu Ali ibn Sino⁵¹ o'z davrida o'qitish jarayoniga muvaffaqiyatli ta'lim usul va mezonlarini taqdim etadi. Shuningdek, ta'limda "oddiydan murakkabga", "pastdan yuqoriga" kabi doim muhim bo'lgan tamoyillarni hisobga olinishi hamda o'qitish jarayonida o'quvchining yosh xususiyatlari, iqtidori, qiziqish va qobiliyati, o'zlashtirish holatlariga ko'ra ta'limning keyingi bosqichiga yo'naltirish bo'yicha qimmatli fikrlarini bergan. [80.143.]Yangi olingan bilimlarni og'zaki ifoda etish, mustaqil, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali ta'lim oluvchi bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olish qobiliyatini tarkib toptirishi mumkinligini ta'kidlagan.

Yuqorida ta'kidlangan qarashlar bevosita ta'lim va uning sifatiga xos bo'lib, o'sha davrning eng muhim nazariy g'oyalari davlatchilik asoslarida shakllangan komillikka yo'naltiruvchi va uning rivojlanishi turli ilm-fan tarmoqlarining birgalikdagi o'zaro tizimli natijasiga asoslanganligi ayni muddao, degan fikr yuritishimizga asos bo'ladi.

Tarixiy manbalar shuni ko'rsatadiki, XIV - XVI asrlarda ta'limga alohida e'tibor berilib, uyg'onish davri nazariy qarashlari birmuncha takomillashgan. Bu davrga kelib, ta'lim inson kamolotini ta'minlash uchun xizmat qiluvchi, uni har qanday vaziyatdan olib chiqib ketuvchi vosita sifatida qaralgan. Yaxshi bilim va

⁵¹ Хайруллаев М. Уйғониш даври ва шарқ мутафаккири.Т., Ўзбекистон -1971.

axloq, ta'lim va tarbiya olgan shaxs olgan ilmini amaliy faoliyatda, o'z hayotida samarali foydalanishi muhimligi anglab yetilgan. So'z mulkining sultoni Alisher Navoiyning "Mahbub ul qulub" asarida ilm olib uni ishlatmagan inson urug' sohib hosilidan bahra olmagan kishiga qiyoslanadi. Demak, mazkur ta'rif o'sha davr qarashlari ham bugungi kunda o'quvchilar bilim olishining me'yorlariga, talablariga mos tushganligini bildiradi. Darhaqiqat, bilim, ko'nikma va malakalar o'quvchi shaxsi uchun muhim hamda ta'lim sifati samaradorligini belgilovchi asos ekanligini ko'rsatib bergan.

Davrlarning o'zgarishi barobarida XVIII asrga kelib o'qitishga, ta'lim sifatiga, o'quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishga bo'lgan munosabatlar bir muncha o'zgarganligi kuzatiladi. Mazkur ta'lim-tarbiyaga nisbatan qarashlar, munosabatlar tizimi yangilangan va takomillashgan. Ijtimoiy hayotda ilm-fanning nazariy va ilmiy tajriba yutuqlari sifatini belgilovchi vosita sifatida talqin etila boshlangan. Pedagogika tarixi va nazariyasining yetuk namoyandalaridan biri chex olimi Yan Amos Komenskiy "Buyuk didaktika"⁵² asarida o'quvchining tabiiy bilish xususiyatini hisobga olgan holda o'qitishning didaktik tamoyillarini ishlab chiqqan. Yoxud Adolf Disterverg ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilimlarini muntazam takrorlab turishning alohida ahamiyatiga to'xtalib, ta'lim didaktikasining asosiy talablarini ta'limning 33 ta qonun va qoidasi sifatida bayon qilgan. Olim o'quvchidagi qobiliyatni yanada jadallashtirish va rivojlantirish maqsadida ta'lim beruvchilarga topshiriq bilan birga uning javobini ham taqdim qilish emas, balki javobni topishga o'quvchini turli yo'l, usul va vositalar orqali haqiqatni topishga o'rgatish mumkinligini ta'kidlab o'tadi. Shuningdek, A.Disterverg⁵³ taklif qilgan ko'rsatmali ta'lim "yaqindan uzoqqa", "oddiydan murakkabga", "ma'lumdan noma'lumga" o'tish kerak, degan koidalarga asoslanadi. Pedagog K.D.Ushinskiy⁵⁴ o'zining "Inson tarbiya predmeti sifatida" asarida esa ta'lim jarayonida o'qitish va uning mazmuni, tamoyillari, shakl va usullariga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, o'quvchi natijaga kelishida ta'limni ko'rgazmali, ongli va uzviy olib borish masalalarini takomillashtiradi, ishlab chiqadi, o'qitishning shakl va usullari rang-barangligiga erishishni talab qiladi.

⁵² Я. А. Коменский Я.А. Буюк дидактика. Москва, Моравия 1932,

Я. А. Коменский, Д. Локк, Ч. Песталосский Педагогическое наследие. Изд. "Педагогика" 1988.

⁵³ А. Дистерверг Руководство к образованию немецких учителей. М., 1835.

⁵⁴ Konstantin Ushinskiy "O'zME. U-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000.

Shu o'rinda "Ta'lim sifati" tushunchasiga S.Ye.Shishov va V.A.Kalneylarning⁵⁵ ham bildirgan fikri diqqatimizni tortib, ular "ta'lim sifati - ta'lim jarayoni ishtirokchilarining erishadigan natijalari va maqsadlarining ta'lim muassasasi tomonidan ko'rsatilgan ta'lim xizmatidan qondirilgan darajasi", deya ta'rif beradi. Mazkur fikr bizning fikrlarimizga juda hamohangdir.

Ta'lim sifatiga berilgan ta'riflar mohiyati jihatidan V.A.Kachalov⁵⁶ tomonidan berilgan ta'rif izohi alohida ahamiyatlidir. Uning fikricha, ta'limda sifat faqatgina o'quv jarayoni natijasigina emas, balki ta'lim oluvchilarning umumiy ravishda shaxsiy va jamoaviy rivojlanishini ta'minlaydigan va ularning ehtiyojlarini qondirgan holda ilm va fan, texnologiya, jamiyatning rivojlanishi uchun hissa qo'shishga imkon beradigan faol tizim, modellar, o'quv jarayonini tashkillashtirish va boshqarishdan iborat hisoblanadi. Olim A.Voronin⁵⁷ tomonidan ta'lim sifati – jamiyatda ta'lim jarayonining holati va natijasini, shaxsning fuqarolik, hayotiy va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishi hamda shakllanish ehtiyojlari va umidlariga muvofiqligini aniqlovchi kategoriya tarzida ta'kidlaydi va talqin qiladi. Yana bir olim Ye.Dombrovskaya⁵⁸ ta'lim sifatini ta'limning Davlat ta'lim standartlari, tegishli ta'lim dasturining o'quv-dasturiy hujjatlari talablariga muvofiqligi va mutunosibligidir, deb e'tirof etadi. Olimlar N.Shmireva, M.Gubanova va Z.Kresanlar⁵⁹ ta'lim sifati – o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga doir ehtiyojlarni qondirishni ta'minlovchi ta'lim xizmatlari iste'mollilik xususiyatlarining majmuasi,- deb hisoblaydilar.

Ta'lim sifatiga nisbatan keltirilgan yuqoridagi barcha ta'rif va tavsiflardan kelib chiqqan holda V.Gurov bu tushunchaga bildirilgan munosabatlarni to'rt yondashuvga ajratishga muvaffaq bo'ldi. Ularning yondashuvi asosida milliy maktablarda o'qitish sifatini quyidagicha yoritdik. (2.3-rasmga qarang).

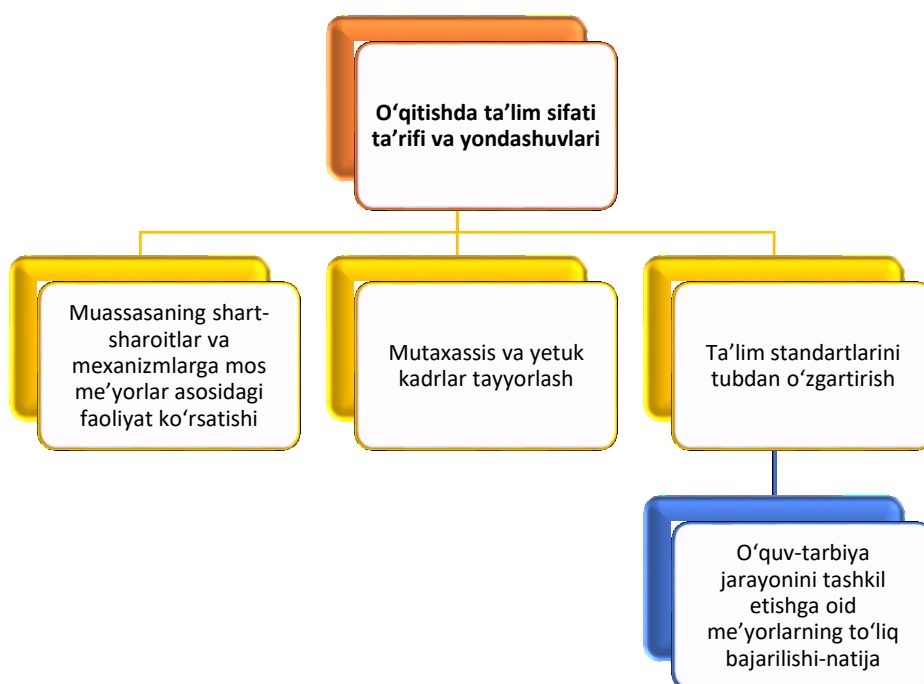
⁵⁵ С.Е. Шишов, В.А. Кальней, Е.Ю. Гирба. Мониторинг качества образовательного процесса в школе: Монография / . - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 206 с. Режим доступа: <http://znanium.com/bookread.php?book=394711>

⁵⁶ В.А. Качалов «Методы менеджмента качества», 2017, № 9-10

⁵⁷ А.Воронин. "Метод повышения эффективности интерактивного взаимодействия с вычислительной системой" присуждена ученая степень кандидата технических наук, тема диссертации – 1988 г.

⁵⁸ Е.Домбровская ва бошқалар. Финансовый и управленческий учет: Учебник. 2-е изд.

⁵⁹ Крещан З.В. Особенности представлений обучающихся выпускных курсов о трудных жизненных ситуациях в будущей профессиональной деятельности и о способах их преодоления [Электронный ресурс] // Психолого-педагогические исследования. 2021. Том 13. № 1. С. 117–130. DOI: 10.17759/psyedu.2021130108

2.3-rasm. O'qitishda ta'lim sifati ta'rifi va yondashuvlari.

Xususan, o'qitishda **ta'rif va yondashuvlardan kelib chiqib**, mamlakatda xalq ta'limi tizimida yangi islohotlarga ochiqlik, ta'lim va uning samaradorligini 2030-yilgacha mo'ljallangan xalq ta'limi tizimini rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilganligi ham bejizga emas, chunki O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish maqsadida 2030 -yilgacha PISA mezonlari bo'yicha dunyoning o'ttizta eng ilg'or mamlakati qatoriga kirish maqsad qilib qo'yilgan.

Tadqiqotimiz jarayonida, yetakchi mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, sifatli ta'lim standartlarini yaratishda yo'l xaritasining ishlab chiqilishi dolzarb vazifa ekanligi yana bir bor isbotlandi. Milliy ta'lim standartlari asosida darslik va o'quv qo'llanmalar, o'qitish usuli hamda baholash tizimi yaratiladi. Standartlar ta'limni rivojlantirishga, shu bilan birga o'qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan. Shuningdek, ta'lim tizimining yuqoridagi barcha tarkibiy qismlarini ulashga va eng yaxshi natijalarga erishish uchun ularni birgalikda amalga oshirish imkonini beradi.

Milliy standartlar yuqorida qayd etilgan elementlarning o'zaro bog'liq holda qo'yilgan maqsadlariga erishishga zamin yaratadi.

Maktabgacha va maktab ta'limi tomonidan bugunga kelib umumiy o'rta ta'lim milliy standartining loyihasi tayyorlanishi samaralirok bo'ladi deb fikr

yurmoqdamiz. Standartlar mahalliy va xorijlik ekspertlar ishtirokida ishlab chikilishi ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yurtboshimiz Sh. M.Mirziyoyev o'z nutqida: "Hammamizga ayonki, taraqqiyotning tamal toshi ham, mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch ham bu - ilm-fan, ta'lim va tarbiyadir. Ertangi kunimiz, Vatanimizning yorug' istiqboli, birinchi navbatda, ta'lim tizimi va farzandlarimizga berayotgan tarbiyamiz bilan chambarchas bog'liq", deya ta'kidlar ekan, fikrini davom ettirib, zamonaviy hayotni bugun ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi, insoniyat fan o'qi atrofida aylanayotgandek go'yo. Jahonning yetakchi davlatlarida ta'limni rivojlantirish birinchi vazifa sifatida belgilanishi ham bejiz emas. Negaki, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlar bilan amalga oshiriladi.

Bugungi kunda Maktabgacha va maktab ta'limi tizimining ta'lim berish faoliyati yanada takomillashtirilib, xalqimizning asrlar davomida shakllangan ilm sari intilish fazilati yana bir bor namoyon bo'lmoqda. Yoshlarimiz sog'lom hamda go'zal turmush kechirish, egallagan kasbi bo'yicha doimiy ish o'rniga ega bo'lish, mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, insoniy qadr-qimmatini kamsitishga yo'l qo'ymaslik, qisqacha aytganda, komillikka erishish uchun harakat qilyapti va bu jarayonda ta'lim olishni eng asosiy shart sifatida ko'rmoqda. Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali **O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni uchinchi Renessans** poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik.[47.182]

Ayni davrda O'zbekiston ta'limi tizimida sezilarli ijobiy o'zgarishlar ro'y bermoqda. Bilim dargohlarining qiyofasi o'zgarib, o'qitish sifati yaxshilanyapti, darsliklar, o'quv qo'llanmalarni moliyalashtirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash kuchaytirilmoqda, jumladan, o'qituvchilarning daromadlari ham ortayapti. Innovatsiya yo'nalishidagi alohida davlat tuzilmalari tashkil etilib, bu esa ta'limning keyingi bosqichlari ya'ni oliy o'quv yurtlarida ham yangi bo'linmalar ochilmoqda. Bularning barchasi ta'lim tizimiga va o'qitning sifatiga bo'lgan yondashuvni o'zgartirib, uning salmog'i hamda darajasini ko'tarishga xizmat qilishi aniq.

Birinchi prezidentimiz I.Karimov “Butun dunyoda ko‘zga ko‘ringan olim va mutaxassislar, jahondagi mashhur o‘quv yurtlari, nufuzli xalqaro tuzilmalarning rahbarlari va vakillari ishtirokida O‘zbekistonda shakllangan ta’lim tizimini isloh etish modeli va uni amalga oshirish bo‘yicha to‘plangan tajribaning muhokama qilinishi biz uchun yuksak sharafdir”, deb aytganlar.[51.38] Bundan kurinib turibiki, bugungi kunda ta’lim sohasidagi barcha sa’y-harakatlarimizning dastlabki quvonchli mevasi sifatida bir necha iktidorli o‘quvchilarimiz xorijiy tillarda erkin gaplasha oladigan va shu bilan birga, o‘z fikrini ona tilida ravon, go‘zal va lo‘nda ifoda eta oladigan yangi mutaxassislar avlodini ko‘rganda, hech shubhasiz, yurtimizdagi har bir ota-ona, ustoz-murabbiyning, ezgu niyatli har qaysi insonning qalbi g‘urur-iftixor tuyg‘ulariga to‘ladi.

Darhaqiqat, Respublikamizda ta’lim tizimi yangilangan sog‘lom pedagogik tafakkur bilan tubdan isloh qilingan, ta’lim tarbiya muassasalarida tayyorlanadigan kadrlarning intellektual, ma’naviy va axloqiy saviyasiga ko‘ra rivojlangan mamlakatlardagi darajaga yetkazish bo‘yicha belgilangan nazariy metodologik, amaliy pedagogik yondashuvlar majmuidir, bu esa ta’limning milliy modelida ma’naviy intellektual jihatdan barkamol shaxsning o‘z ijodiy qobiliyatini to‘la namoyon yetishini ta’minlash ko‘zda tutiladi[3.4].Jahon ta’lim tizimi tajribasida mutloq yangilik bo‘lgan “Ta’limning milliy modeli”: shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan, ishlab chiqarish singari 5 tarkibiy qismdan iboratligi yangi tamoyillar orqali takomillashtirildi.

O‘zbekiston Respublikasining milliy ta’lim dasturida “Ta’limning milliy modeli”⁶⁰ va uning tarkibiy qismlari ta’riflanib, ularning asosiy vazifalari belgilab berilgan. Jumladan, shaxs - kadrlar tayyorlash tizimining bosh sub’yekti va ob’yekti, ta’lim sohasidagi xizmatlarning iste’molchisi va ularni amalga oshiruvchidir. Ta’limning milliy modelining o‘ziga xosligi tarkibiy qismning boshlanishidayoq yaqqol namoyon bo‘ladi. Unda shaxsga ta’limning iste’molchisi, ya’ni ob’yektigina emas, balki uni amalga oshiruvchi, ya’ni ta’lim jarayonining sub’yekti sifatida ham qaraladi. Bu hol shaxsni ta’limning iste’molchisidan bu jarayonning ijrochisiga aylantiradi, uning faolligini oshirib, rivojlanishini tezlashtiradi.

⁶⁰ Milliy ta’lim modeli va amaliyoti. T. Yangi O‘zbekiston ta’limi kecha va bugun

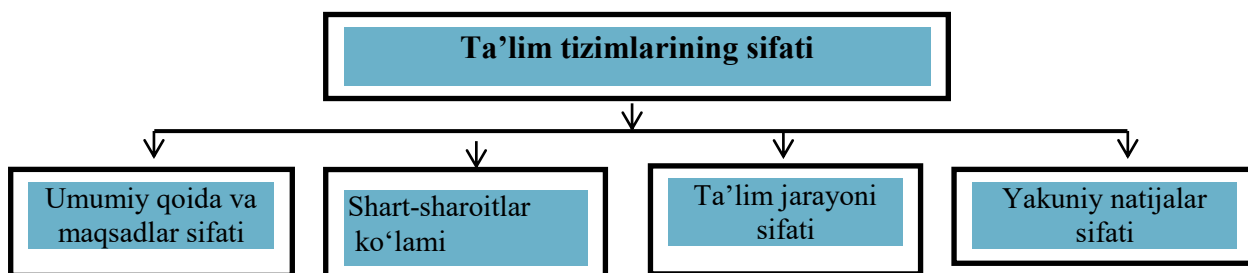
Davlat va jamiyat - ta'lim hamda milliy kadrlar zaxirasini tayyorlash tizimida faoliyatini tartibga soladi va nazorat qiladi. U amalga oshiruvchi, yangi avlod kadrlarini tayyorlash va ularni qabul qilib olishga mas'ul deb ko'rsatilgan. Ta'limning milliy modeli amalga oshirilgan ekan, davlat va jamiyat o'z zimmasiga mehnat bozorida xaridorgir, raqobatbardosh yangi avlod kadrlarini tayyorlash ishini tashkil yetishga va ta'lim jarayonini nazorat qilish orqali tayyorlangan mutaxassislar sifatiga ham mas'ullikni yo'lga qo'yishni kafolalaydi.

Uzluksiz ta'lim tizimidagi - malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosiy maqsadi, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimini va tuzilmasini, uning faoliyat ko'rsatish muhitini ham o'z ichiga oladi. Ta'limning milliy modeli shaffofligi bilan, shaxsning kamoloti umr buyi davom etadigan uzluksiz jarayon ekanligiga urg'u beradi. Shuning uchun ham ta'lim tizimlarining barkamol insonni shakllantirishda ishtirok yetishi lozim bo'lgan barcha bo'g'inlari faoliyati uzviy va uzluksiz bo'lishi ko'zda tutiladi. Ta'limning muayyan bosqichida biror shaxsda shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar miqdori, tartibi hamda bajarilish jarayoni ayni shu uzluksiz ta'lim tomonidan amalga oshirilishi zarur bo'ladi.

Fanning mohiyati - yuqori malakali mutaxassislarni zamonaviy talablarga mos tayyorlaydi va ulardan foydalanadi. Shuningdek, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqadi. Ta'limning milliy modelida bu tarkibiy qismiga yangi avlod kadrlarini tayyorlash milliy dasturida alohida ahamiyat berilgan. Demak, fan bir vaqtning o'zida tayyorlovchi, iste'molchi, rivojlantiruvchilik vazifalarini bajaradi va kafolatlaydi

Ishlab chiqarish tizimi - kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik darajasi va sifatini, saviyasiga qo'yiladigan talablarni belgilovchi muhim va asosiy buyurtmachi bo'lib, yangi avlod kadrlarini tayyorlash tizimini moliyaviy hamda moddiy-texnika jihatidan ta'minlash jarayonining qatnashchisidir. Aslida, ishlab chiqarish sohaning, milliy modelining eng asosiy qismlaridan biri hisoblanadi. Xalq xo'jaligining muayyan sohasi uchun zarur bo'lgan kadrlar miqdori, ularni tayyorlashda tayanilishi lozim bo'lgan iqtisodiy va texnologik asoslarini ishlab chiqarish tomonidan belgilanadi.

Ta'lim tizimining milliy modelida yangi avlod kadrlariga bo'lgan zarurat xalqimizga xos milliy xususiyatlar, mexanizmiga tayanadi, Shuningdek, unda barkamol va yetuk shaxsni shakllantirish hamda uning oqil, kasbiy va ma'naviy imkoniyatlarini samarali yo'sinda faoliyatga tadbiq etish yo'llari aniq hisobga olingan. Ana shunday ustuvorlikka ega bo'lgan ta'limning milliy modelida shaxsda shakllantirilishi muhim bo'lgan kasbiy layoqat va ma'naviy sifatlarning uygunligiga alohida e'tibor berilgan. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, milliy ta'lim tizimi, uning sifati, ta'lim muassasalarini moliyalashtirish, moddiy-texnik jihozlash va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarining mukammal joriy etilganligiga bog'liq jarayonligi bilan alohida e'tiborga molik. Mazkur jarayonlarda ta'lim tizimining sifati muhim bo'lib, T.I.Shamova, T.M.Davidenko va G.N.Shibanovlar ta'lim sifati to'rtta tarkibiy qismlarning o'zaro alaqadorligi ta'lim tizimining ma'lum elementlariga mos keladigan xususiyatlarini ko'rsatadi. (2.4-rasmga qarang).

2.4-rasm. Ta'lim tizimlari sifati.

O'tgan XX asrning 90- yillaridan boshlab, o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari, ta'lim sifati, intellektual resurslar sifati, inson hayotining asosiy ko'rsatkichi sifatida o'z aksini topa boshladi.

Bu borada Sh.Qurbonov⁶¹ va E.Seytxalilovlarning tadqiqotlarida ham ta'lim sifati, ayniqsa milliy o'qitish tizimi deganda "ta'lim jarayonining turli ishtirokchilari ta'lim muassasasi tomonidan ko'rsatilayotgan ta'lim xizmatlaridan kutiladigan natijalar, qanoatlantirilishi darajasi" yoki "ta'limda qo'yilgan maqsad va vazifalarga erishishning samarali darajasi" sifatida tushuniladi, izohlanadi.

Olim O.Raximov esa, ta'lim sifati va uni baholash mezonlari, ta'lim standartlari, chet el va O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ta'lim sifati va uni baholash tizimi, oliy ta'lim muassasalarini akkreditatsiyalash tizimlari, ta'lim sifatini

⁶¹ Курбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. – Т.: «Турон-Иқбол», 2006. –101-б.

ta'minlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya hamda innovasion pedagogik texnologiyalarning tatbiqi deb qaraydi. Samarali natija usullarini keng joriy etish orqali baholashni nazarda tutadi.

Milliy ta'lim tizimi⁶² nafaqat ta'lim oluvchilar, ijodkor o'quvchilar bilimining davlat standartlariga mosligi yoxud maksimal darajasini balki ta'lim muassasasining muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi, boshqaruv imkoniyatlari shuningdek, har bir pedagog va rahbarning ta'lim xizmatlari sifatini ta'minlashdagi yetuklik faoliyati natijasini ham belgilab beradi.

O'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirish milliy ta'lim tizimi boshqaruv imkoniyatlarini yanada faollashtiradi hamda zamonaviy o'qitishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini takomillashtiradi.

Yangi O'zbekiston ta'limi turli buyruqbozliklardan holi bo'lib, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim bosqichlari orqali uning imkoniyatlari va iste'dodini shakllantirilishiga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ta'lim tizimida o'qituvchi mutloq haqiqat degan aqida bir muncha eskirganligi bilan ahamiyat kasb etadi. Muammolar, ularning yechim yo'llari haqida mustaqil tafakkur qiluvchi o'quvchilarning, keng jamoatchilikning mulohazalari tinglanadi. Real voqealiklar asosida har bir mushohada dalillanadi va o'z isbotini topadi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtiradigan bo'lsak, quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Milliy ta'lim tizimi⁶³ boshqaruv imkoniyatlarini yanada faollashtiradi, o'qitishning sifatini ijtimoiy-pedagogik jarayon sifatida baholanadi, boshqaruv holati va natijalarini aniqlaydi, nazorat qiladi;

o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning eng muhim jihati, inson ehtiyoji bo'lib, unda jamiyat va davlat manfaatlarini qondiruvchi vosita sifatida qoraladi, tasniflanadi, kafolatlaydi;

boshqarish texnologiyasida faoliyat samaradorligini oshirish muhim bo'lib, ta'lim sifati va undagi o'qitish maqsadlariga erishishni tashxislaydi, ilg'or va

⁶² 2022-2026 yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida Фармони Янги Ўзбекистон газетаси 2022. 12 май

⁶³ O'sha Gazeta sahifasi.

zamonaviy metodikani tadbqiq qiladi, o'zgartirish, tahlil qilish hamda amaliyotga joriylaydi.

Ixtisoslashgan maktablarda ijodkorlikni rivojlantirishning boshqarish mexanizmidagi milliy ta'lim tashabbusi bevosita ta'lim sifati bilan bir qatorda ta'lim samaradorligi tushunchasiga hamda zamonaviy boshqaruv imkoniyatlariga ham bog'liqligiga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, bu tushunchalar bir-biridan farq qilib, iqtidorli o'quvchi uchun eng avvalo sifat natijaning maqsadga nisbati bilan belgilansa, samaradorlik esa, natijaning xarajatlarga, sarflangan resurslarga nisbati bilan aniqlanadi.

Iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish imkoniyati Sh.Qurbonov va E.Seytxalilovlarning fikricha, "unumdorlik" tushunchasi bilan bog'liq bo'ladi⁶⁴. Darhaqiqat – bu, qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir".

Ayni bu fikrda unumdorlik ta'limni boshqarishga nisbatan qo'llanilmoqda. Mazkur tushuncha yuqoridagi izohdan kelib chiqib, ta'lim sifati samaradorligiga ta'lim jarayonidagi sifatli boshqaruvni amalga oshirish orqali erishish mumkinligini isbotlaydi. Milliy ta'lim jarayonida sifatli o'qitish ixtisoslashgan ta'lim muassasalari o'quvchilarining samaradorlik natijalarini ko'rsatadi, o'qitish davomida o'qituvchining maqsadli, yuqori natijaga yo'naltirilgan boshqaruv harakatlarida o'z aksini topadi. Bunday tahsil berish o'quv jarayonida o'qituvchining samarali boshqaruv harakatlari rejasiga muvofiq maqsadni belgilash, tahlil qilish, tashxislash, bashorat qilish, loyihalash, rejalashtirish, tashkillashtirish, axborotlashtirish, nazorat qilish, baholash va o'zgartirishlar kiritish, shuningdek, tugallangan faoliyat tahlili kabilarni keltirib o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Dars boshqaruvida uning sifati va samaradorligini belgilash, strategiyalarini amalga oshirish eng samarali vosita sifatida boshqarishning muhim omilidir. Bu sohaga oid pedagogikada hozirgi kungacha ushbu muammoni hal qilish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan va olib borilmoqda. Ta'lim sifati va uni boshqarish yuzasidan, L.V.Golish, M.X.Maxmudovlar o'zlarining ilmiy izlanishlarida ta'limni ijodiy tashkil etish, ta'limni takomillashtirish, ta'limni ochiqlik va

⁶⁴ ⁶⁴ Qurbonov Sh., Seytxalilov E. Ta'lim tizimini boshqarish. – T.: «Turon-Iqbol», 2006. –101-6.

demokratlashtirish hamda boshqa xususiyatlari asosida fikrlarini bildirisadi. Hamdo'stlik mamlakatlarida jumladan, Rossiya olimlaridan V.A.Bolotov, O.S.Gazman, N.V.Gorshunova, M.V.Goremiko, A.M.Novikov va b., jahon olimlaridan ya'ni xorijiy tadqiqotchilardan Lerner, M.Richard va boshqalar o'z tadqiqotlarida ta'limni boshqaruvi masalasiga, e'tibor qaratadi. Ta'limning sifatini takomillashtirish muammolariga, metodologiyasi, usul va vositalar, ta'limdagi kognitiv va axloqiy rivojlanish xususiyatlarini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab bergan hamda tadqiq qilishgan. Ko'plab olimlar ta'limni boshqarishda ta'lim sifati muhim ekanligini – uning xususiyatlari yaxlitligi, ta'lim oluvchining o'qishi va shaxsiy rivojlanishi uchun xizmat qiladigan eng qulay usullar birikuvidan iborat murakkab jarayonligini ta'kidlasa, bu borada tadqiqotchi Yu.A.Konarjevskiyning ta'lim muassasalarida sifat boshqaruvi inson bilan, birinchi navbatda, o'qituvchi bilan ishlashdan boshlanadi va kadrlar bilan ishlash, ularning kasbiy darajasini oshirish bilan tugaydi, degan fikrni o'rta tashlaydi. o'zi aslida sifat boshqaruvi monitoring asosida takomillashtiriladi, tashkil etilgan, maqsadli monitoring, mavjud ma'lumot manbalari, maxsus tashkil etilgan tadqiqotlar va sifatni nazorat qiluvchi o'lchovlar asosida holatni nazorat va tashxis qilish nazarda tutiladi.

Tavsiya etilgan tizimning holati yoki uning alohida elementlari, jamoatchilik va ota-onalarning ta'lim ehtiyojlarini qondirish to'g'risidagi qiziqishlariga mos bo'lib, unda ma'lumotlar to'planadi, qayta ishlanadi, saqlanadi va tarqatiladi. Yuqoridagi fikrlarni davom ettirib, Sh.Qurbonov, E.Seytxalilovlarning ta'lim sifatini boshqarish – muayyan ijtimoiy va pedagogik shart-sharoitlarning ta'siri oqibatida yuzaga keladi va ko'p funksiyali vazifalarni o'z ichiga oladigan tizim, deb ta'rif bersa, rus olimlari V.Panasyuk⁶⁵ va M.Potashkin ular fikrini to'ldirib, ta'lim sifatini boshqarish raqobatbardosh mutaxassisni rivojlantirishga bo'lgan ijtimoiy buyurtmani qondirishga yo'naltirilgan ko'p o'lchovli moslashuvchan tizim, deb hisoblaydi.

Ilmiy tadqiqotda ta'lim sifatini boshqarish bo'yicha A.I.Subetto⁶⁶ va N.A.Seleznevalarning umumlashgan holatda bergan ta'rifi ta'lim sifatini boshqarish - ta'limdagi barcha ob'yekt va jarayonlarning sifatini boshqarishdir, deya bildirgan

⁶⁵ В.Панасюк. Школа и качество: выбор будущего. – СПб.: КАРО, 2003-384.

⁶⁶ Субетто А.И. Социогенетика: системогенетика, общественный интеллект, образовательная генетика и мировое развитие (М., Международный фонд Н.Д.Кондратьева, ИЦ ПКПС, 1994, 168с.)

fikrlarining asosli ekanligini ta'kidlaymiz. Shu o'rinda O.L.Nazarovanning ta'lim sifatini boshqarishni bilim sifati va ma'lumotlilik darajasining oshishiga olib keluvchi jarayonlar, muolaja va amaliyotlarni boshqarish, deb berilgan e'tirofi ham muhim. Ayni sohada ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta'lim tashabbusi sifatida egallangan bilimlar amaliyotda muvaffaqiyatli tadbqiq etilsa, sifat samarali bo'lishiga erishiladi.

Jahon tajribasidan ma'lumki, ta'lim sifati va samaradorligi davlat va jamiyat taraqqiyotini belgilab beruvchi asosiy unsur hisoblanadi. Shu sababli ham davlatning ta'lim va uning samaradorligini oshirishga sarflangan xarajatlari inson kapitaliga kiritilgan sarmoya, ayniqsa, iqtidorli, qobiliyatli o'quvchilar orqali yuqori Xalqaro standartlarga javob beradi, natijada davlat taraqqiy etadi, jamiyat rivojlanadi millat manfaati yanada yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'ladi.

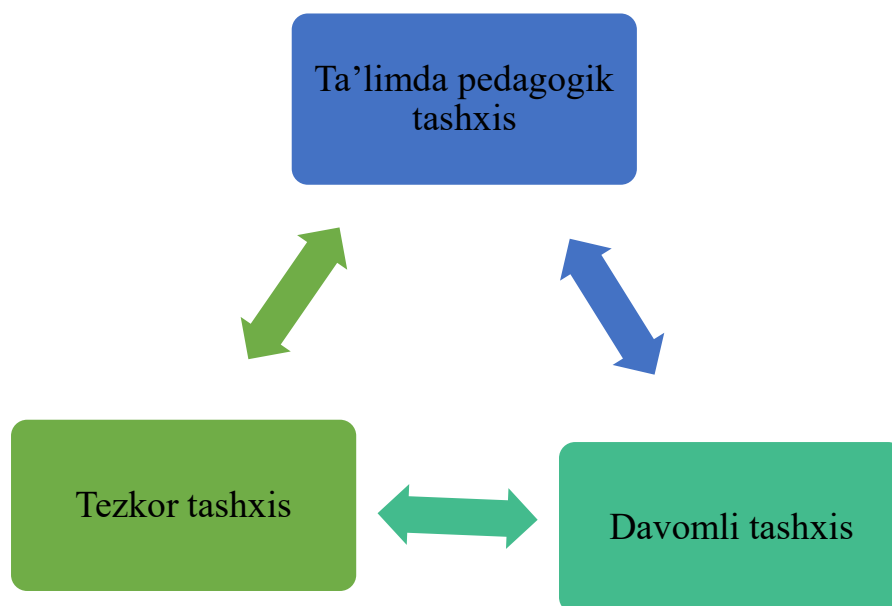
Demak, fikrlarimizni davom ettirib, ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta'lim tashabbusi muhimligiizohlanadi, ta'lim sifati menejmentini rivojlantiradi. U ta'lim sifati menejmenti bo'lib, ta'limning oldindan kafolatlangan, bashoratlangan natijalariga erishishga xizmat qiladi. O'quvchi tarbiyasi va ijodkorligi nuqta'i nazaridan qaraydigan bo'lsak, shaxsga yo'naltirilgan boshqaruv bo'lib, o'qitish sifatini ta'minlash, dars tadbirlarini loyihalashtirish, ta'lim jarayoni ishtirokchilarini tizimli rag'batlantirish orqali sifat samaradorligiga erishish, asosiy maqsaddan chekinmagan ko'rsatkichlarni aniqlash, ochiqlik asosida o'zgarishlarni monitoring qilish jarayonlaridan iborat bo'lgan, ta'lim muassasasi faoliyatining barcha yo'nalishlarini ya'ni o'z-o'zini baholash asosida doimiy takomillashtirib borish tizimi hisoblanadi.

Ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta'lim tashabbusi nafaqat zamonaviy o'qitish sifati va uni boshqarish balki jamiyat taraqqiyotining muhim sharti bo'lib, uning intellektual, ma'naviy va madaniy, ma'rifiy darajalarini ham belgilaydi. Mamlakatning intellektual salohiyatini milliy ta'lim sifati ta'minlab

berishini hisobga olgan holda,⁶⁷ o'qitish va boshqarish samaradorligini uzluksiz ravishda takomillashtirib borish, xalqaro standartlarga muvofiq o'zgartirishlar kiritish hamda innovasion yondashuvlarni, amaliyotga tatbiq qilish uning rivojlanish dinamikasini sezilarli darajada oshiradi. Ta'lim sifati va uni boshqarish bosqichlari bo'yicha yuqorida keltirilgan ijtimoiy va pedagogik asoslardan uning har bir davr talabiga mos holda moslashuvchanligiga e'tibor qaratish, takomillashib boruvchi tushuncha, keng qamrovli boshqaruv mexanizmi, sohaviy yo'nalish ekanligi haqida xulosalash mumkin. Ko'rib chiqilgan, mushohada qilingan adabiyotlar tahlili natijasiga ko'ra, bugungi kun talablari asosida, ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta'lim tashabbusiga quyidagicha ta'rif berdik: **iqtidorli o'quvchi mamlakatning sof kapitali, unga ta'lim va tarbiya berish sifati – ta'lim samaradorligini oshirishda muhim jarayon bo'lib, ishtirokchilar kasbiy va shaxsiy kompetentligini kafolatlaydi. Milliy ta'lim tizimidagi uzviylik, uzluksizlik, izchillik, mutaxassis va sohaviy rivojlanish asosidagi yakuniy sifatli ta'lim natijadorligi bilan kafolatlanadi**[48.234]. Shunda, ta'lim muassasasining ta'limiy va tarbiyaviy faoliyatini iste'molchi talablariga muvofiq asosiy mezon va ko'rsatkichlar orqali baholanadi, bu ko'rsatkichlar ta'lim beruvchilar va ta'lim oluvchilar kompetensiyalarini ta'minlaydigan mazmun, shakl, usullar bilan zamonaviylashtirish, hamkorlikdagi tamoyillar asosida metodik, moddiy-texnik ta'minotni takomillashtirish kabilan ta'minlashning eng muhim sharti sanaladi. Unda innovasion jarayonlar jadallashtiriladi, ta'lim ob'yektlari va amaliy jarayonlarining o'zaro hamkorlikdagi ziddiyatlarni bartaraf etiladi. Ta'lim sifatini boshqarish ta'lim tizimining rivojlanishini ta'minlashga yo'naltirilgan barcha sub'yektlarning ko'zlangan maqsadli faoliyatga erishishida yuqori samara beradi. Barqaror faoliyat yuritish orqali ixtisoslashgan maktablarda iqtidorli o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish mexanizmida milliy ta'lim tashabbusi sodir bo'ladi. Bu tizim bevosita ishlab chiqish va joriy qilish orqali uni boshqarishni yanada takomillashtiradi.

⁶⁷ Raximov M.. "Ta'lim muassasalari tizimida yoshlarning ijodiy faolligini oshirish omillari" "Til va ada biyot ta'limi" ilmiy-metodik jurnali 2024-yil. 11-son ISSN 2010-5584.

Ta'lim-tarbiya jarayoni doimiy ravishda rivojlanishda ekan, uning yutuqlari, muammolari va bo'shliqlari muntazam ravishda tahlil qilib borilishi lozim. O'qitishning maqsadi va kutilgan natijasi, ta'lim sifatini ko'rsatadi. Masalan, pedagogik tashxislash orqali o'quvchi imkoniyatlari o'rganiladi 2.5-rasm.

2.5-rasm. Pedagogik-psixodiagnostik tekshiruv davomiyligi

Ta'limda pedagogik tashxis-malakali pedagogik tashxisning zaruriyati o'qituvchidan o'quvchi shaxsini o'rganish metodlari va maxsus metodikalarini ya'ni jamoa, yaxlit pedagogik jarayon xususiyatlarini chuqur o'rganishni talab etadi. Tashxis qo'yish ta'lim (yoki tarbiya) maqsad va vazifalarini hal etishning umumiy talabi hisoblanadi. U maqsadlarning aniqligi, bir xilligi, ularni bajarish usullari, o'lchash va baho berish bilan chambarchas bog'liq.

Didaktik va metodik tadqiqotlarda, dastlab, o'tkaziladigan tadqiqot, uning natijasida erishiladigan bilimlar, ayni holatda ta'limda o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosi tarkibini o'rganishda qator afzalliklarga ega. Bunday tahlil o'quvchining muammo to'g'risidagi tasavvurlarini aniqlashtirish, mavzu dolzarbligini atroflicha anglashini ta'minlaydi.

Tezkor tashxis- tahsil oluvchi yoki tahsil oluvchilar jamoasining ma'lum vaqtdagi ruhiy holatini o'rganish hamda ularning og'zaki va yozma javoblarini tahlil qilishdan iborat.

Davomli tashxis-o'quv jarayonining yaxlit holati, o'quvchilar xulqidagi kamchiliklar, tahsil oluvchilar jamoasi yoki alohida tahsil oluvchining individual xususiyatlari va quv faoliyatining mazmunini o'rganish tushuniladi.

§ 2.2. Ta'limda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar

Mamlakatda istiqbolli yoshlarni qo'llab-quvvatlash, ularning iqtidorini ro'yobga chiqarish, ilmiy-tadqiqot va innovasion faoliyatini samarali yo'lga qo'yish uchun shart-sharoitlar yaratish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek, xalqaro maydonda mamlakatimiz nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzviyligini takomillashtirish zarurati mavjud.

O'zbekiston respublikasi prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi 158-sonli farmonida⁶⁸ "O'zbekiston – 2030" strategiyasida "har bir insonga o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish" to'g'risidagi fikrlari aytib o'tilgan. Rivojlanib borayotgan jamiyat taraqqiyoti va insonlarning turmush tarzidagi yuksalishlar, ta'lim, fan va ishlab chiqarishning faol integratsiyalashuvisiz amalga oshishini tasavvur qilib bo'lmaydi xususan, shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integrasion va kreativ yondashuvlarni talab etmoqda, shu bilan bir qatorda mamlakatimiz ilg'or, rivojlangan davlatlar safidan mustahkam o'rin egallashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan⁶⁹. Keyingi yillarda O'zbekistonning jadal rivojlanishi dunyo hamjamiyati tomonidan e'tirof etilmoqda. Davlatimiz rahbari Oliy Majlisga 2020 - yilgi Murojaatnomasida "Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi",- deya ta'kidlab, kelasi

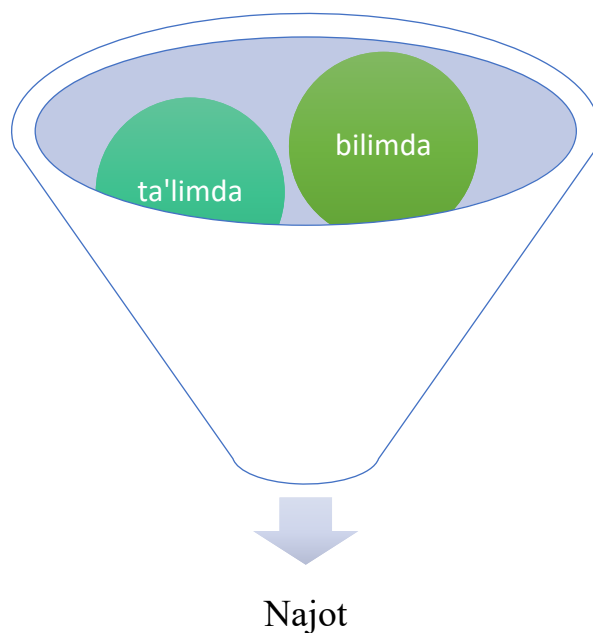
⁶⁸ Mirziyoyev Sh. "O'zbekiston – 2030" Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoniga. Xalq so'zi gazetasi.T. 2023- y. 12-sentabr.

⁶⁹ Mirziyoyev Sh. "O'zbekiston – 2030" Ozbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoniga. Xalq so'zi gazetasi.T. 2023- y. 12-sentabr.

besh yil ichida raqamli iqtisodiyotga o'tish vazifasini qat'iy maqsad sifatida belgilab berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022 -yil dekabr oyidagi Murojaatnomasida 2023- yilga yurtimizda "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" deb nom berilishi, ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'li ekanligi ta'kidlanishi bejiz emas.

"Najot - ta'limda, najot - tarbiyada, najot - bilimda. Chunki barcha ezgu maqsadlarga bilim va tarbiya tufayli erishiladi"2.6-rasm.

2.6-rasm. Ta'lim maqsadlariga erishishning samarali yo'llari.

Albatta, yutuqlar o'zimizniki. Ammo oldimizda turgan ustuvor vazifalar ham kam emas. Binobarin, bugun zamon shiddat bilan o'zgarib, barcha sohalar qatori ta'lim tizimi oldiga ham o'ta dolzarb va murakkab vazifalarni qo'ymoqda.

Shu urinda aytish mumkunki, iqtidorli o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasida "iqtidor" yuqori salohiyatga ega bo'lgan ajoyib qobiliyatlarni ifodalaydi, bu ma'lum bir faoliyat sohasida eng muhim natijalarga erishishga imkon beradi.⁷⁰ Shu bilan birga, ulg'ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo'lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek, xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish

⁷⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 03.05.2019 yildagi PQ-4306-son "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori. Xalq so'zi gazetas.T.,2019-yil.

uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini takomillashtirish ⁷¹zarurati mavjud.

Mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, o'quvchining iqtidor sohasidan qat'i nazar, eng ishonchli xususiyatlar sevimli mashg'ulotga bo'lgan yuqori ehtiyoj va o'quvchi undan oladigan zavqdir. Bunday maqsadga muvofiqlik ularning iqtidori namoyon bo'lishining aniq ko'rsatkichlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda, afsuski, faoliyatning turli sohalarida ajoyib iste'dodlarga ega bo'lgan har bir yosh zamonaviy jamiyat hayotiga muvaffaqiyatli moslasha olmaydi. Buning uchun biz oldimizga vazifa ko'yishimiz lozim, ta'lim sifatini yanada oshirish borasida, xususan, iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarishda o'quv-me'yoriy hujjatlarni (Yevropa va "WorldSkills" standartlari ⁷²hamda integratsiya ta'lim shaklida) ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirish, xalq ta'limi tizimini raqamlashtirish, ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish va xorijiy hamkorlik kabi ishlarning sifati va samaradorligini yanada oshirish hayotiy muhim zaruratdir, xususan xalq ta'limi tizimida iqtidorli o'quvchilarni aniqlash va tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu masala, ayniqsa, ta'lim jarayonida shaxsiy rivojlanish zarurati bilan bog'liq. Yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi natijasida nostandart fikrlaydigan va olingan ma'lumotlarni tahlil qila oladigan, shuningdek, jamiyat rivojiga yangi mazmun olib keladigan kadrlarga ehtiyoj keskin oshmoqda.

Integratsiya va kreativ yondashuvlar haqida fikr yuritish ekanmiz, har ikkalasiga ham alohida izoh berib o'tamiz. *Integratsiya* terminni ⁷³ amaliyotda ikki va undan ortiq sub'yektlarning bir maqsad atrofida birlashishi, uyg'unlashuvi bilan bog'liq jarayonlarni tadqiq qiladi. Integratsiyalashuv jarayoni turli xil darajalarga ta'sir qiluvchi kompozitsion va kommunikativ tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Bunda kompozitsion qismlar tarkib va tuzilish bilan bog'liq bo'lsa, birlashuvchi sub'yektlarning norasmiy va me'yoriy chegaralarini aniqlash va tizimlashtirish talab qilinadi. Bunda kommunikativ qism esa, tarkib va sub'yektlar o'rtasidagi nafaqat

⁷¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining, 03.05.2019 yildagi PQ-4306-son "Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori. T.-Xalq so'zi gazetasi 2019-yil.

⁷² Ortikov R. Yevropa va "WorldSkills" standartlari hamda integratsiya ta'lim shaklida... T., 2023 11.12 VM qarorining ijrosi.

⁷³ Ў.Асқарова ва бошқалар Изоҳли луғат Т;- Наврўз 2023 й

aloqadorlikning shaklini, balki tamomila yangi sharoitda ularning tamoyil va mexanizmlari o'zgarishlarini sodir qiladi.

Ta'lim tizimida integratsiyaning o'rni ortib, ta'lim muassasalarining boshqaruv tizimida, o'quv faoliyatidan tortib, to uzluksiz ta'lim bosqichlaridagi barcha sube'ktlarning rivojlanishi natijalarida hamda ularning ijodiy va ilmiy qobiliyatlarida namoyon bo'lmoqda. Mazkur jarayon, faqat zarur bilim va ko'nikmalarni egallash bilan cheklangan an'anaviy ta'lim strategiyasida shaxsning umuminsoniy va madaniy qadriyatlarni qabul qilishdagi ehtiyojlarini qondirmaydi, balki u shaxsni madaniyatli va kompetentli bo'lib kamol topishida yakkilik qiladi. Ta'lim tizimida integratsiyaning o'rnini sanab o'tadigan bo'lsak, ulardan biri ta'lim jarayonidagi integratsiya bo'lsa, ikkinchisi turli xildagi kreativ yondashuv NBIC- (nano)lar uslublarini amaliyotga tatbiq etish muammosi bo'lib, u tadqiqotlarda, ilmiy manbalarda turlicha talqin qilingan.

Tizimining amaliy jarayonlariga jumladan, ixtisoslashgan maktablarni boshqarish va iqtidorli yoshlarni zamonaviy o'qitishda integrasion yondashuvlarni joriy etish, amaliy tadqiqotlar olib borishda turli metod va texnologiyalardan maqsadli foydalanish orqali yuzaga chiqadi. Ushbu jarayonda integratsiyaning tarixiy rivojlanishini bilishni, kuzatishni, tahlil qilishni va ta'lim tizimiga mos holda tadbiq etish bilan bog'liq bo'lgan loyihali yondashuvlarni talab qiladi.

Ko'pgina ilmiy tadqiqotlarni kuzatar ekanmiz, masalan, tadqiqotchi olim O. Jabborova⁷⁴ning ta'limda integratsiya ta'limni tashkil etishda uning umumiy tuzilmalarini qayta isloh qilish, ta'lim oluvchilarni berilgan axborotni tushunish, idrok etishga yo'naltirish, ularga dunyodagi barcha jarayonlarning o'zaro aloqasi haqidagi tushuncha va g'oyalarini shakllantirishga yordam beradigan jarayondir, deya e'tirof etgan fikriga qo'shilish mumkin va mazkur fikrlarni rivojlantirib, amalga oshirish lozim.

Ta'limda integratsiya terminining ilmiy holatini birinchi bo'lib, XVII asrda integral hisoblash nazariyasida berilganligi va u yerda integratsiya bir tomondan, differensiyasiyaga teskari jarayon sifatida ko'rib chiqilganligi, ikkinchi tomondan esa, birlashtirishning o'ziga xos turi sifatida tadbiq etilgan.

⁷⁴O. Жабборовва Бошланғич таълимда интеграциялаш масалалари. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00651

Ta'lim-tarbiyada integratsiya g'oyasini Ya.A.Komenskiy⁷⁵ ilgari surgan, insonning bilish qobiliyati, uni qurshab turgan tevarak-olamga nisbatan sergak munosabatini tarbiyalash - o'z-o'zidan shakllanib qoluvchi jarayon emas, u insonning ta'lim olish jarayonidagi kompleksli rivojlanishini ya'ni mashg'ulotlarni darsning mundariyasi, mazmuniga muvofik pedagogik texnologiyalarni maqsadli va ongli qo'llashni nazarda tutgan holda tashkil etishni talab etadi. Bunda pedagog asosiy e'tiborni ta'lim oluvchining dunyoqarashini kengaytirish maqsadiga qaratadi. Bu ko'proq integrasion tipda o'tkaziladigan mashg'ulotlar bo'lib, ularni tashkil etishda o'qituvchi fanlararo integratsiyaga xos qator jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi lozim bo'ladi. Ta'kidlash kerakki, o'qitishda integratsiya bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga yaxlitlash, bir butunga aylanishidir. «Integratsiya» so'zi XVIII asrdayok Spenser tomonidan izohlangan edi. Integrativ ta'limni yo'lga qo'yishdan oldin, uning tasnifi - integrativ ta'limning sinflarga bo'linishi (klassifikatsiya) borasida ma'lum tushuncha hosil qilish lozim bo'ladi. Biroq bu ko'p ma'noli tushuncha XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlab o'tilgan. Olimlarning turli qarashlari orqali integratsiya ijtimoiy pedagogikadagi eng muhim tushuncha sifatida qaralib, uning nazariy asoslarini B.M.Kedrov⁷⁶, N.V.Kuz'mina⁷⁷, V.A.Lektorskiy⁷⁸, V.N.Maksimova⁷⁹, A.P.Ogursov⁸⁰, A.I.Rakitov⁸¹, V.S.Stepin⁸², M.G.Chepikov⁸³, B.G.Yudin⁸⁴ va boshqalarning ilmiy izlanishlarida ko'rish mumkin.

Ayni damda mazkur ilmiy tushuncha pedagogika fanining kontekstiga ham singdirilgan bo'lib, u haqida A.Ya.Danilyuk⁸⁵, N.I.Kondakov, Yu.S.Tyunnikovlarning ilmiy tadqiqotlarida ta'riflari keltiriladi.

Bu ta'riflarni ochiqalaydigan bo'lsak, integratsiya “yaxlitlik, butunlik, tizimlilik, umumiylik” o'rnida “tamoyil, jarayon va natija”,

⁷⁵ Я. А. Коменский Я.А. Буюк дидактика. Москва, Моравия 1932,

⁷⁶ Б.М.Кедров «Взаимодействие наук. Теоретические и практические аспекты» 1984.

⁷⁷ Кузьмина Н.В. Предмет акмеологии. СПб.: Политехника, 2002.

⁷⁸ В.А. Лекторский . Искусственный интеллект в изучении человека, человек в мире, создаваемом искусственным интеллектom // Человек и системы искусственного интеллекта / Под ред. СПб.: Изд. «Юридический Центр», 2022. С. 10–29.

⁷⁹ Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения. – М.: Просвещение, 1988 – 192с.

⁸⁰ А.П.Огурцов. **Философия науки эпохи Просвещения- М.,1993.**

⁸¹ А.И.Ракитов. Принципы научного мышления. М., 1975.

⁸² Вячеслав Степин: Философия и методология науки. Избранное Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/465864/>.

⁸³ Интеграция науки. Философский очерк. Изд. 2, перераб. и доп. 1981. 280 с

⁸⁴ Б.Г.Юдин. Интеграция общественных, естественных и технических наук: основные проблемы и тенденции. Научно-аналитический обзор. М., 1987

⁸⁵ А.Я.Данилюк Духовно-нравственное развитие и воспитание учащихся. Мониторинг результатов. Метод. пособ. 1кл. ФГОС Подробнее: <https://www.labirint.ru/books/356349/>

“butun tarqoq bo‘laklarning birlashuvi” sifatida tavsiflanadi va izohlanadi. O‘qitish bilan bog‘liq holda fanlar integratsiyasini, ularning o‘zaro aloqalari va bir-birini to‘ldirish shakli sifatida tushunish kerakligini B.M.Kedrov ⁸⁶ ta’kidlab o‘tadi. Olimning fikricha, tushunchani bilimlarning turli sohalarida umumiy tadqiqot maqsad va vazifalarining mavjudligini, undagi muammolarni hal qilish va amalga oshirish uchun muayyan yagona bilim vositalari tizimi zarur, degan qarorga keladi.

Pedagogika fanlari doktori, R.A.Mavlonovada bu tasnif quyidagicha ifoda etiladi:

- chegaradosh fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- asosiy fanlar asosida tuzilgan kurslar;
- umumiy ilmiy tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar asosidagi kurslar;
- fan taraqqiyoti bilan bog‘lik muammoli, tabiatni ilmiy nuqta’i nazardan o‘rganish, olamning ilmiy ko‘rinishini tadqiq qiluvchi kurslar;
- kompleks ob’yektlar asosida faoliyat yurituvchi kurslar va boshqalar;
- amaliy faoliyat asosida, deb beradi.

Binobarin, mazkur tadqiqotda urg‘u berib qaralayotgan boshlang‘ich ta’limdagi integratsiya o‘z atrofida: o‘kish, matematika, tabiatshunoslik, rasm, mehnat singari o‘kuv fanlari hamda ingliz tilini jamlaydi.

O‘z darsini integratsiyalashtirish usulda tashkil etayotgan o‘qituvchi o‘quvchining yoshini, aqliy rivojlanish darajasini va albatta qiziqishlariga mos tarzda vosita va texnologiyalarni tanlaydi.

Integratsion dars loyihasining tematik rejasi va o‘quv dasturining qaysidir masalasiga tegishli bo‘lishi tabiiy jarayon bo‘lib, bunda alohida qaralgan iqtidorli o‘quvchilar va umuman, sinf o‘quvchilaridagi mavzuni o‘zlashtirish darajasini belgilovchi bilimni chuqurlashtirish, o‘rganish jarayonini differensiallashtirish (tabaqalashtirish) maqsad qilib olinadi.

Shu o‘rinda integratsion dars an’anaviy darslardan:

- anikligi, ixchamligi, o‘kuv materialining tig‘izligi va zich ko‘lami;
- darsning har bir bosqichida integratsiyalanayotgan o‘quv fanlarining to‘laqonli va mantiqiy shartlanganligi;

⁸⁶ Б.М.Кедров «Взаимодействие наук. Теоретические и практические аспекты» 1984.

- berilayotgan o'quv materialidagi yangi axborotga egaligi bilan ajralib turadi.

Bu borada ta'lim tizimini boshqaruvdagi yana bir yondashuv kreativlikdir. Yangicha qarashlar, o'qitish uslublari dars mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishiga samarali yondashuvlarni taqozo qiladi. Bu dars o'quvchilarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirishi, ularni ijodiy fikrlashga, mantiqli g'oyalarni o'ylab topishga vaziyat yaratadi, ta'lim olishga bo'lgan shaxsiy munosabatlarini o'zgartiradi hamda bolalarni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda xizmat qiladi. Biz yaxshi bilamizki, o'quv mashg'ulotlarida yetishmayotgan asosiy omil – kreativ boshqarish, darsni ijodiylik mezonini sanaladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bosqichlarida ijodiy-kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab **“kreativlik”**⁸⁷ tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi. Ken Robinson (Azzam, 2009 y.) va Drapeau Pattiining⁸⁸ fikriga ko'ra, “kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui” va yangi ijodiy go'ya yaratish layoqati sanaladi.

Gardner⁸⁹ esa o'z ilmiy tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: “kreativlik – shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim” - deb hisoblaydi. Ko'plab tadqiqotlarda intellekt va kreativlik o'rtasidagi aloqadorlik xususida turlicha qarashlarni ilgari suradi. Ba'zi bir olimlar guruhi, intellekt va kreativlik o'rtasida hech qanday bog'liqlik yo'q ekanligini uqtirsalar, ikkinchi guruh olimlari kreativlik va intellekt darajasi bir-biriga bog'liq ekanligini isbotlashga harakat qiladi (Kim, 2005 y.). “Kreativlik” tushunchasi o'zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi.

G'arb falsafasida kreativlik, yangilik⁹⁰ sanaladi. Ular kreativlik mazmunida noan'anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg'usi va erkinlik kabi jihatlar mavjud bo'lishiga e'tibor qaratadi. (Myordok, Ganim, 1993 y.; Shternberg, 1985 y.). Sharqda bu qarashlar, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug'ilish

⁸⁷ Pedagogik atamalar lug'ati T.,- 2008. 64- bet

⁸⁸Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.

⁸⁹ Gardner, Howard. The unschooled mind [Текст]: how children think and how schools should teach/ H. Gardner. -[New York]: Basic books, [1991]. -XII, 303 p. -Ind.: p.293-303. -ISBN 0-465-08895-3

jarayoni, deb izohlaydilar (Xui, Sternberg, 2002 y.; Rudovich, Xui, 1997 y.; Rudovich, Yuye, 2000 y.). Garchi g'arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo'lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur faoliyat turiga sifatiy ko'rsatkich va uning samarali natijasi deb baholaydi (Kaufman, Lan, 2012 y.). Patti Drapeau nuqtai nazariga ko'ra ijodiy kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan atroflicha, har tomonlama ijodiy fikrlash hisoblanadi.

Ta'lim oluvchining mushohada yuritishida qo'yilgan masala yuzasidan har tomonlama fikrlashidan birini inkor etib bo'lmaydi. Aksincha, bunday vaziyatda o'quvchining har tomonlama fikrlashi kreativligini shakllantirishda asosiy ahamiyat lozim jarayondir. Darsda topshiriqni bajarish, natijaga kelish, o'quvchini yechimning bir necha variantini izlashi (ko'p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul va tez natijani kafolatlovchi birgina to'g'ri yechimda to'xtalishi (bir tomonlama fikrlash). Yuqorida bildirilgan fikrlarga tayangan holda "kreativlik" tushunchasini⁹¹ quyidagicha sharhlash mumkin: Kreativ (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati mahsuli bo'lib, Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, dunyoqarashida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat jarayonlarida namoyon bladi. Kreativlik o'z o'rnida shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. o'quvchilarda kreativlik faoliyat iqtidorining muhim omili sifatida ham aks etishi mumkin. Qolaversa, kreativlik shaxsning zehn o'tkirligini belgilab beradi, "O'quvchilar e'tiborini ta'lim jarayoniga faol jalb etishni ta'minlaydi" va tadqiq qiladi.⁹²

Kreativlik ta'lim oluvchi uchun o'ta zarur omilligi masalaning bir tomoni bo'ladigan bo'lsa, ta'limni boshqarish jarayonlarida uni tashkil etuvchi o'qituvchilar ham o'zlarida kreativlik sifatlari mavjudligi va uning darajasini aniqlab boradi.⁹³ Xorijiy mamlakatlar ta'limiga murojaat qiladigan bo'lsak, olim E.P.Torrens⁹⁴ tomonidan 1987-yilda asoslangan va shaxsning kreativ tafakkurga egaligini

⁹¹ Sh.Mardonov. Bo'lajak pedagoglarning kreativligini rivojlantirish imkoniyatlari. T., 167-B

⁹² . Щербакова Е.Е. Формирование педагогической креативности как фактор профессионального развития студентов // Мир психологии. 2006. №1. -С. 142-152.

⁹³ Sh.Mardonov. Bo'lajak pedagoglarning kreativligini rivojlantirish imkoniyatlari. T., 167-B

⁹⁴ Э.П.Торренс. Gifted and talented children in the regular classroom. Buffalo, NY: Creative Education Foundation Press. 12. Torrance, E. P. (1994). Creativity: Just wanting to know. Pretoria, Republic of South Africa: Benedic Books. 13. Torrance, E. P. (1995)

aniqlovchi testdan o'tadi. Mazkur test shaxs kreativligi va uning darajasini ijodiy faoliyatni tashkil etishdagi faollik, tezkor fikrlash, o'ziga xos (original)lik va takomillashganlik kabi mezonlar bo'yicha baholash imkoniyatini yaratadi.

Dars jarayonlarida o'qituvchi o'quvchiga tavsiya etilgan savollarga beriladigan javoblarini aynan mana shu to'rtta mezon asosida baholaydi. E.P.Torrens fikricha, "kreativlik" tushunchasi mazmunida quyidagilar: - dastavval muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; - farazni tekshirish va o'zgartirish; - qaror natijalarini shakllantirish asosida dolzarb muammoni aniqlash; - muammo yechimini topish, mavjud bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikda deb qaraydi. Kreativ fikrlash har bir sohada yaqqol aks etishi mumkin. O'qituvchining darsdagi faoliyatida, oquvchining tarbiyasi va ijodkorligida ko'rinadi. Har ikki ko'rinish faoliyatni qanday tashkil etishiga, ijodiy (kreativ) yondashuviga bog'liq bo'ladi.

Ma'lumki, zamonaviy o'qitish va boshqaruv tizimida ushbu holat "pedagogik kreativlik" tushunchasi bilan ifodalanmoqda. Pedagogik kreativlik – o'zi nima? Faoliyat jaryonida pedagogning an'anaviy pedagogik fikrlashidan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi, yangicha usullar, yangi g'oyalarni yaratish imkoniyati, shuningdek, mavjud pedagogik muammolarni vaziyat doirasida ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi kasbiy qobiliyatidir.⁹⁵

"Kreativ pedagogika" o'z ishtirokchilaridan quyidagi ikki holatni kafolatlay olishini taqazo qiladi 2.7- rasm:

^{95 95} Sh.Mardonov. Bo'lajak pedagoglarning kreativligini rivojlantirish imkoniyatlari. T., 167-B

2.7- rasm. O'quvchilarda kasbiy qobiliyat tuzilmasi.

Bunda:

1) ijodkor o'qituvchilar tomonidan o'quv fanlarini past o'zlashtirayotgan va ularini o'rganishni zerikarli deb hisoblayotgan o'quvchilar e'tiborini fan asoslarini o'zlashtirishga jalb etish orqali ishlash;

2) mavzu doirasida o'quvchilarda kreativ fikrlash va ijodiy faoliyat natijalarini rag'batlantirishga xizmat qiladigan strategiya va vositalarni tizimli tavsiya etish orqali samarali foydalanishlari uchun imkoniyat yaratish.

Pedagog kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, ta'lim oluvchi uchun bir qancha qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Darsda o'quvchilar o'zlarining qiziqishlarini ifoda qila olmaydi va ajoyib g'oyalari bo'lishiga qaramasdan ochiq ularni ifodalashda, fikr bayon etishda sustkashlikka yo'l qo'yadi. Buning sababi tahlil qilinganida, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan interfaol metodlar, yangi usullar o'quvchilarda erkin, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilmasligi bilan ifodalanadi.

Ixtisoslashgan maktablarda, ayniqsa ijod maktablaridagi integratsion va kreativ yondashuvlarga asoslangan darslar ko'lami va strategiyalari o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda o'qituvchilar uchun ham katta imkoniyat beradi. Kutilgan natija samarasi esa, o'quvchilarda o'quv fanlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish, intilishni tizimli rivojlantiradi.

Ta'limda iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga oid integratsiya va kreativ yondashuvlar NBIC-(nano) lar uslubini tadbiq etishda mazkur tushuncha ta'lim tizimini modernizatsiyalash sharoitida uni integratsiyalash orqali, kreativ yondashuvlarda sodir bo'ladi hamda o'qitishda innovatsion paradigma hisoblanib, ta'lim turlarining ajralmas, o'zaro munosabatlarini, hamkorligi doirasida ijodiy, raqobatbardosh shaxsni shakllantirish imkoniyatini yaratadi, amalga oshiradi.

Ta'limda integratsiya va kreativ yondashuvlarning ikki muhim xususiyati bo'lib ular:

- ta'lim fan va madaniyatni rivojlantirishda dunyoning umumiy ko'rinishida yosh avlodning integral bilimlar tizimini shakllantirish maqsadida integrativ an'ana sifatida bo'lsa;
- inson faoliyatining dunyo bilan aloqa va munosabatlarida integrativ umumiy predmet sifatida tasvirlanadi va tavsiya qilinadi.

Izlanishlar natijasida ko'plab tadqiqotlarda integratsion va kreativlik jarayonlari turli xil tavsiflanganligi tahlil qilindi hamda ularning bir-birini qo'llab-quvvatlash bilan birga farqli jihatlar ham mavjudligi aniqlandi.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida XXI asr boshlarida integratsion va kreativ jarayonlar faol rivojlana boshladi. Ta'limni zamonaviylashtirishning asosiy ehtiyoji sifatida hozirgi davrida bu sohaga bog'liq innovatsion rivojlanish tendensiyalarini ishlab chiqish, ta'lim dasturlari va o'quv adabiyotlarining yangi avlodi, integratsiyalashgan texnologiyalarni boshqaruv sohasida qo'llash va joriy etishga alohida ahamiyat qaratmoqda. Natija esa, uzluksiz ta'lim bosqichlarini ya'ni maktabgacha ta'lim-tarbiya + umumiy o'rta ta'lim, maktab + akademik lisey, professional ta'lim, maktab + oliy ta'lim kabi integrallashgan ta'lim muassasalari uzviyligini vujudga keltirdi. Bularning barchasi tadqiqotchi V.N.Maksimovning fikriga ko'ra, integratsiyani "zamonaviy ta'lim tizimlarini rivojlantirishning tamoyili va omili" sifatida baholanadi.

Kuzatuvlarimiz natijasida shunga amin bo'lamizki, pedagogika sohasida integratsiyaning ikki jihatiga e'tibor qaratish zarur: *birinchisi*, uzluksiz ta'lim tizimining o'zaro integratsiyasi bo'lsa, *ikkinchisi*, ta'lim sifati, uning mazmuniga oid integratsiyadir deya keltirilgan ta'rif bir muncha o'rinlidir. Ilmiy

tadqiqotchilardan, T.Yu.Lomakin⁹⁶, N.M.Belyankova, V.A.Ignatova, V.N.Maksimova va boshqalarning tadqiqotlarida esa, ta'lim jarayonlarida fanlararo aloqalar yoki mavzulararo aloqalarni ham integratsiyalashgan mavzuli bo'lim yoxud modullar tashkil qilish orqali o'rnatish samarali ekanligi ta'kidlanadi biz ham mazkur tadqiqot maqsadiga erishishda eng maqbul fikrlardan biri deb hisobladik. Ayrim ilmiy tadqiqotlarda ta'lim samaradorligini oshirish, tizimni boshqarish va uning natijasini belgilab beruvchi yuqori natijali jarayon bilim oluvchini ta'minlash deb qaralsa, ba'zilarida nazariy va amaliy asoslarni taqdim qilish deb baholangan.

Aynan shu maqsadga erishishda yuqorida integratsiyaga berilgan tavsifni qo'llab-quvvatlagan holda, yuqori bilim darajasiga ega o'quvchini ta'minlash uchun o'quv jarayonini fanlararo, mavzulararo, bo'limlararo integrallashgan usullarda olib borish orqali amalga oshirish samarali usul ekanligi ta'kidlab o'tildi.

Dunyo olimlarining ta'limdagi integratsion va kreativ yondashuvlar samarasida o'quv jarayonini boshqarish va uning samaradorligini oshiruvchi omil sifatidagi e'tiroflariga qo'shilish mumkin. Ta'lim sohasidagi bunday zamonaviy usullar darsning nazariy va amaliy ahamiyatiga ijobiy ta'sir qiladi. Boshqaruv faoliyatiga esa, resurslardan maqsadli foydalanish, zaruriy ehtiyojni ta'minlashga moddiy va moliyaviy, texnologik, informatsion, uslubiy va kadrlar sohasidagi barcha resurslarni jalb qilish muhim hisoblanadi.

Integratsion va kreativ yondashuvlar ixtisoslashgan maktablar boshqaruvida nbic- (nano)lar uslubiga doimiy ehtiyoj sezadi. Ular ta'lim boshqaruvida asosan tushuncha va mazmun sifatida, namoyon bo'ladi. Bunday faoliyat demokratik boshqaruv uslubida tashkil etilgan zamonaviy va milliy qadriyatlar uyg'unligi asosida yuritiladigan quvonch va iqtidorlar maktabi sanaladi. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlari va kuzatuvlari asosida zamonaviy ta'limda chuqur integratsion jarayonlar muqarrarligini ta'kidlagan I.E.Kashekovaning⁹⁷ fikricha, “ umuman zamonaviy dunyo integrativ uyg'unlik asosda qurilgan bo'lib, u ko'p qirrali bilim, kompetensiyalariga, axborot oqimini to'g'ri tanlash va to'g'ri ishlatish

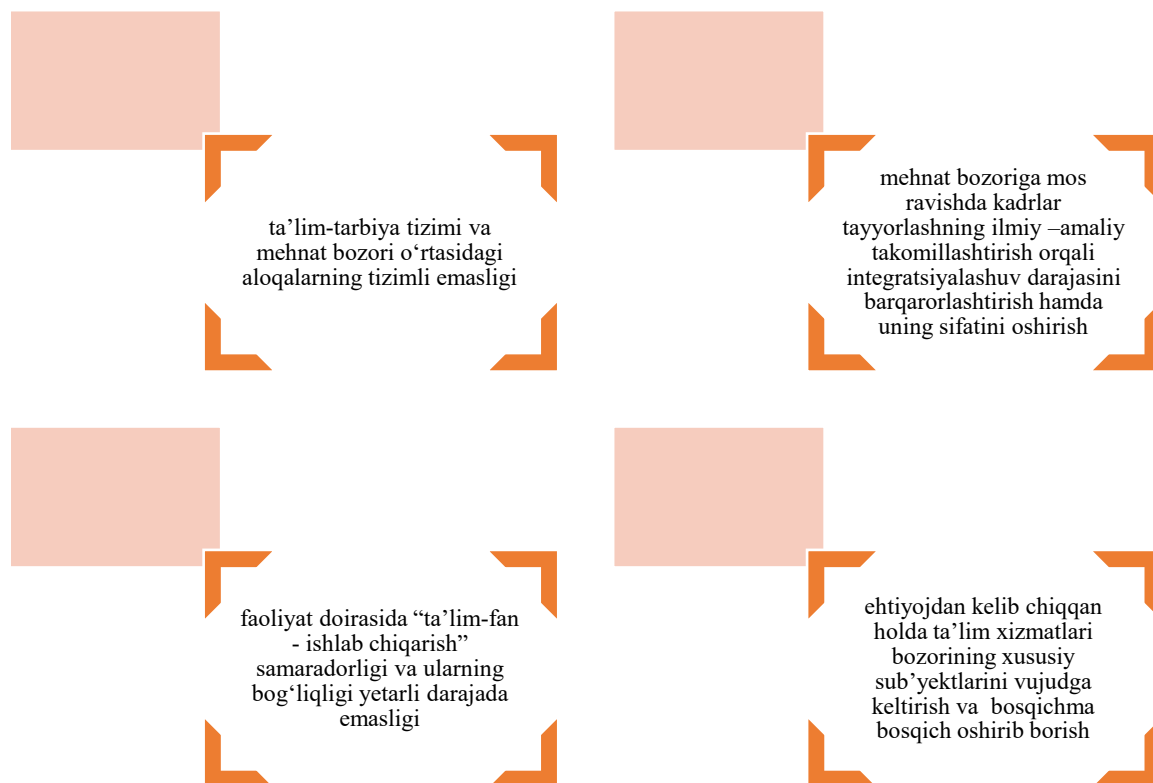
⁹⁶Т.Ю.Ломакин. Инновационная деятельность в профессиональном образовании; М. 2007.

⁹⁷И.Э.Кашекова «Изобразительное искусство». М.: 2014 -112 с.

qonuniyatlariga buysunadi”. Mazkur fikrlarga asoslanib, ta’lim integrativ asosda qurilishi yoxud insonni dunyo bilan tanishtirishda insonni o‘z dunyoqarashi va imkoniyati darajasida o‘zlashtirishiga yordam beradi degan xulosaga kelish mumkin. Uzluksiz ta’lim tizimida fan va ishlab chiqarish integratsiyasida nazariy va ilmiy asoslar mavjud bo‘lishi bilan birga, kutilgan amaliy natijalar ham yetarli darajada mavjud. Ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, birinchi navbatda mehnat bozoridagi o‘rni bor bo‘lgan raqobatbardosh kadrlar tayyorlash tizimida fan, ta’lim, ishlab chiqarish va iqtisodiyotning integratsiyasini ta’minlanishi katta ahamiyatga ega. Bu borada tayyorlanayotgan kadrlar sifati va miqdori davlat tomonidan buyurtma berilgan va belgilangan talablarni, shuningdek, iste’molchi mutasaddi tashkilotlar ijtimoiy buyurtmalarini shakllantirishning tizimli mexanizmlarini nazarda tutadi. Jamiyat taraqqiyotida ta’limning asosi bo‘lgan salohiyatli kadrlarni tayyorlash sohasi ayni paytda ham iqtisodiy, ham ijtimoiy ehtiyojlarini ta’minlovchi ustuvor mexanizmdir. Bu jabhada: shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy ehtiyojlari ishlab chiqarish hamda ilmiy-texnikaviy ehtiyojlarini fan bilan bog‘laydi va uni ta’minlashga xizmat qiladi. Ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirish va uning boshqaruvga ta’sirini kuchaytirish orqali quyidagi muammolarning integratsion yo‘l orqali yanada takomillashtirish zarurati yuzaga keladi. Bunda: 2.8-rasm:

- jamiyatda ta’lim-tarbiya tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi aloqalarning tizimli emasligi;
- mehnat faoliyati doirasida “ta’lim, fan va ishlab-chiqarish” samaradorligi va ularning bog‘liqligi yetarli darajada emasligi;
- o‘zgaruvchan mehnat bozoriga mos ravishda kadrlar tayyorlashning ilmiy-amaliy pedagogik asoslarini takomillashtirish orqali integratsiyalashuv darajasini barqarorlashtirish va oshirish;
- doimiy ehtiyojlardan kelib chiqqan holda ta’lim xizmatlari, bozorining zarurati, mohiyati, uning faoliyati samaradorligini bosqichma-bosqich oshirish.

Ta’limda iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar uslubi haqida fikr yuritilar ekan, o‘qitish integratsiyasi ta’lim mazmunini o‘zgartirishning asosi hamdir.

2.8-rasm. Ta’lim-tarbiyaning samaradorligini oshirishda integratsiya tuzilmasi.

Yuqorida keltirilgan ta’rif va tavsiflardan iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar uslubini amalga oshirishda boshqaruv uzluksizlik va izchillik tushunchalari orqali bir butunlikni hosil qilishi anglanadi. Bunday tamoyillar iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga integratsion va kreativ yondashuvlar orqali tadqiq etiladi. Shuningdek, faoliyat integratsiyalashuvi yanada tezlashadi, bunday xususiyatlarning samaradorligi ta’lim sifati uchun xizmat qiladi. Shu o‘rinda savol tug‘iladi: natija qanday bo‘ladi? Ma’lumki, har bir soha yoxud tarmoqning tizimli rivojlanishi, avvalo, uchta omil orqali amalga oshadi, ya’ni: ta’lim, fan va ishlab chiqarish jarayonlarining o‘zaro hamkorligi, bir-birini to‘ldirishi, yaxlitlashuviga bog‘liq bo‘ladi. Mazkur uchlikning bunday integratsiyalashuvi nafaqat sohalarning, balki ta’lim sohasining ham kelajakda innovatsion jarayonlari sodir bo‘lishiga asos bo‘ladi.

Ma'lumki, boshqaruv jarayonlari har doim innovatsiya va ilmiy yondashuvlarga ehtiyoj sezadi, bu ishlab chiqarishning turli darajalariga ham taalluqli bo'lib, uning to'g'riligi hech kimda shubha uyg'otmaydi. Chunki ishlab chiqarish endilikda o'zining tor sohasidagina vakolatlarga ega emas. Balki, u ilmiy uslublar va yuqori malakali kadrlar ishlab chiqarishning imkoniyatlarini kengaytirib bormoqda. Demak, ilm-fan ishlab chiqarishdan ajralgan holda mavjud bo'lishi mumkin emas. "Sof" ilmiy tajribalar davri o'tdi, "fan-fan uchun" o'lik formula bo'lib, endilikda ilm-fan va ishlab chiqarish yo'lidan borsagina yuqori natijalarga erishishi amaliy tajribalarda o'z isbotini topgan.

Integratsiyaning asosida sinergiya (yunoncha "synergos" – "muvofiglashgan", "o'zaro hamkor") deb nomlanuvchi qonun yotadi. Sinergiya qonuniga ko'ra har qanday sub'yekt o'zida faoliyatining samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi barcha jihatlarni birlashtira olmaydi, u har doim boshqa sub'yektlar bilan hamkorlik qilishga ehtiyoj sezadi. Turli sub'yektlardagi mazkur jihatlarda birlashtirilishi samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlil qilinar ekan, integratsiyalashish turlari quyidagicha tasniflangan:

1. Rivojlanishning integratsion yo'nalishlari bo'yicha: gorizontal, vertikal, dioganal.
2. Integratsiya darajasiga ko'ra: o'zaro hamkorlik, kooperasion va to'liq integratsiya.
3. Faoliyat yo'nalishi doirasida: ishlab chiqarish, ilmiy, ta'lim, marketing, investisiyaviy va innovasion integratsiya.
4. Huquqiy asosiga ko'ra: ulushli va qo'shma integratsiyali.

Ko'rib, tanishgan tasniflardan kelib chiqib, fan, ta'lim va ishlab chiqarish, iqtisodiy faoliyat hamda boshqaruvda integratsion rivojlanish yo'nalishi bo'yicha vertikal, integratsiyalashish darajasiga ko'ra o'zaro hamkorlik, faoliyat yo'nalishi bo'yicha ishlab chiqarish, ilmiy va ta'limiy integratsiya sifatida qarashni belgilash maqsadga muvofiq deb qarash mumkin.

Tarmoqlararo integratsiyalashuv ma'no jihatidan kengroq, ya'ni davlat boshqaruvining bir nechta sohasini qamrab oladi va ular ta'lim, fan va ishlab chiqarishni bir-birlariga yaqinlashtirish faoliyatlarida uyg'unlashadi. O'quvchilar

tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasiga fan, ta'lim va ishlab chiqarish, iqtisodiy faoliyat izchilligi doirasida integrasion va kreativ yondashuvlar uslubiyati deb qarash, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini samarali amalga oshirishda pedagogik salohiyat va mahoratni, zamonaviy innovatsion muhitni, integrasion ta'lim sifatini hamda *“maktab + ijodiy laboratoriya” kabi jihatlarni* amaliy faoliyat kafolati deb bilamiz.

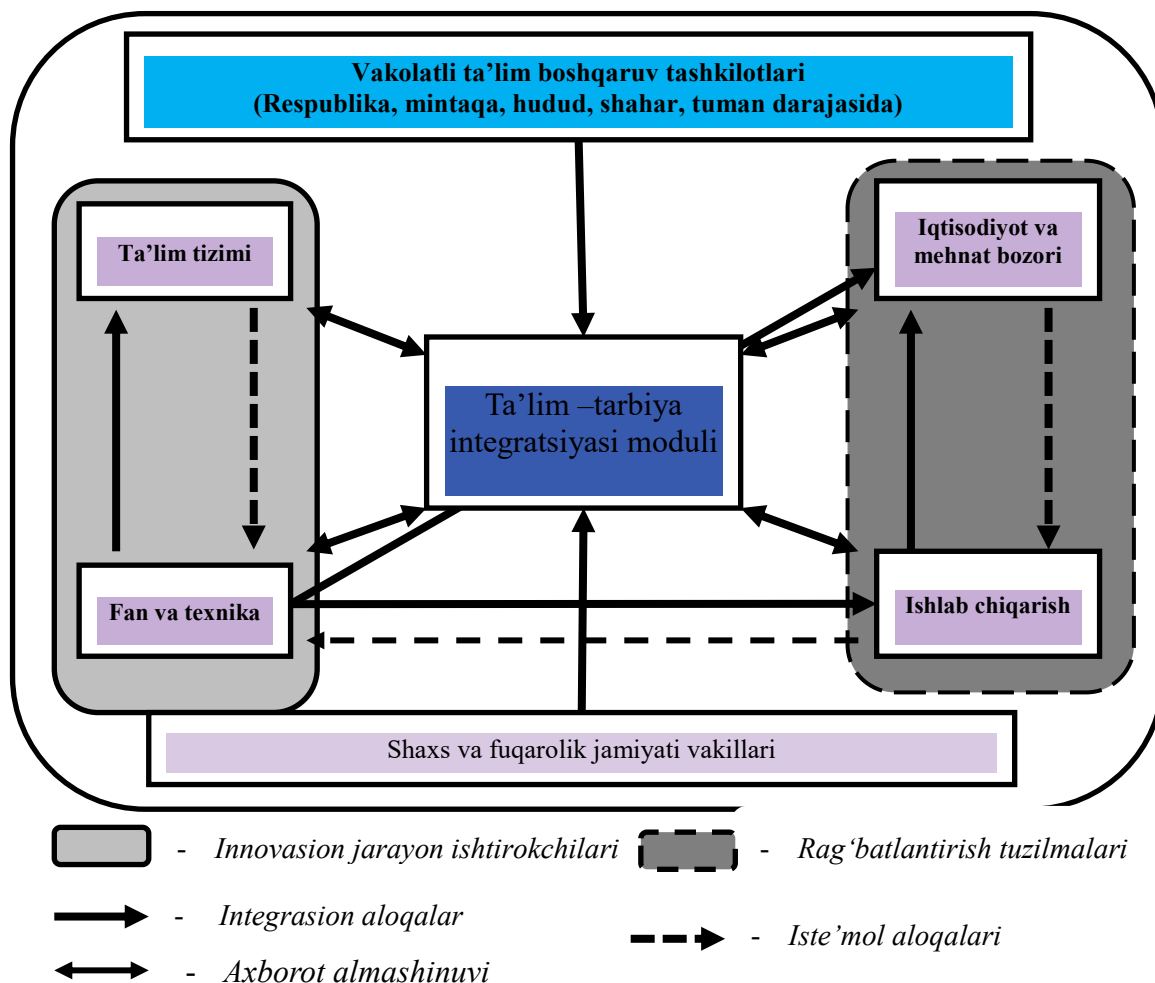
Aynan *“maktab - ijodiy laboratoriya”lari* yoki ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlar o'quvchilarni mutaxassislik fanlariga kasbiy yo'naltirishni hamda ularni kelgusida oliy ta'lim muassasalarida o'qishini davom ettirishlari yoki mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlari uchun maqsadli tayyorlashni nazarda tutadigan, davlat ta'lim standartlari, davlat ta'limi talablari, o'quv rejalari va ta'lim dasturlari talablariga muvofiq ravishda o'quv-tarbiya jarayonini amalga oshiradigan davlat ta'lim muassasalari hisoblanadi. Qayd etilgan komponentlar orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda va ularni boshqarishda ilmiy-pedagogik salohiyatning darajasi va o'rni, rivojlanish tamoyiliga asoslanganlik, zamonaviylik, yangilanish, modellashtirish, nazariya va amaliyot uyg'unligi kabi integratsiya jarayoni uchun muhim bo'lgan jihatlari o'z aksini topgan, qolaversa o'quvchilarni mutaxassislik fanlaridan chuqurlashtirilgan va kasbga yo'naltirilgan holda o'qitish, ularning intellektual jihatdan kamol topishini va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashda hamda yuksak vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, bir so'z bilan aytganda ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatining maqsadi hisoblanadi.

Integratsiyalashuv jarayonida ixtisoslashtirilgan maktablar ta'lim, fan va ishlab chiqarish tizimli ketma-ketlikdafaoliyat olib boradi. Bu hol tabiiy jarayon. Fanning ta'limdan, ishlab chiqarishning fan yoki ta'limdan ilgarilab ketishi ana shu sohalar o'rtasida real munosabat va integratsiya jarayoni mavjud emasligidan dalolat beradi. Yuqoridagi munosabatlar fanning taraqqiyot va hayotdan ayri *“fan - fan uchun”* tamoyiliga asoslanishini, ta'limda esa nazariya va amaliyot uyg'unligi ta'minlanmaganligini, ishlab chiqarishning ilmiy yutuqlardan ko'ra hayotiy tajribalarga asoslanganligini isbotlaydi. Sohalarni bu munosabatlar ma'lum darajada taraqqiyotga etaklaydi, ammo buni zamonaviy talablariga mos, raqobatbardosh ishlab chiqarish munosabatlari deb aytib bo'lmaydi. Manbalarga qaralsa, integratsiya ta'minlanishi uchun ikki va undan ortiq ta'lim fanlari va ularning uy-

gʻunligi esa, oʻz navbatida, fanga isteʼmolchi munosabatida boʻlishi ilmiy mantiqqa mos keladi. Bu esa integratsiyalashgan munosabatda ilmiy-pedagogik salohiyat komponentining darajasi – fan va taʼlim sohasida ishlab chiqarish soha vakillariga nisbatan ilmiy salohiyatlilarning ustunligini koʻrsatadi.

Jamiyat kontekstida bevosita taʼlimning fan, ishlab chiqarish va iqtisodiyot bilan oʻzaro maqsadli integratsiyasi nafaqat taʼlim samaradorligini oshiruvchi omil, balki davlatning iqtisodiy oʻsishi va ijtimoiy rivojlanishini harakatlantiruvchi kuch sifatida baholanadi. Bu samarali hamkorlik hisoblanadi (2.2.9-rasmga qarang).

Taʼlim kontekstida esa, taʼlim turlari oʻrtasidagi integratsiyani takomillashtirish oliy taʼlim muassasalari professor-oʻqituvchilarini umumtaʼlim maktablariiga biriktirilgan holda, fanlarni oʻqitish sifatini oshirishga qaratilgan innovatsion modellarni tashkil etishda namoyon boʻladi. Taʼlim oluvchi nazariy bilimlarini amaliy jarayonlarda qoʻllashi orqali “inson-texnika”, “inson-jamiyat”, “fan-tabiat” munosabatlarining asosiy jarayon ekanligiga ishonch hosil boʻladi. Taʼlim turlari oʻrtasidagi integratsiya natijasida taʼlim oluvchi egallagan

2.9-rasm. Ijtimoiy kontekstida ta'limning integratsiyalashuvi jarayoni moduli.

kompetensiyalar uning ta'limdan keyingi faoliyatida duch kelishi mumkin bo'lgan muammolarni bartaraf etishida, kasbiy yetuklikka yordam beradi.

Ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlariga integratsion yondashuv asosida tahlil qilishning muvaffaqiyatli tomonlarini quyidagicha bashoratlash mumkin:

- o'quv jarayonlarida ta'lim oluvchi integratsion yondashuvlarni bir butun, yaxlit holda tasavvur etadi;
- o'quvchi o'z qobiliyatiga ko'ra olamni, tabiatni o'rganadi. Shu orqali u mantiqiy fikrlab, mavjud hodisalar, sabablar va ularning yechimlari bo'yicha mustaqil mushohada yuritadi. Natijada uning muloqot, taqqoslash, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyat, fikrlash darajasi tizimli rivojlanadi;
- o'zaro hamkorlik asosidagi o'quv jarayonlarida o'qituvchining kasb layoqati natijaga qarab rivojlanadi.

Demak, darslarni integrasion shaklda tashkil etish dars sifati va o'quvchilar dunyoqarashining har tomonlama rivojlanishini kafolatlaydi. Integrasion o'quv jarayonlarini olib borishda, birinchi navbatda, o'quvchiga fanlararo, mavzulararo bog'liqlikni yetkazib berish maqsadga muvofiq.

Aks holda o'quvchi idrok qilmagan integratsiya davomida tushunmovchilikka duch kelishi, mavhum holatga tushib qolishi, jarayon oxirida ham noto'g'ri xulosaga kelishi mumkin.

Tadqiqot davomida ta'lim turlari aro kompetensiyaviy talablarni ishlab chiqish va joriy etishda uzluksiz jarayon integratsiyasini klaster yondashuvi asosida tashkil etish yuqori natijalar berishi prognoz qilindi va ta'lim samardorligini oshirishda o'qituvchilar bilimini takomillashtirish, o'quvchilar iqtidorini aniqlash, diagnostik tahlil qilish va rivojlantirish keyingi bobdagi amaliy tajribalarda o'z isbotini topdi.

Ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlariga integratsion faoliyat sifatida qarab, har bir sub'yektning quyidagi maqsadlariga erishishini nazarda tutadi:

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlariga integratsion yondashuv orqali innovatsion usullarni ishlab chiqish va fanga tatbiq etish;

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlarida bundan manfaatdor bo'lgan barcha hamkorlar imkoniyatlaridan foydalanish lozim;

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlarida umumiy maqsadlardan kelib chiqqan holda, xususiy maqsadlariga erishish uchun mavjud resurslardan samarali foydalanish ega bo'lish usullari va boshqalar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlaridagi tezkor rivojlanish sharoiti fan – ta'lim - ishlab chiqarishni mehnat bozoridagi mavqeni oshirish hamda unga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi ta'lim samaradorligini oshirishni kuchaytirish quyidagilarda namoyon bo'ladi:

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlari ishlab chiqarishning ishtirokchisi bo'lgan shaxs bilimlarini o'zlashtirish, inson kapitalini shakllantirish, uni rivojlantirishni amalga oshiradi;

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jamiyat a'zolarining bilim darajasi, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va aholi turmush farovonligini ta'minlovchi muhim omil ekanligini asoslaydi;

ta'limda iqtidorli bolalar ijodkorligini boshqarish jarayonlaridagi yutuqlar mamlakat iqtisodiy rivojlanishi, inson bilimining kuchli ta'siri natijasida yuzaga kelishini isbotlaydi va boshqalar.

Ta'lim samaradorligining ustuvor omili hisoblangan integratsiyaning turli daraja va yo'nalishlarida quyidagicha faoliyat turlarini ko'rsatish mumkin:

ixtisoslashgan maktablar o'quvi va ilm-fanning jahon ilm-fani bilan integratsiyasi;

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining fan va ishlab chiqarish integratsiyasiga ochiqqligi;

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining davlat, hudud va muassasa darajasidagi integratsiya;

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining turli xil sohalardagi ta'lim muassasalari bilan o'zaro hamkorligi;

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining mehnat maydonida ta'lim turlarining barchasini uzluksiz ta'limning yagona tizimiga integratsiyalash va boshqalar.

Ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining fanlararo integrasion (umumta'lim o'quv rejalaridagi fanlarning uzviyligi) mavzulararo va mavzu ichidagi bilimlar uyg'unligi integratsiyasi (muayyan fan negizidagi mavzular uzviyligi va izchilligi);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining o'qitish metodlari, texnologiyalari va ularni tashkil etish shakl, usul va vositalari integratsiyasi;

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining ta'lim jarayonining turli ishtirokchilarini yagona ta'lim makonida integratsiyalash (ta'lim beruvchilar, ta'lim oluvchilar, ota-onalar, maxsus ijtimoiy-madaniy guruhlar (nogironlar, migrantlar) va b.);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining barcha ishtirokchilari tarbiya va madaniyatini integratsiyalash (rahbar, xodim, ta'lim beruvchi, ta'lim oluvchi, ota-ona, ijtimoiy buyurtma talabgori) va h. k.

Ta'lim tizimini integratsiyalashtirish jarayoni klaster asosida ya'ni bosqichma-bosqich amalga oshirilib, tadqiqotda uni isloh etishga doir bir qator ilmiy, uslubiy, tashkiliy va amaliy ishlar olib borildi. Bu harakatlar natijasida ta'lim jarayoni ishtirokchilari kompetensiyalarini yanada takomillashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha ijobiy natijalarga erishildi.

Demak, quyidagi integrasion didaktik boshqaruv imkoniyatlarida ta'lim sifatini oshirish mumkin:

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining bo'lajak mutaxassislar bilimi, ish uslubi, qobiliyat va fazilatlarini butunligini ta'minlash orqali to'g'ri kasbga yo'naltirish hamda kasbiy faoliyatga tayyorlashda o'quvchilar tomonidan pedagogik va texnik bilimlarning kombinatsiyalashgan, bir butun holda o'zlashtirilishiga erishish (bu imkoniyat yetuk, raqobatbardosh mutaxassisni ta'minlashda samara beradi);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining integratsiya sharoitida ta'lim sifatini boshqarishda o'qituvchi faoliyatining barcha kompetensiyalarini yaxlit holda takomillashtirish va yuqori natijaga erishish uchun o'quv jarayonini real rejalashtirish, loyihalashtirish, texnologiyalashtirish, qo'yilgan natijaga erishishda tanlangan usul va vositalarni o'zaro uzviylik va izchillikda olib borish (bu ta'lim sifatining yuqori natijalariga erishishga xizmat qiladi);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining o'quvchi kompetensiyalarini takomillashtirishni fanlararo, mavzu-lararo, kurs va bo'limlararo individuallashtirish, tabaqalashgan hamda ixtisoslashgan ta'lim asosida amalga oshirish (bu o'quvchining kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyati garovi bo'lib xizmat qiladi);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining integratsiya sharoitida o'quv jarayoni tashkiliy shakl va usullari, uni samarali tashkil etuvchi sharoit va qo'llaniladigan uslub va texnologiyalar bilan birgalikda olib borish (bunda sifatli ta'lim ta'minlanadi);

ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining o'quvchi tafakkurini, kreativligini shakllantirish uchun muammoli o'qitish, individual ishlash, motivatsiyani kuchaytirish, mustaqil ta'limga yo'naltirish, o'z-o'zini rivojlantirish, nazorat qilish, baholash kabi shaxsga yo'naltirilgan ta'limning tarkibiy qismlarini o'zaro integratsiyalash ya'ni bola iqtidorini yuzaga chiqarishdan iborat.

§ 2.3. Ta'limiy o'yinlar, interfaol dars vositasida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini shakllantirish va boshqarish

Jamiyatda yuz berayotgan tub o'zgarishlar, shubhasiz, ta'lim sohasini ham qamrab olmoqda va uning mazmuniga ijobiy ta'sir qilmoqda. Ayni paytda, milliy ta'lim strategiyasi asnosida kadrlar tayyorlash sohasida ta'lim turlari o'rtasidagi aloqa va uzviylikning ta'minlanishidagi ayrim kamchiliklar, maqsadni belgilashdagi tarqoqlikka va ta'lim sifatining pasayishiga sabab bo'ldi. Kadrlar tayyorlash bo'yicha davlat siyosatida, hududlar kesimidagi taqsimotida muvozanatning buzilishi kuzatildi. Ta'lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida keyingi yillarda ta'lim va milliy kadrlar tayyorlash sohalariga oid bir qator qarorlar qabul qilindi.

Ta'lim tizimidagi yuqorida ta'kidlangan masalalar hududiy hokimliklar va ularning tasarrufidagi tegishli bo'linmalarning ayni masala bo'yicha tizimli ish olib borishi natijasida o'zining ijobiy yechimini topishi mumkin. O'z navbatida ta'lim tizimida shunday yangi mexanizm yaratilishi hayotiy zaruratga aylandiki, unda ta'lim turlari o'rtasida o'zaro nazorat ham, raqobat ham, manfaatlarning qondirilishi ham ta'minlanishi zarur⁹⁸. Ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori

⁹⁸ Mirziyoyev Sh.O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari sohasidagi milliy ta'lim dasturini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 07.02.2023 yildagi PQ-46-son

ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta'lim turlari va ta'lim mazmunini zamonaviy texnologiyalar orqali boyitib borish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022- yil 29 -dekabr⁹⁹ kuni pedagoglar bilan muloqot qilganlarida quyidagi fikrlarga alohida e'tibor qaratdi. "Biz yigirma yildan ortiq ta'lim, maktab, darslik bilan shug'ullanmadik. Xush, bundan kim yutdi?", deya savol qo'ydi Prezident. Ta'lim sifatini oshirishga bag'ishlangan uchrashuvda davlat rahbari bugungi mavzu naqadar muhimligini yana bir bor ta'kidlab o'tar ekan, "Mana bugun ta'lim sifatini oshirish, yangi darsliklar masalasida gaplashamiz. Xo'p, bu yangi darsliklarni farzandlarimizga kim yetkazadi? Albatta muallim! Men bekorga muallimning obro'sini ko'tarish haqida takror-takror gapirmayman. Bugungi globalashuv davrida ta'lim, kelajak avlod barkamolligi qay darajada muhimligini yanayam kuchliroq anglab yetyapmiz. Bugun yoshlarimiz, o'quvchilarimizning o'zi "Bizga kechagi kun ta'limi kerak emas" degan talabni qo'yishyapti. Hozirgi islohotlarimizni rejalashtiryapmiz, katta-katta marralarni qo'yyapmiz. Ularni aytish oson, lekin bajarish azob. Lekin har qancha qiyin blmasin biz farzandlarimiz uchun bu islohotlarni amalga oshirish uchun harakat qilishimiz shart ekanligiga alohida urg'u berdilar.

Madomiki, bugungi intiluvchi, ijodkor o'quvchilar kelajakda barchamizning oltin fondimizga aylanadi. Ularning yutuqlaridan faxrlanamiz. Ayni shu uchrashuvda o'qituvchilarning asosiy vazifalari haqida gapirar ekanlar, "Men jonajon vatanim uchun qanday hissa qo'shyapman?!" degan savolga javob o'z ustimizda ishlashimiz va farzandlarimiz kamoloti bo'ladi, - deya javobni ham o'zlari berganligi ilm ahlini yanada o'z kasbiga fidoyi bo'lishga yo'naltirdi. Shunday ekan, ta'limga zamonaviy munosabat va yangicha metodik-didaktika zarur. Ishimiz mohiyatidan kelib chiqib, ilmiy tadqiqot ishida ta'limiy o'yinlar, interfaol dars orqali o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish asosida ta'lim sifatini oshirishga e'tibor qaratdik. Dastlab, ta'limiy o'yin tushunchasiga, uning tarixiy taraqqiyoti va davriy o'zgarishlar mazmuni bo'yicha keltirilgan tavsiflarni tahlil etish lozim. Amaliy natijalarga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni o'quvchi shaxsiga, o'quvchi-talabaga mos ravishda takomillashib borishi, bugungi dunyoviy ta'lim

⁹⁹ Xalq so'zi gazetasi. 2022- yil 29- dekabr..

tizimidagi muhim qarashga yoxud ayni dolzarb masalaga aylanmoqda. O'quvchilarning har tomonlama universal o'quv-biluv ko'nikmalarini tizimli rivojlantirish bosh maqsadimiz ekan, mazkur jarayonda o'quvchining ehtiyoji, faoliyat moyilligi, qiziqishi, kreativ faolligini oshiruvchi o'yinli texnologiyalardan dars vositasi sifatida keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa, ijodkor, iqtidorli o'quvchining tabiatiga mos tushuvchi turli xildagi ta'limiy o'yinlar o'quv-tarbiyaviy jarayonni harakatga keltiruvchi sifatli natijaga yetaklovchi kuchga aylanishi, imkoniyatlarini, yangi iqtidorlarni ochib yuborishi mumkin. Dars jarayonida ta'limiy o'yinlar o'quvchini maqsadini aniq qo'yishga, g'alabaga erishishda qiziqishini orttiribgina qolmasdan unda kuchli motivatsiya hosil qilish imkoniyatini ham beradi. Ko'zlangan maqsad o'quvchini tezkorlikda harakat qilishga, chaqqonlik, topqirlik, topshiriqlarni aniq, tez vaqtda sifatli bajarishga o'rgatadi, unda qonun-qoidalariga rioya qilish ko'nikmalari shakllanishiga turtki bo'ladi. Dars o'quvchining har tomonlama faolligini rivojlantirib, yangi bilimga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi. Uni shaxs sifatida axloqiy fazilatlarining shakllanishiga yordam beradi. Bunday darslar o'quvchilarda o'zaro hamkorlik, ijodkorlik, do'stona munosabat orqali bir-biriga qayg'urish va o'zaro hurmat kabi insoniy odatlarni shakllanishiga ko'mak beradi.

Ayniqsa, endigina dunyoni rangin nurlarda kashf etishlarida ularga tashqi dunyoni tasavvur etish, erkin fikr yuritish, emosional faollik va o'zaro muloqotga kirishuvchanlik kabi jihatlarni ham vujudga keltiradi.

Bilamizki, o'quvchilar darsda o'zaro bir-birlariga yordam berishga, boshqalarning qiziqishlariga mos yoki hamohang tarzda shaxsiy manfaatlarining ular bilan uyg'un bo'lishiga ba'zida tushunib, ba'zida tushunmay harakat qiladilar. Mazkur ta'limiy o'yinlar davomida o'quvchi olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash hamda ulardan turli vaziyatlarda oqilona foydalanish ko'nikmalari paydo bo'ladi. Ta'limiy o'yin faoliyati o'quvchi yoki o'quvchida yaxshi xislatlarni hosil qilish asosida, jamoaviy hayotiy faoliyatni vujudga keltiradi, ularning mustaqilligini, boshqalarning imkoniyatlarini mehnat sharoitida qo'llab-quvvatlashga yo'naltiradi.

Darsning sifatini oshirishda ta'limiy o'yin faoliyatini tashkillashtirish o'quvchilarning aqliy-tafakkurini, vaziyatni to'g'ri boshqarish faoliyatini bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishi asosida bilimdonlikka, ishchanlikka, topqirlikka, o'z

vazifasiga mas'uliyatli yondashib, yangi-yangi natijalarni qo'lga kiritishlariga sabab bo'ladi.

Ta'limiy o'yin nima? Darsda o'quvchiga qanday imkoniyat beradi?

Bu savolga javob berar ekanmiz, ta'limiy o'yin dars jarayonini tashkil etish hamda olib borishda pedagogik-uslubiy vositadir. U mavzu mohiyatini o'zlashtirishda yangi biror ilmni, zaruriy mazmunni bilib olish uchun amaliy ko'nikma vositasi ham deyish o'rinlidir. Ta'lim mazmunini o'quvchilarga o'yin orqali tushuntirish bu tushuntirishning eng qulay usuli hisoblanadi.

Tajribali pedagoglar orasida shunday gap yuradi: menga aytsang unitaman, menga ko'rsatsang eslab qolaman, ammo jarayonda shaxsan ishtirok etsam, o'zim bajarsam u umr bo'yi esimda qoladi va meniki bo'ladi.

Shu sababli, ta'limiy o'yin vositasida o'quv jarayonini tashkil etish, mavzu mohiyatini, voqea-hodisa, mazmunini tushunish, o'rganish, o'zlashtirishni samarali kafolatlaydi.

Manbalarda keltirilishicha, psixolog olim K.Gross "O'yin vositasida o'quvchi o'zini tutish, olamni o'rganish, an'analarni bilish, atrof-muhitga moslashish ko'nikmasini shakllantiradi"¹⁰⁰, - degan edi. Yuqoridagi fikrlar ko'pgina olimlarning fikrlarida bir-birini to'ldiribgina qolmasdan, ijtimoiy faoliyatning rivojida o'quvchi imkoniyatlarini yaqqolroq ro'yobga chiqarishida, ayrim tajribalarning orttirilishida shaxsning o'z-zini axloqiy rivojlantirishiga, faoliyatni mustaqil boshqarishiga yordam beradi.

Ta'limiy o'yinlar o'quvchini o'ylashga, topqirlikka, zehni toblashga, ziyraklikka, mantiqiy fikr yuritishga o'rgatadi. Shu asosda uning o'z «men»ini shakllanishiga ham yordam beradi.

Ayni olib borilgan bunday faoliyat o'quvchini darsni to'liq bilishga o'rganish ehtiyojini tug'dirib, yangi bilimlarni o'zlashtirish orqali o'zgarishlarga, ijodkorlikka boshlaydi. Demak, ta'limiy o'yinlar o'quvchi shaxsini tashqi olam bilan muloqot qilishga yangi-yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Aslida, o'yin umumilmiy termin bo'lib, falsafa, pedagogika, psixologiya, tarix nazariyasi, san'atda o'ziga xos tushuncha, atamalari mavjud. Umuman, fan tilida ya'ni ilmiy tilda o'yin

¹⁰⁰ O'yinlar vositasida pedagogik tarbiya ta'limini tashkil qilish va o'quvchilarda intizomli munosabatni shakllantirish mazmuni. T., -145.

dramaturgiya, tomoshalar, bayramlar, festivallar, karnavallar, badiiy ijodkorlik ma'nolarida ham ishlatiladi.

So'zning lug'aviy ma'nosi ensiklopedik lug'atda o'yin nafaqat mahsuliy faoliyat bo'lib, uning motivi natijalarida emas, aksincha jarayonning o'zida namoyon bo'lishi ko'rsatilgan.[101]

Dars jarayonlarida amalga oshirilgan ta'limiy o'yinlar maqsadi nuqtai nazaridan o'ynovchilarga rohat bag'ishlaydi, undan ishtirokchilar va kuzatuvchilar ya'ni tomoshabin ham zavq-shavq oladi. Shuning uchun ham, u ta'limiy jarayonning samarali va natijali kechishida muhim rol o'ynaydi, bunda o'quvchining shaxs sifatida rivojlanishida, hayotda ishlash, o'quv-bilishga bo'lgan qiziqishini oshirishda, ruhiy jihatdan baquvvat bo'lishida ham muhim o'rin tutadi hamda katta hayotga tayyorlashda yordam beradi.

Ta'lim jarayonlarida umuman, o'yin yoxud ta'limiy o'yin tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib, uni bir ta'rif yoki qoida bilan ifoda etish birmuncha qiyindir. Ko'pincha, bu savolga javob topish uchun «Har bir odam nima uchun o'ynaydi?» degan savol qo'yilgandagina unga kengroq javob olish mumkin, bizning nazarimizda.

Ta'limiy o'yinlar, interfaol dars vositasida o'quvchining ijodiy faoliyatini hamda BKM kompetensiyasini rivojlantirishda muhimmi?

Dars beruvchi aksariyat pedagog o'qituvchilar o'yinni o'quvchi yangi mavzuni o'zlashtirish va bilish qobiliyatlarini faollashtiruvchi ta'limiy vosita deb qaraydilar. Bir qaraganda, u mahsulot emas, xizmat turi ham emas, lekin insonlar aksariyat hollarda o'z umrini doimiy, uzluksiz o'yinlar bilan bog'laydilar. Nima uchun?

Ta'limiy o'yin pedagogik-metodik madaniyat fenomeni bo'lib, u o'quvchi shaxsini inson sifatida jamiyatda to'laqonli shakllanishida, kamol topishida juda ham muhim vosita, u ayniqsa, hal qiluvchi faktor sifatida ilmiy izlanuvchilarni domiy ravishda qiziqtirib kelgan. Dars sifatini oshirishda ta'limiy o'yin o'quvchi tanasidagi ortiqcha energiyadan xalos bo'lish, charchash va vaqtida kuchni foydali va maqsadli holda ishlatish, ayrim holarda uni qayta tiklashda ham yordam beradi. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda ta'limiy yinlar insonning

¹⁰¹ Ensiklopedik lug'at . "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat nashriyoti.. 2010.

hayotiy muvozanatini saqlashda, uning faolligini oshirish orqali organizmda ishlamay turgan a'zolarini ishga, harakatga keltirib yuboradi. Bunday foydali holatlar, ta'limiy o'yinlar orqali organizmdagi yaxshi energiyalarni hosil qiladi va tiklaydi deb baholanishiga sabab bo'ladi. Ya'ni, o'z-o'zidan bu kabi interfaol dars mashg'ulotlari shaxsni o'yin texnologiyalari orqali doimiy rivojlantirib turuvchi, kreativ ijodkorlikka yo'naltiruvchi amaliy-pedagogik jarayondir. Natija esa, ma'lum darsda o'quvchini ta'limiy o'yinga jalb etish orqali uni keyingi mehnat va hayotiy faoliyatga tayyorlash imkonini beradi. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, dars jarayonida ijodkor o'quvchilarni ta'limiy o'yindan mahrum etish unga og'ir jazo sifatida salbiy ta'sir etib, yomon oqibatlariga sabab bo'lishi mumkin. Buning uchun o'qituvchi dars jarayonida o'quvchilar potinsialidan oqilona va adolatli foydalanishi zarur. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini tizimli rivojlantirishda, interfaol dars mashg'ulotlarini tashkil qilishda, ta'limiy o'yinlarning ko'rinishlari va klassifikatsiyasini shartli ravishda quyidagicha belgiladik.

2.10-rasm. Ta'limiy o'yin turlari.

Yuqoridagi sanab o'tilgan o'yinlarning har birining o'z komponentlari mavjud. Ular:

- ta'limiy o'yinda qatnashuvchilar guruhi;
- ta'limiy o'yin qoidalari tasnifi;
- ta'limiy o'yinning vaqti va chegarasi;
- ta'limiy o'yinning syujeti va voqeligi;
- ta'limiy o'yinning rekviziti, vositalari;
- ta'limiy o'yinning yakuni (natijalari, qonun-qoidalariga rioya qilinishi).

Interfaol ta'lim jarayonida approbatsiya qilingan, foydalaniladigan ba'zi o'yinlardan misollar keltiramiz.

Masalan, barcha fan-predmetlar doirasida "Nima uchun?", «Baliq skeleti», «Kaskad», «Qanday?» kabi interfaol-innovasion metodlardan foydalanish mumkin. Biz asosan ularni ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari tariqasida o'tkazishga harakat qildik va dars natijada o'quvchilarda ijodiy faoliyat rivojlanganligining guvohi bldik.

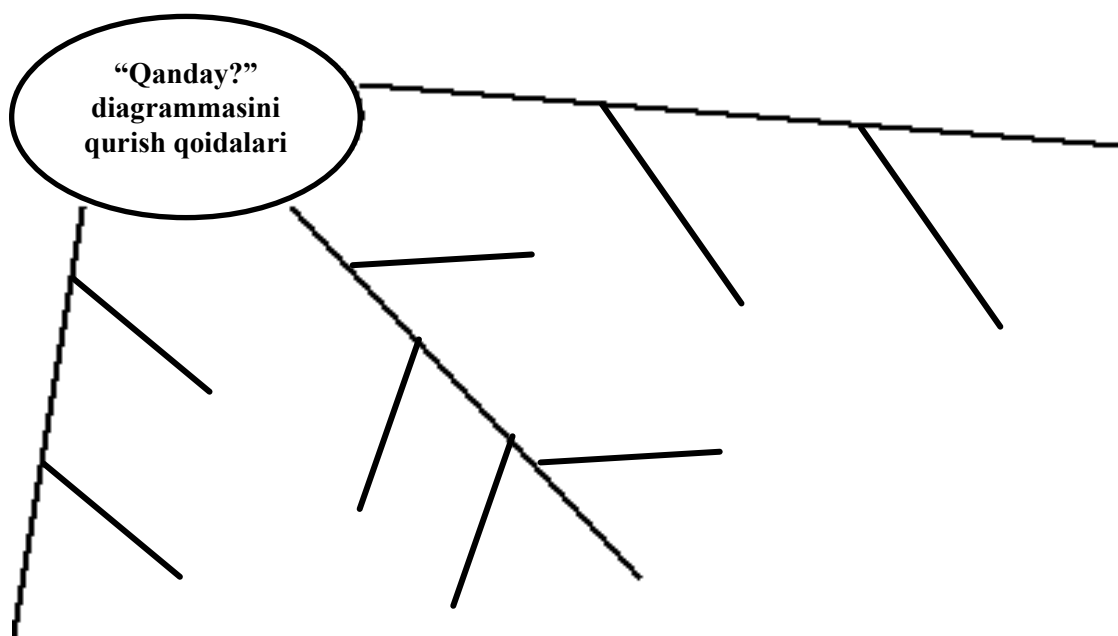
Namuna metodlar:

"Nima uchun?" sxemasini tuzish qoidalar

1. Darsda taqdim qilingan o'kuv material bo'yicha qanday piktogrammadan: aylana yoki to'g'ri to'rtburchakdan foydalanishingizni o'zingiz hal etasiz.
2. Mulohazalar sxema-zanjiri turini: chiziqli, nochiziqli, spiralsimon (dastlabki holatni markazga yoki chetga joylashtirib) bo'lishligini o'zingiz tanlaysiz.
3. Strelka sizning qidiruv yo'nalishingizni belgilaydi: dastlabki holatdan oqibatgacha.
4. Xulosa.

2.11- rasm. "Nima uchun ? " sxemasi.

Ijtimoiy va tabiiy fanlarni qitishda "Baliq skeleti" metodidan foydalanish
"QANDAY?" Iyerarxik diagrammasi

2.12-rasm. "Qanday" diagrammasi.

2.13-rasm. Iyerarxik diagrammasi.

1. Ko'p xollarda sizga muammolar hal etishda "Nima qilish kerak?" haqida o'ylashga hojat bo'lmaydi. Muammo asosan, "Buni qanday qilish kerak?" qabilida bo'ladi. "Qanday?"-muammoni hal etishda asosiy savol hisoblanadi. "Qanday?" iyerarxiya diagrammasi muammo haqida butunligicha umumiy tasavvurga ega bo'lishga imkon beradigan savollar mantiqiy zanjiri ko'rinishida bo'ladi. Ketma-ket ravishda "Qanday?" savolini qo'yish orqali siz faqat muammoni hal etishning barcha imkoniyatlarini tadqiq etibgina qolmay, balki ularni amalga oshirish usullarini ham o'rganasiz. Diagramma strategik darajadagi savol bilan ish boshlaydi. Muammoni hal etishning pastki (qo'yi) darajasi birinchi navbatdagi harakatlar ro'yxatiga mos keladi.

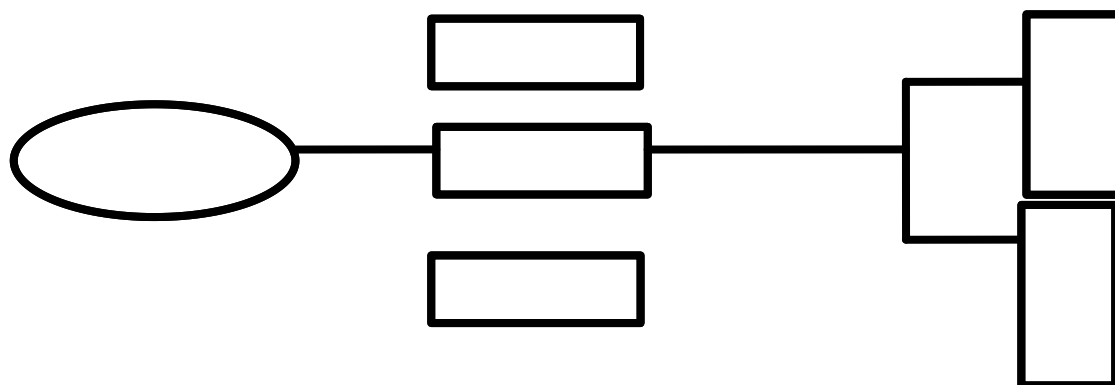
2. O'ylamay, baholamay va ularni o'zaro solishtirmay tezlikda barcha g'oyalarni yozish lozim bo'ladi.

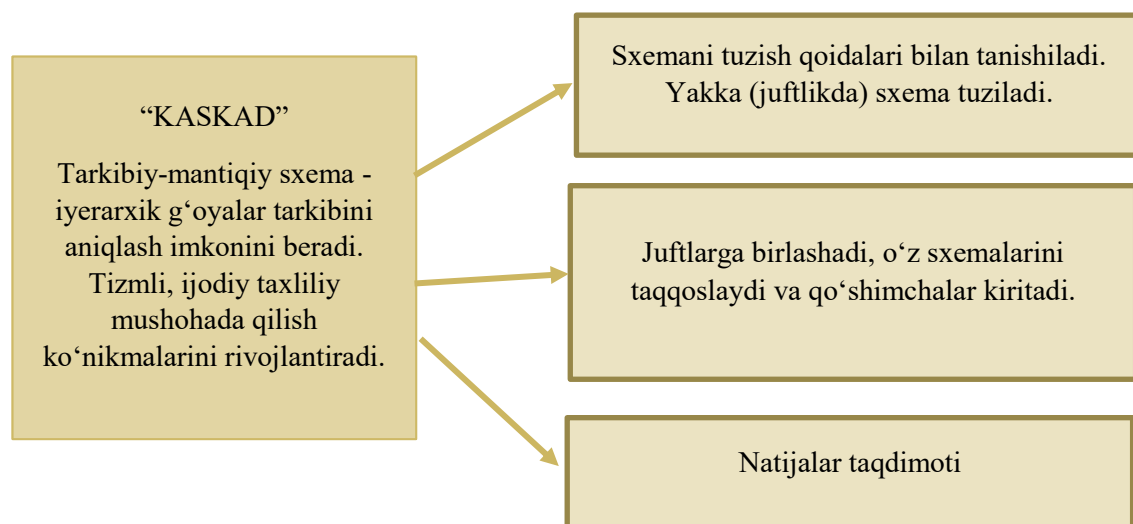
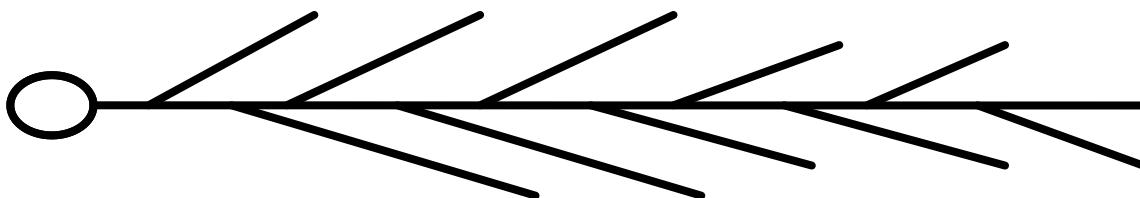
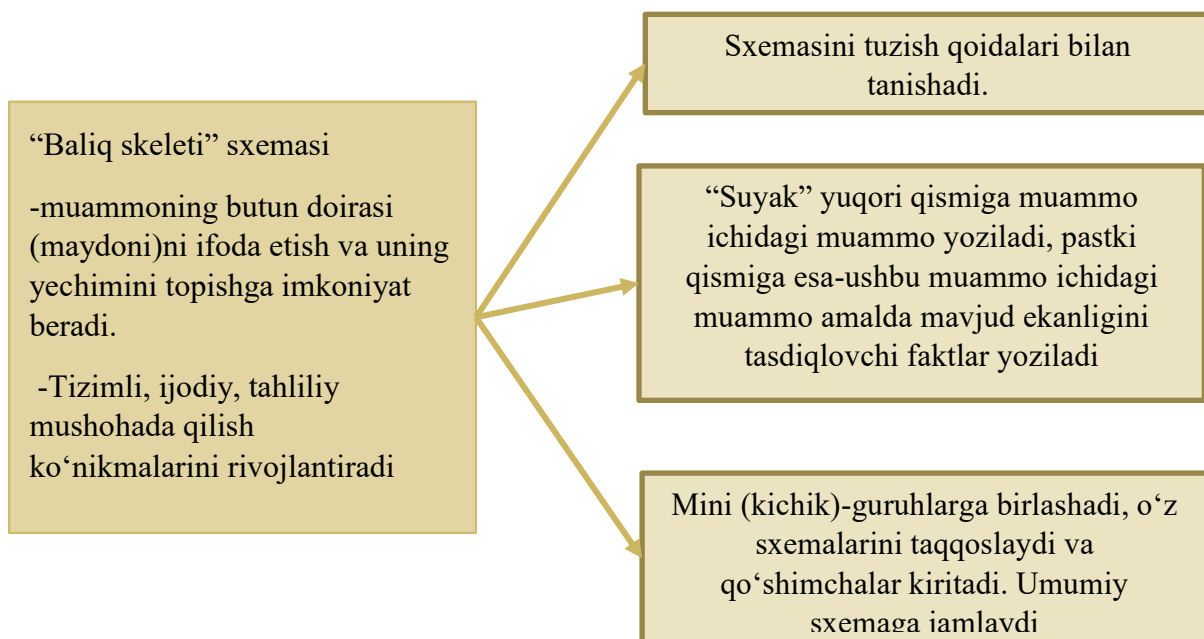
3. Diagramma hech qachon tugallanmaydi: unga yangi g'oyalarni kiritish mumkin bo'ladi.

4. Agarda savol sxemada bir qancha "shoxlar"da qaytarilsa, demak u nisbatan muhimdir. U muammoni hal etishning muhim qadami bo'lishi mumkin.

5. Yangi g'oyalarni grafik ko'rinishida qayd etishni o'zingiz hal eting: daraxt yoki kaskad ko'rinishida, yuqoridan pastga yoki chapdan o'ngga. Eng muhimi esda tuting: nisbatan ko'p miqdordagi foydali g'oyalar va muammo yechimlarini topishga imkon beradigan usul eng maqbul usul xisoblanadi.

6. Agarda siz to'g'ri savol bersangiz va optimist bo'lsangiz, u holda diagramma (texnika) har qanday muammo yechimini topib berishni kafolatlaydi.

2.14-rasm.Kaskad sxemasining ko‘rinishlari

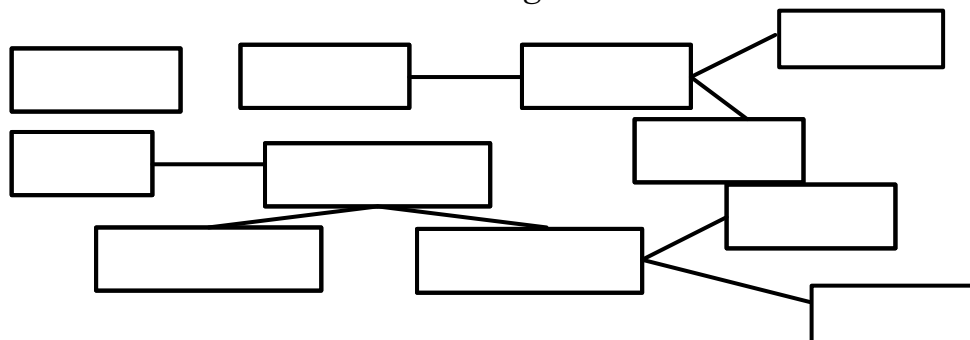
“Kaskad” tarkibiy-mantiqiy sxemani ko‘rish qoidalari

1. “Kaskad” ni tuzish jarayonida tizimli sxema tarkibiy qismi va elementlarini oldiga surish mumkin -bu u yoki bu holatni qayta mushohada qilishga imkon beradi.
2. G‘oyalarni ishlab chiqishda agarda siz tor yo‘lakka kirib qolsangiz, u holda bir-ikki daraja yuqoriga qayting va muhim narsani unutmaganingizga hamda boshqacha nimadir qilish mumkin ekanligiga amin bo‘ling.
- 3.Siz chapdan o‘ngga yozishga o‘rgangansiz. “Kaskad qurishni o‘ngdan chapga” bo‘lishligiga harakat qiling. Buning uchun asosiy g‘oyani varaqning chap qirrasiga iovlashtiring.

“PIRAMIDA” sxemasi g‘oyalarni iyerarxik taqdim etish vositasi.

Tizimli ijodiy tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi

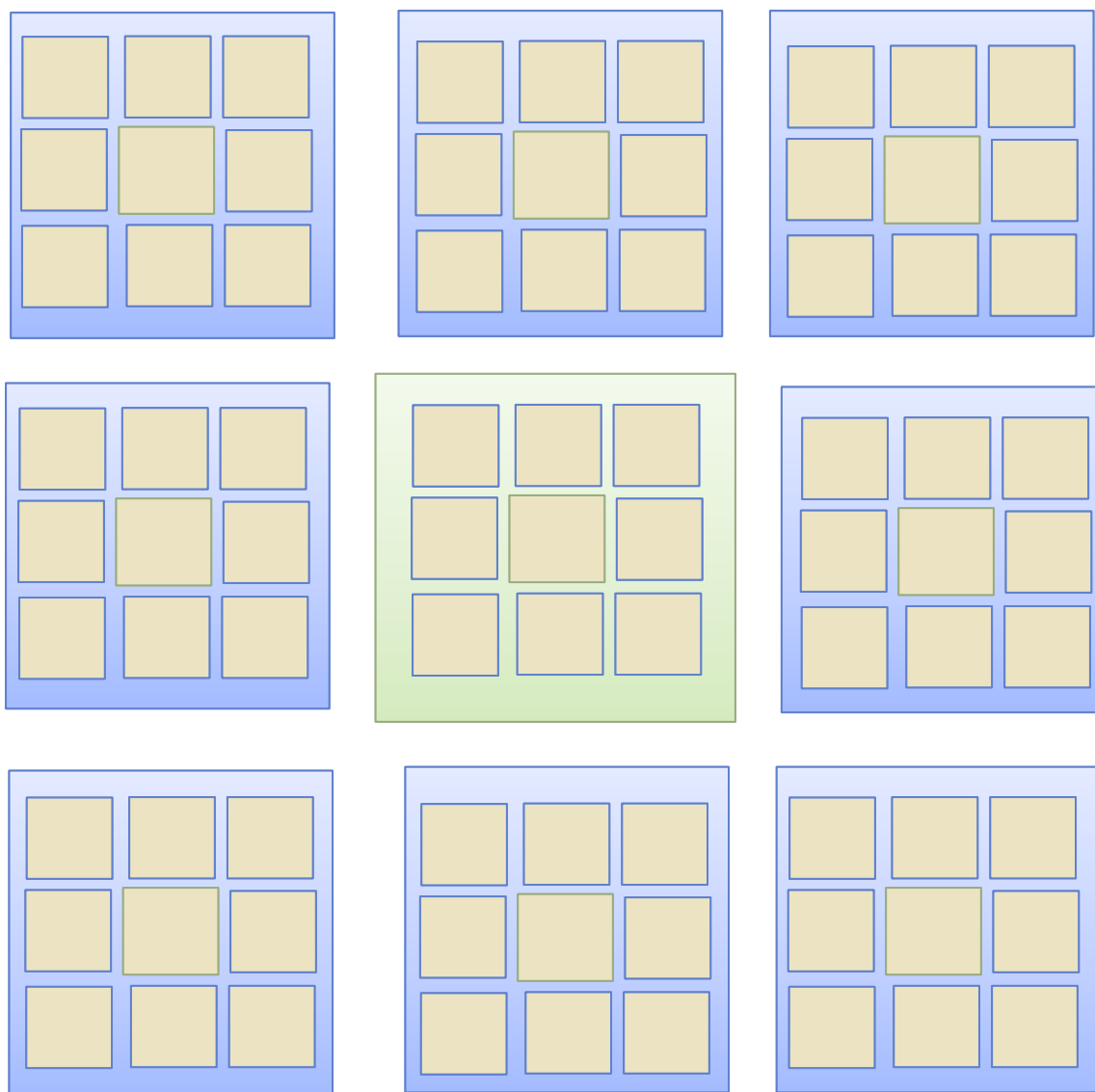
2.15-rasm. Piramida sxemasining ko‘rinishi.

Sxemani tuzish qoidalarini bilan tanishiladi. Ikki (juftlikda)iyexomi tuziladi muammo (g'oya, masala) kichik muammolar yoziladi, keyin muammo yoki masalaning ikkinchi darajali jihatlarini chuqurroq ko'rib chiqish uchun xizmat qiluvchi "kichik shohlar" davom ettiriladi buning natijasida bitta g'oya rivojlanishining barcha tomonlari yetarlicha chuqur o'rganib chiqilishi mumkin.

Juftlarga birlashadi, o'z sxemalarini taqqoslaydi va qo'shimchalar kiritadi. Umumiy sxemaga jamlaydi.

«Nilufar guli» sxemasi muammoni hal etish usuli.

2.16-rasm. “Nilufar” guli sxemasi.

Bunda “Nilufar guli” obrazini mujassam etish uchun g‘oyaning asosini 9 ta katta kvadratlar tashkil etib, ularning har biri o‘z navbatida 9 ta kichik kvadratlardan iboratdir.

Tizimli, ijodiy tahliliy mushohada qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali faoliyat yuritiladi.

Sxemani tuzish qoidalari bilan tanishiladi. Yakka (juftlikda) sxema tuziladi: asosiy muammo (masala) markaziy kvadratning markaziga yoziladi. Uni hal qilish g‘oyalari markaziy kvadrat atrofida joylashgan qolgan sakkizta kvadratlarga yoziladi. Har bir ushbu sakkizta g‘oya markaziy kvadrat atrofida joylashgan sakkizta kvadrat markaziga o‘tkaziladi, boshqacha aytgandi nilufar gulidan uning gul bargiga o‘tqaziladi. Shunday qilib, ular har biri, o‘z navbatida yana bir muammo sifatida qaraladi.

Juftlarga birlashadi, o‘z sxemalarini taqqoslaydi va qo‘shimchalar kiritadi. Umumiy sxemaga jamlanadi.

Natijalar taqdimoti o‘tkaziladi. Masalan: Iqlim muammolari, tabiat o‘zgarishlari, anomal issiqlik yoki sovuqlik mavzulari kabilar.

Ta’limiy mashq o‘yinlari, ularning shaxs taraqqiyotidagi o‘rni haqida inson psixologiyasi, kishilik etnografiyasi, madaniyat, pedagogika va boshqa fanlarda bir qator ilmiy tadqiqot ishlari olib borilganligi ayon.

Shu xususida XIX asrning oxirida nemis olimi K. Gross¹⁰² o‘yinlarni tizimli o‘rganishga harakat qilgan bo‘lsa, nemis psixologi K.Byuller o‘yinlarni “qoniqish hosil qiluvchi” faoliyat sifatida ilmiy tadqiq etadi. Olimlardan L.S.Vigotskiy, A.N.Leont’yevlar fikricha, o‘yinlarni nazariy jihatdan ijtimoiy tabiatiga ko‘ra ma’lum faoliyatiga yo‘naltirilganligi bilan bog‘lab, tadqiq etgan bo‘lsalar, D.B.Elkonin shaxs xulqini boshqarishni tarkib toptirib, uni takomillashtiruvchi faoliyat sifatida talqin etadi. Ayniqsa, ta’limiy o‘yinlarni yagona va eng muhim asosiy xususiyati uning ta’limdagi ahamiyatidir. Ta’limiy o‘yinlarda o‘quvchining xulqi erkin va ijobiy shakllanadi va ijtimoiylashadi. O‘yinlarning eng muhim jihati uning ikki tamonlama xaraktyerga egaligi bo‘lib, u sahna san’ati, dramatik asarga, ijodkorlikka va kreativlikka ham mosligidir.

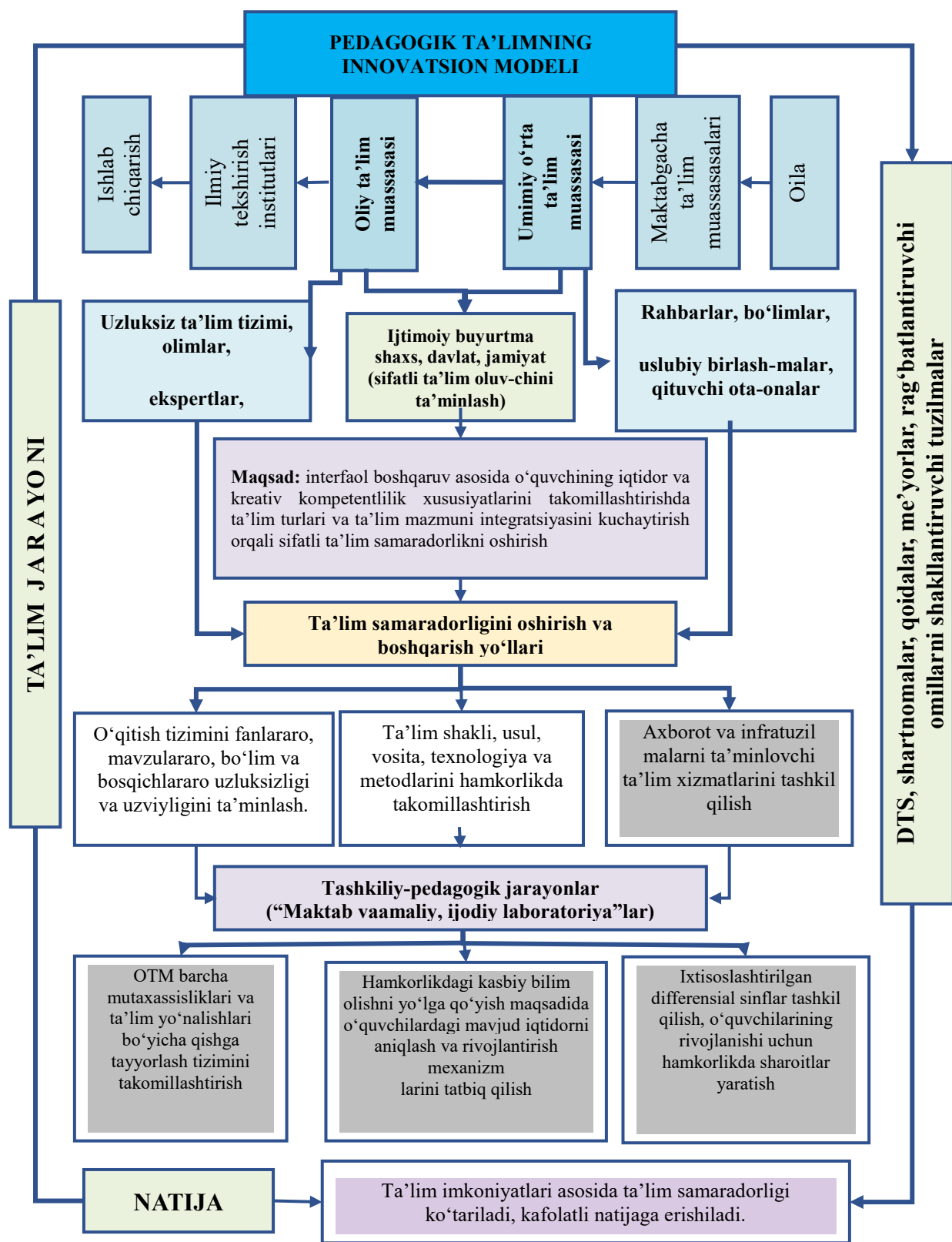
Binobarin, deyarli ko‘pgina hollarda bunday darslarni bir tamondan o‘yin ishtirokchilari uni amalga oshirishda kutulmagan vaziyatlarga tushadi hamda

¹⁰² К. Гросс. Современные педагогические технологии
5. Современные педагогические технологии 5.2. Игровые технологии 5.2.2. Теории игры. 2005.

vazifalar bilan bog'liq haqiqiy faoliyatni bajarsalar hayratlanishimiz, ikkinchi tamondan esa ta'limiy o'yinlar maqsadi o'tiladigan dars mavzusiga mos kelmasligi aksariyat holatlarda rol mas'uliyatni his etmagan ravishda haqiqiy vaziyatlardan chetga chiquvchi shartli, vaziyatli, tasodifiy holatlarni ham sodir qiladi. Bunday vaziyat sodir bo'lmasligi uchun o'qituvchi mavzuga mos va xos bo'lgan ta'limiy o'yin tanlash mahoratini ham egallagan bo'lishi shart.

Interfaol dars mohiyatidan kelib chiqib, ta'limiy o'yinlar faoliyati elementlaridan ta'lim jarayonida keng foydalaniladi.

Samarali dars jarayonini tashkil etishda, ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari kasbga yo'naltirish imkoniyatini beribgina qolmasdan, fan priedmyeti, uning ijtimoiy mazmunini qaytadan yaratish shaklini ham yaratadi va bu jarayon, amaliyotini idrok qilish ana shu turiga xos munosabatlar tizimini boshqarish va modellashtirishga imkon beradi.

2.17-rasm. Pedagogik ta'limning innovatsion modeli

Bundan yaqqol ko‘rinadiki, demak, ta’limiy o‘yinlarni boshqarish va modellashtirish modeli o‘z-o‘zidan uzluksiz ta’limning barcha bo‘g‘inlarida muhim vazifani bajarishi bilan birga o‘quvchi faoliyatini, iqtidorini yuzaga olib

chiqaruvchi, ijodkorlik kompetensiyasini rivojlanuvchi kafolatli natijaga olib bopishiga sababchi omil ekanligi mazkur model orqali amaliy tasdig'ini topadi.

Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlarini o'tkazishda uning qatnashuvchilari faoliyatini maxsus (o'yin tarzida) imitatsiya modelida rivojlantirish zarur bo'ladi. Bunday ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlarining xarakteriga ko'ra: o'quv jarayoni o'yinlari, amaliy-tadqiqotchilik o'yinlari, vaziyatli-boshqaruv va ko'nikmali-attektasiyaga doir ta'limiy maslahat o'yinlari turiga bo'linadi. Mazkur ta'limiy o'yinlar ta'lim muassasaini boshqarishda va rivojlantirishda muhim sanaladi.

Ixtisoslashgan maktablar o'qitish jarayoniga doir ta'limiy o'yinlar o'quv predmetlari asosida istiqbolda bo'lajak kasbiy faoliyatini to'g'ri tashkil etish va shaxsni maqsadga muvofiq rivojlantirishga oid zarur shart-sharoitlar yaratishga xizmat qiladi. Ana shunday imkoniyatlar natijasida amalga oshirilgan, egallangan yangi bilimlar kelajak faoliyatini to'g'ri yo'lga qo'yishga yordam beradi. Ma'lumki, ta'lim jarayonlari hamkorlikka asoslanadi, jamoaviy xarakter orqali shakllanadi; ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining bu jarayonlarida o'quvchilarni bo'lajak tanlanuvchi kasblariga xos faoliyat qoidalari va jamoada ishlash ko'nikmalarini ham jamiyatning ijtimoiy qoidalariga mos va xos holda amalga oshirish zarur. Demak, ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimining didaktik-motivatsion va axloqiy-tarbiyaviy ahamiyati o'zaro birlashib, ishbilarmonlik va ta'limiy o'yin faoliyati shaklida ishtirokchilarning faolligini oshiradi. Mazkur jarayonlarni dars misolida ko'rib chiqishga harakat qilamiz.

Bundan ko'rinadiki, ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimida o'yinlar o'quvchining asosiy faoliyat turi bo'lib, u orqali bola ijtimoiy hayotni, olamni, tevarak-atrofni bir so'z bilan aytganda, o'zi yashayotgan dunyoni idrok etadi va unga moslashish ko'nikmalari shakllanadi. Ixtisoslashgan maktablar o'qitish tizimida ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari ta'lim texnologiyalari orqali amaliyotga joriylanadi va ular quydagi omillar sifatida shakllantiriladi:

- birinchidan, ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari haqida tushuncha berish;
- ikkinchidan, ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari ishtirokchilarining qiziqishlarini aniqlash;

-uchinchidan, ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlar davomida o'quvchilarning o'zini – o'zi boshqarish imkoniyatlarini oshirib borishlariga sharoit yaratish hamda faol harakat qilishi va hokazolar rivojlanadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari mazkur faoliyat turining ijtimoiy-ruhiy va amaliy ahamiyati jihatidan ikkita vazifani bajaradi:

- *zarur va ma'lum ijtimoiy bilim ko'nikmalarni egallash;*
- *amaliy ijtimoiy tartib-qoidalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish.*

Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari muammoli ta'lim nuqta'i nazaridan yondashganda, o'quvchining ijodiy qobiliyatini faollashtiradi, uning ishchanlik xususiyati ortadi.

Bunda ishtirokchi uchun muhim bo'lgan asosiy xususiyatlar ya'ni onglilik, tadqiqotchilik, tashabbuskorlik, mustaqil fikrlash va irodalilik sifatleri ortib boradi.

Shu sababdan ham ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari turli ijtimoiy-ruhiy tavsifga ega bo'lib, dars sifatini oshiradi, o'quv jarayonida maqsadli foydalanish esa, shak-shubhasiz kutilgan samarani beradi. Aynan bunday dars bosqichlaridagi faol o'qitish metodlari, ta'limiy o'yinlar vaqti chegaralangan muddatda olib botilishi maqsadga muvofiq. Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlarida bir nafar, ikkita o'quvchidan tortib, to o'n bir nafar o'quvchigacha ishtirok etishi mumkin. Misol uchun, "Sayohatchi ploneta", "Bilimlar qasri" kabi ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlarini aytish mumkin.

Mazkur o'yinlarning nazariy va amaliy jihatdan mohiyatini bir qator xorij olimlaridan Ya.M.Byelchikov, M.M.Birshteyn, V.N. Burkov, Yu.V.Geronimus, V.Ya.Platovlar, mahalliy ruhshunos tadqiqotchilardan B.Qodirov, V.M.Karimova, R.Sunnatova, S.Nishonova va boshqalar o'z tadqiqotlarida yetarlicha bayon qilib o'tgan. Ular o'z ilmiy tadqiqot ishlarida ishbilarmonlik o'yinlarini jamoaviy guruh sharoitida zamonaviy o'qitishning pedagogik va amaliy psixologik texnologiyalari deb izohlashgan bo'lsa, har birlari mazkur sohadagi eksprementlarining mohiyatini atroflicha talqin etgan.

Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari bu borada "Ishbilarmonlik" (ishbilarmonlik ta'limi) o'yinlarini o'tkazish metodikasiga doir samarali va zarur bo'lgan ilmiy fikrlarni bildirgan. Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari "Ishbop" (ishbilarmonlik)

kabi termen bilan atalib, faol o'qitish metodlaridagi o'rnini (ayniqsa, maktab yoshidagi o'quvchilar uchun) muhim deb belgilaydi. Ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari faol o'qitish metodlari sarasiga kirib, uning klassifikatsiyasini rus olimi N.N.Kozlenko¹⁰³ quyidagicha tavsiflaydi: "Faol o'qitish metodlariga" "Ishbilarmonlik" o'yinlaridan tashqari real vaziyatlarni tahlil qilish va rolli o'yinlarni takomillashtirish jarayoni kiradi"-deb, fikr bildirgan.

V.M.Karimovanning¹⁰⁴ ta'kidlashicha, "faol o'qitish metodlariga, eng avvalo, bahs, munozara yo'li bilan va malakalar hosil qilish tushuniladi...",-deya, tadqiq qiladi olima.

Shuningdek, olim V.Ya.Platov¹⁰⁵ o'z ilmiy tadqiqotlarida faol o'qitish metodlarini quyidagi jihatlari bilan talqin etadi: ishbilarmonlik ta'limiy o'yinlari vaziyatli o'yinlardan iborat, deydi va quyidagicha tasniflaydi, ular:

"Shaxsni shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi rolli o'yinlar, immitativ o'yinlar, boshqaruv faoliyatiga qaratilgan tashkiliy va ishbilarmonlik" o'yinlaridir.¹⁰⁶

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlarda "Ishbop" yoki "boshqaruv" deb ataluvchi ta'limiy o'yinlarning quyidagi asosiy qirralarini ajratadi va ular quyidagicha ko'rinishda:

1. Ob'yekt modelining mavjudligi va tadqiqi. 2. Rollar rang-barangligi va dolzarbligi.

3. Vaziyatli qaror q a b u l qilish jarayonida rolli maqsadlarning o'zaro va tubdan tafovuti.

4. Ijrochilar va bu rollarni bajaruvchi ishtirokchilarning bir-biriga ijobiy ta'siri.

Demak, bu faoliyat turi ya'ni "Rolli o'yinlar"da eng b i r i n c h i f a o l i y a t avvalo, ishtirokchisi, qahramon shaxsi sifatida o'zini namoyon qiladi. O'qitishning faollashtiruvchi metodlari tarkibiga kiruvchi imitatsion o'yinlar o'quvchining liderlik, boshqaruv qobiliyatini shakllantiradi. Shuningdek, bola xarakteriga qarab, o'yinlarini yoki rollarni taqsimlash vaziyatlarini ham kiritish mumkin bo'ladi.

¹⁰³ Козленко Н.Н.. Введение в методологию игровой деятельности. 2005.

¹⁰⁴ Каримова В.М Ижтимоий психология. 2012.

¹⁰⁵ Платов В.Я. Современные управленческие технологии Подробнее на livelib.ru:

<https://www.livelib.ru/book/1000168179-sovremennye-upravlencheskie-tehnologii-v-ya-platov> 2006

¹⁰⁶ Boshlang'ich sinflarda ta'limiy o'yinlar va ularni o'tkazish metodikasi internet materiallari.

Interfaol o'qitish jarayonlarida "Ishbilarmonlik o'yinlari pedagog mutaxassislarni o'qitishda va ularning kasbiy sifatlarini takomillashuviga bevosita bog'liq bo'ladi. AKT vositasida tashkil etiladigan "Kompyuterli ishbilarmonlik" o'yinlarini tashkil etishda o'quvchi qiziqishlari uning psixologik vaziyatlari ham inobatga olinadiki, bunda o'yin ishtirokchilari bir vaqtning o'zida ham o'yin ishtirokchisi ham kuzatuvchi bo'lish imkoniyatlariga egadir. Zamonaviy vositalar orqali ishbop, ishbilarmonlik o'yinlari keng ma'noda shunday vazifani bajaradiki, bunda turli ishlab chiqarish vaziyatlarida, boshqaruv qarorlarini **t e z v a s a m a r a l i** qabul qilish immitatsiyasi sodir bo'ladi. Bunday o'yinlar kasb kompetensiyasini rivojlantirishda ham muhim sanaladi.

Ishbilarmonlik o'yinlari zamonaviy o'qitish loyihalarini tadbiq etuvchi o'yin texnologiyasi ham hisoblanadi. Ular mohiyatan faollikni oshiradi hayotiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Bolalar, ya'ni o'quvchilar ma'lum obrazlarga kirishi, o'sha **q a h r a m o n g a** xos bo'lgan hissiyotlarni o'z boshidan kechirishi mumkin.

O'quv maqsadlariga bog'liq ravishda foydalaniladigan ana shunday ishbilarmonlik o'yinlari o'quvchilarni kelajakka tayyorlaydi, ularni o'z hayotida to'g'ri kamol topishiga turtki bo'ladi. Rivoshlanish pallasida bo'lgan yoshlar o'zlari istagan, orzu qilgan hayotiy vaziyatlarni tahlil qiladi hamda eng asosiysi ishlab chiqarish jarayonida erkin muloqotga oson kirishuvchi shaxs, bilimdon mutaxassis sifatida namoyon bo'ladi.

Vaziyatli ishbilarmonlik o'yinlarining tuzilishi.

1- qadam. Faoliyatga tayyorlanish bosqichi bo'lib, bunda o'quvchilarning qobiliyati, sohaga qiziqishlaridan kelib chiqib, turli masalalarni yechishning nazariy asoslarini o'rganadi. Oldindan ob'ekt, o'yin modeli, o'yin vaziyati ishtirokchilarning majburiyatlari, o'to'kazish tartib va qoidalari tushuntiriladi. Kerakli vositalar, ko'rgazmali qurollar, ko'rsatmali materiallar dars uchun oldindan tayyorlab qo'yiladi.

2 - q a d a m . Tashkiliy ish qismi bo'lib, ishbilarmonlik o'yinida qatnashuvchilar guruhlar shakllantiriladi. Jarayon uchun lidyerlar tanlanadi, ishtirokchilarga rollar taqsimlanadi. Ishtirokchilarni tanlashda turli usullardan foydalanish mumkin. Ba'zan qatnashchilar anketa so'rovi yordamida aniqlanishi,

lavozimlarga tayinlashi yoxud biror vazifani bajarishda buyruq loyihasi ustida ish olib borishi ham mumkin. Ishbilarmonlik o'yinida rol taqsimoti qatnashchilarning xolislik asosidagi shaxsiy jihatlaridan va salohiyatidan kelib chiqqan bo'ladi. Demak, qatnashchilarning shaxsiy jihatlar va salohiyatlari belgilangan rollarga mos kelishi o'yin saviyasini yuqori darajaga olib chiqadi.

3 - qadam. O'yin maqsadini amalga oshirishda barcha guruhlar ishtirokini bir xil yuklamalar bilan ta'minlanishiga e'tibor qaratilishi, ikkinchi tomondan esa vazifalarni taqsimlab, borishda to'g'ri qarorlar qabul qilish muhimligi jarayonini tezlashtiradi va ishni guruhlarida muhokama qilishga imkon yaratadi.

4 - qadam. Umumlashtirish va xulosa chiqarish bosqichi ham deyiladi. Ishbilarmonlik o'yinida o'yin natijalarining tahlili boshqaruvchi rahbar tomonidan olib boriladi. Ishtirokchilarning ishlari aniq va xolis baholanadi, jarayon tahlil qilinadi, mulohaza yuritiladi va tavsiyalar beriladi. Ishbilarmonlik o'yini yakunida o'qituvchi boshqarib, natijalarni e'lon qiladi.

Mazkur texnologiya va ishbilarmonlik o'yinlari asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlarining asosiy maqsadi iqtidorli bolalarni tizimli rivojlanishiga turtki bo'ladi, katta iqtisodiy va ijtimoiy samara beradigan, qabul qilingan, muhim qarorlar alohida ta'kidlanadi.

Ishbilarmonlik o'yinida o'yin shartlari kelajak faoliyatni bashorat qilishdan boshlanadi. Bunday lider rahbarlarining tavakkal qilishi ularning ishbilarmonligini isbotlaydi. Ayniqsa, guruhning umumiy balini belgilashda sog'lom raqobat vaziyatini vujudga keltiradi. Ishbilarmonlik o'yinidan olingan natijalar bolalarni hayotga tayyorlaydi.

Maqsadli olib borilgan ishbilarmonlik o'yinining modeli va belgilari:

- o'yin rejasi va maqsadi, boshqaruv ob'ekti va muhitning mavjudligi;
- ishchi guruh vakillari va rollarning taqsimoti;
- lider o'quvchilarning to'g'ri taqsimlanganligi va qaror qabul qilishdagi o'rni;
- ishtirokchilarning o'zaro do'stona va adolatli munosabati;
- yakdillik asosidagi umumiy maqsadning mavjudligi;
- o'zaro hurmat asosida jamoa bo'lib qarorlar ishlab chiqish;
- natijaga olib keluvchi qarorlarning variativligi;

- faoliyat davomida hissiy zo‘riqishni to‘g‘ri boshqarish;
- ta’limiy, ishbilarmonlik o‘yin ishtirokchilarini jamoa tomonidan alohida baholash.

Aqlni charhlovchi, intellektual-ijodiy o‘yinlar ham bolada ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shadi. O‘yinda shaxsining muloqatchanligi, kommunikativ sifatlarini rivojlantirish hamda intellektual salohiyatini oshiradi. O‘quvchining savodi, bilimga chanqoqligi, yetukligi, qarorlar qabul qilishdagi taraqqiyoti sinfdagi sifatiy o‘zgarishlarga rag‘batlantiradi.

Ixtisoslashgan maktablarning xususiyatiga qarab, ijtimoiy- gumanitar, aniq va tabiiy fanlarni chuqur o‘rgatishga yo‘naltirilgan. Tabiiy va aniq fanlarni o‘qitishda “Teskari sinf”, “Bilimdonlar shaharchasi”, “Oltin boshli bola”, “ Rasmsiz xarita”, “Raqamlar tilga kirganda”, “Geometrik shakllar” kabi maqsadli, didaktik o‘yin metodlari shular jumlasidandir. O‘quvchilar bilimi ballar asosida baholanib boriladigan turli fanlardan tashkil etilgan musobaqa darslari sinfdagi quvchi soniga qarab taqsimlanadi. Yetti yoki sakkiztadan ikki, uch guruh o‘quvchilar jalb qilinadi. Oldindan ball ko‘rsatkichlari va mezonlari ishlab chiqiladi.

Har qanday darsda “Bilits savollari” metodini amalga oshirish, ishlab chiqilgan va o‘tilgan mavzuni mustahkamlashga tavsiya qilish mumkin.

“Bilits savollari” metodi belgilangan tur oxirida guruhda qolgan o‘quvchilar yiqqan ballariga qarab adolatli rag‘batlantirilishi maqsadga muvofiq.

Namuna: o‘yin savollari quyidagicha tuzulishi mumkin:

1. Dunyodagi eng katta ko‘l nomini ayting? (Kaspiy dyengizi)
2. Qoraqalpog‘iston Respublikasining 4 ta tumanlarini sanab bering.
(Nukus, Amudaryo, Beruniy, Qung‘irot)
3. O‘zbek xalq kuylaridan 3 tasini nomini sanab bering (Andijon polkasi, Tanovar, Dilhiroj)
4. “Sehrli qalpoqcha” asarining muallifi kim? (X.To‘xtaboyev)
5. T.Malikning “Shaytanat” romani bosh qahramoni nomini ayting
(Asadbek)
6. O‘zbyek taomnomasida eng aziz va laziz taom nomi? (palov)
7. “O‘zbekiston” she‘rining mualliflari kimlar? (H.Olimjon, A.Oripov).

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolani rivojlantirishga samarali olib boruvchi ta'limiy o'yinlar dars mazmunini to'ldiradi hamda o'quvchi taraqqiyotiga xizmat qiladi. O'yinlar turiga ko'ra ishbop o'yinlar, didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, kompyuter o'yinlari hamda kelajakka motivatsiya beruvchi intellektli-zakovat o'yinlari deb aytiladi. Bu ta'limiy o'yinlar bolalarni zamonaviy qahramon sifatida ijobiy xususiyatlarini rivojlantiradi.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Ta'limiy maqsadli o'yinlar, interfaol dars vositasida iqtidorli o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantiradi. Ularning liderlik imkoniyatini, boshqarish salohiyatini tizimli faollashtiradi hamda rivojlantiradi. Bolaning qobiliyatini to'g'ri tarbiya qilish ustozning kasbiy mahorati bilan o'lchanadi. Umum ta'lim maktablarida tahsil olayotgan o'quvchi ijodkorlik faoliyatini rivojlantirish uchun eng maqbul yosh sanaladi. Bular o'quvchilarning yangi bilimlarni o'zlashtirishida yoxud ilmga mutanosib haqiqatlarni mustaqil izlashi ko'nikmasini sayqallaydi. Ayniqsa, bola tadqiqotchilik asosida nimanidir kashf qilish amaliyoti bilan shug'ullansa, unda evristik nazariya va muammoli ta'lim metodologiyasi o'zini oqlaydi. Evristik ta'lim esa o'quvchilarda ijodiy qobiliyatni shakllantirish, bilishga oid faoliyatini rivojlantirish va ilmiy asoslangan faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi.

Interfaol o'qitishda esa, muammoli vaziyatlarni yaratish orqali o'quvchilarni izchillikda mantiqiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o'rgatib boriladi. Bunday yondashuv ta'lim jarayoniga texnologik yondashuv bo'lib u albatta kutilgan natijani kafolatlaydi hamda o'z samarasini beradi.

O'qitishda «Idrok xaritasi», «Aqliy hujum», «Klaster» jadvali tuzish, she'riy topishmoq asosida tashkil etilgan «O'yla, izla, top!» interfaol ta'limiy o'yin darslari bunga jonli misol bo'la oladi. Iqtidorli ijodkor o'quvchi faoliyatini tizimli rivojlantirish va rivojlantirishda maqsadli mavzuli diolog darslar, munozara, bahs-suhbatlar, fantaziya-sarguzasht, sayohat, evristik izlanish darslari, muammolarni hal etish kabi mantiqiy tafakkur darslari, ixtirochilik, modellashtirish, badiiy-texnik ijodkorlik, ramzlar va tasvirlar orqali ijod qilish, kashfiyotlar qilish, esse va insholar yozish, solnomalar va shajaralar tuzish kabilar misol bo'ladi. Ishbilarmonlik va ta'limiy o'yinlar dars sifatini ta'minlaydi. Uni boshqarishda faol

dars vositasiga aylanadi. Bu turkumga kiradigan darslar o'quvchilarning qiziqishlarini qanoatlantiruvchi, ularning ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi amaliy jrayonli darslardir. Ayniqsa, boshqarishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'quvchining ijodiy faoliyatini tizimli, bosqichma- bosqich shakllantiradi. Bundan ko'rinadiki, an'anaviy dars shakllariga qaraganda, mazkur yondashuv ta'limga texnologik yondashuv bo'lib, interfaollik asosida innovatsion metodlarni maqsadli qo'llash samarasini beradi. Shuning bilan birga ta'limiy o'yinlar vositasida shaxsni emosional-hissiy, intellektual hamda umum axloqiy rivojlanishida qulay imkoniyatlar yaratadi. Ta'limiy o'yinlar, interfaol dars vositasida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish va boshqarish orqali ta'limda qisqa muddat ichida o'quvchiga motivatsiya beruvchi uni mantiqiy tafakkurini sayqallovchi, yangi kashfiyotlarga yo'llovchi ishbilarmonlik ya'ni ishbop o'yinlar, rolly o'yinlar, didaktik o'yinlar kompyuterli o'yinlar tarzida amalga oshadi.

Ilmiy tadqiqot davomida ular tarkibida amalga oshirilgan interfaol tashkil etilgan darslar o'z mohiyatiga ko'ra intellektual-ijodiy o'yinlar, ishbop o'yinlar hamda rolly o'yinlar tarzida katta imkoniyatlarga ega ekanligini isbotladi.

III BOB. IQTIDORLI O‘QUVCHILAR IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARINING MAZMUNI VA SAMARADORLIGI

§ 3.1. Itidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning tajriba-sinov bosqichlari

Ixtisoslashgan ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlashtirish muammosining maktab amaliyotidagi holati tahlili jarayonida asosiy e’tiborni o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini yuzaga chiqaruvchi omillarga e’tibor qaratildi. Olib borilgan tajriba-sinov ishlarida maktab o‘qituvchilarining ham ijodiy ta’lim to‘g‘risidagi fikrlaridan kelib chiqib, mazkur ob’jekt misolida tajriba-sinov bosqichlarini tashkil etish amaliyoti joriylandi. Faoliyatning real holati va o‘qituvchilarning kuchli hamda zaif tomonlari tahlil qilindi.

Iqtidorli o‘quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlari ta’limda o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini tahlil qilish bo‘yicha mavjud tajribani o‘rganish va umumlashtirish, konseptual tahlil qilish maqsadida soha vakillari ya’ni o‘qituvchilarining darslari kuzatildi va tahlil doirasida quyidagi savollarga javoblar olindi:

birinchidan, ijodkor bolalar ta’limining maqsadiga uyg‘un savollar – ta’limni kreativ yondashuvlar asosida tashkil etishning maqsadi, vazifalari, kutilgan natijalari, shuningdek yangi bilim olishga muvofiqligi, bajarilgan ish ijodiy ta’lim maqsadi, vazifalariga mosligi;

ikkinchidan, ijodkor bolalar imkoniyatini oshiruvchi ta’lim mazmuni bilan daxldor savollar majmui– ijodiy`topshiriqlarning o‘quv material mazmuniga mosligi, o‘quvchilarning aniq, real izlanishga yo‘naltiruvchi o‘quv imkoniyatlariga muvofiqligi, u yoki bu ijodiy ishlarning mavzu topshiriqlari tizimidagi o‘rni;

uchinchidan, ta’limning faollashtiruvchi ijodiy jarayonini tadqiq qiluvchi xususiyatlari bilan aloqador savollar – topshiriqlarning dars turiga, bosqichlariga muvofiqligi, o‘quvchilarning real o‘quv imkoniyatlariga mosligi, ishlash tezligi bilan bog‘liqligi, mustaqil ishlarni bajarishda foydalaniladigan texnika va metodlar, ijodiy topshiriqlarni bajarishda avvaldan o‘rganilgan bilimko‘nikma va malakalarni qo‘llash, yangi bilim va ijodiy faoliyatni amalga oshirish mexanizmlari, resurslari;

to'rtinchidan, ijodiy faoliyatning kutilgan natijasi bilan bog'liq savollar – ijodiy ishning o'quvchilar uchun dolzarbligi va ahamiyati, o'quv topshiriqlari va o'quv materialining mazmuni va maqsadidagi mushtaraklik va kutilgan natija to'liq BKMning o'zlashtirish talablariga mosligi, ijodiy-kreativ hamda topshiriqlarning o'quvchilarda mustaqil faoliyatni rivojlantirishdagi ahamiyati bunda boshqaruv samaradorligi kabilar.

Ixtisoslashgan maktablarda ijodiy ta'limning samarali boshqaruviga mos tajriba-sinov ishlari muammosiga oid sinov ishlari Farg'ona viloyati Marg'ilon shahridagi Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabida, Sirdaryo viloyatidagi Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabida va Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarida olib borildi.

Ixtisoslashgan maktablarda darslarni tizimli kuzatish va qayd qilishda prof. O.Roziqov ishlab chiqqan dars turlari asos qilib olindi ¹⁰⁷. Tajriba uchun tanlangan dars turlaridan foydalanish qayd qilingan: ya'ni mavzu o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darslari; o'tilgan mavzularni interfaol takrorlash ko'nikmasi va amaliy malaka hosil qilish mashg'ulotlari; natijani baholash va malakalarni umumlashtirish darslari; o'zlashtirilgan bilim va malakalarni tizimli nazorat qilish, natijali darslar¹⁰⁸.

3.1-jadval. Ijodiy ishlarni tashkil etishga oid kuzatilgan darslar taqsimoti.

Kuzatilgan darslar miqdori	Dars turlari			
	Yangi mavzuni o'rgatish va mustah - kamlash	O'tilganlarni takrorlash va malaka hosil qilish	Bilim,ko'nikma va malakalarni umumlashtirish	Bilim,ko'nikma va malakalarni nazorat qilish
200	57	123	8	12

Jadvallarda, dars turlarining har birida ijodiy ta'limni tashkil etish imkoniyatlari tizimli tadbiq etilgan. Birinchi dars turi – yangi o'quv materialini samarali o'rgatish va mustahkamlash bo'lib, faoliyatning yadrosi ijodkor o'quvchilarni yangi mavzuni o'rganishga tayyorlaydi. Ish jarayonida ta'rif, qoidalarni, mavzuga oid asosli dalillarni tushunish, idrok qilishni ta'minlashga

¹⁰⁷. Розиков О. Ўзбек тилидан дарс типлари. - Тошкент: Ўқитувчи, 1976;

¹⁰⁸ Ўша китоб.

qaratiladi, o'zlashtirilgan va idrok qilingan faoliyatdan o'tgan bilim, ko'nikma - lar amaliy faoliyat usullarini mustahkamlaydi. Darsda muammolar qo'yish, maqsadli savollarni o'rta tashlash, vaziyatli, o'quv holatlarini hosil qilish orqali, o'quvchilar diqqati yangi mavzuga oid dalillarga qaratiladi, shunda mavzuni o'qitish maqsadi tushuntiriladi. Ma'lumki, o'quvchilarga mustaqil maqsad qo'yishni o'rgatish yoki belgilash, mazkur muammoning yechimini anglatish, qo'yilgan savollarga javob izlash yo'llari orqali ham ta'limning natijali samaradorligini ta'minlash mumkin. Darsning ikkinchi bosqichi – o'zlashtiriluvchi yangi bilim va amaliy faoliyat usullarini idrok etish bosqichida o'quvchilarni kreativ izlanishlariga imkon beriladi. Jumladan, ijodkor o'quvchilar oldin o'rganilgan mavzuga va yangi o'rganilayotgan mavzuga oid asosli dalillarni qiyoslash, mavzuga oid dalillarni tizimli kuzatish, kuzatilgan dalillardan aniq xulosalar chiqarishga yo'ltiriladi, natijada zarur va ahamiyatli xulosalarni darslikda berilgan ta'rif va qoidalarga taqqoslaydi va qiyosiy xulosani tahlil qilish orqali vazifalarni bajarish topshirig'ini olib bordi. Bu ko'rinishdagi o'quv amaliy ishlari o'quvchilarning ijodiy mustaqil faoliyatini ta'minlaydi. Xuddi shunga o'xshab, mavzu o'rganilganida, uni mustahkamlash bosqichida ham turlicha ijodiy ishlarni amalga oshirsa bo'ladi. Bunday ko'rinishdagi amaliy-ijodiy ishlar o'rganilgan ta'rif, qoidalarni yangi va asosli dalillar bilan taqqoslash, ko'chirish, ta'rif, qoidalarni yangi o'quv holatiga tatbiq qilish kabi ijodiy ishlar sirasiga kiradi. Ayon bo'ladiki, darsning barcha turlarida o'quvchilarni ijodiy ishlarga jalb qilish mumkin. Ayniqsa, o'quvchilarni ilmiy-izlanuvchilik tadqiqotlariga yo'ltirish dolzarb muammo sanaladi. Tadqiqot jarayonida o'qituvchilar tajribasini o'rganish yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash kabi dars tipi bo'yicha 57 ta mashg'ulotda hammasi bo'lib, 25 marta ijodiy ish tashkil etilganini ko'rsatdi. Har bir ijodiy ishga o'rtacha 4-5 minutdan vaqt ajratildi. Ijodiy ishlar darsning asosiy bosqichlaridagi taqsimoti 3.2 - jadvalida keltirildi.

3.2- jadval. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darslarida
ijodiy ishlarning miqdori.

Yozib olingan darslar miqdori	O'quv vaqti (minut hisobida)	Darsning asosiy bosqichlari			Ijod. ish uchun ajrat. vaqt (% hisobida)
		Yangi o'quv materialini o'rganishga tayyorgarlik	Yangi o'quv materialini o'rgatish	Yangi o'quv materialini mustahkamlash	
57	2565	12	33	30	75
(%) hisobida	100	≈2,3	≈6,2	≈5,3	≈13,8

Jadval asosida ikki xil xulosa chiqarish mumkin: – o'tilgan darslarining birinchi turida ijodiy ishlarni tashkil etishga kam vaqt ajratiladi va ahyon-ahyonda o'tkazilib turiladi; – ikkinchi o'tilgan dars turida, ya'ni o'tilganlarni takrorlash va amaliy malaka hosil qilish darsida o'rganilgan mavzular bo'yicha amaliy malakalar takomillashtirildi va darslikdagi mashqlar ustida ish olib borildi. O'tilgan mavzularni takrorlash va malaka hosil qilish darslari o'quvchilar xotirasini kuzatishga mo'ljallangan bo'lib, ularda bilimlarni o'xshash sharoitlarga tatbiq qilish ko'nikmalari uchun o'quv amaliyotiga ko'p vaqt ajratiladi. Bunday holat ijodiy topshiriqlarni ta'limga tatbiq etish uchun juda oz vaqt ajratilishiga sabab bo'lmoqda.

Amalda kuzatilgan 200 ta darsda hammasi bo'lib, 107 marta ijodiy ish o'tkazildi, o'rtacha 5-6 minutdan vaqt sarflandi. Ijodiy ishlarning deyarli barchasi o'rganilgan, o'zlashtirilgan bilimni vaziyatli holatlarga tatbiq qilish xarakterida bo'ldi.

Kuzatilgan darslarda o'quv topshiriqlari tashkil etilmadi. Ijodiy ishlar darsning asosiy bosqichlarida taqsimlandi 3.1.3-jadvalda keltirildi.

3.3-jadval. Ijodiy ishlar darsning asosiy bosqichlaridagi taqsimoti

Yozib olingan darslar miqdori	O'quv vaqti (minut hisobida)	Darsning asosiy bosqichlari			Ijodiy ish uchun ajratilgan vaqt
		Bilim, faoliyat usullari ni esga tushirish	Bilim, faoliyat usullarni tatbiq qilish	Bilim, faoliyat usullarini kengaytirish	
123	5535	-	515	-	515
% hisobida	100	-	≈13	-	≈13

Kuzatuvlarimiz va tahlillardan ma'lum bo'ladiki, darslarining ikkinchi turida o'tganlarni takrorlash va malaka hosil qilish darslarida umumiy vaqt ajratilgan byudjetining atigi 13%ida o'quvchilarning ijodiy ishlarini tashkil etishga ajratiladi. Bunda holatni qoniqarli deb topsa, bo'ladi. Biroq ana shunday ijodiy ishlarni tashkil etish va o'tkazish texnologiyasining ayrim zaif tomonlarini ham ta'kidlash o'rinli deb o'ylaymiz: bunda o'tilgan mavzularni deyarli takrorlash, amaliy malaka hosil qilish ayrim hollarda darslarining nomutunosib jihatlari bo'lib, o'quvchilarning ijodiy ishlarini dars bosqichlariga nisbatan nooptimal yoki ortiqcha o'tkazishdir. Olib borilgan ilmiy, nazariy va amaliy metodik tadqiqotlarda darslarning har bir bosqichi, ta'lim jarayonining maqsadli qadami bo'lib, o'qitish davrida o'quvchilarning ijodiy topshiriqlarini o'tkazish amaliyoti zarur hisoblanadi [157, 62]. Olimlar O.R.Roziqov, N.S.Saidahmedovlarning ilmiy-pedagogik izlanishlarida o'qitish tizimida ijodiy va noijodiy ishlarning miqdori 50%dan bo'lishi zarurligi ta'kidlangan [160; 162].

Shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchining aqliy-intellektual, ijodiy xususiyatlari namoyon bo'ladi¹⁰⁹. Bugungi kunda yoshlarning iste'dodi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, ularning ilm-fanni egallashga blgan intilishlarini qllab-quvvatlash, iqtidorini ro'yobga chiqarish, uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi. Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini

¹⁰⁹ Raximov M. Til va adabiyot ta'limi jurnali. 2024-y.T., 11-son.

rivojlantirish, iqtidorli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda ularni barkamol, jismonan va ruhan sog'lom shaxs sifatida Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash ta'lim-tarbiyaning bosh maqsadidir.

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o'quvchi yoshlarga buyuk ajdodlarimizning boy ijodiy merosini o'rgatish, ularga munosib voris etib tarbiyalashga yo'naltirilgan kompleks o'quv-tarbiya jarayonlarini yo'lga qo'ydi. O'zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish, yosh iste'dodlarni yanada qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirish hamda ularga zamon talablaridan kelib chiqib ta'lim va tarbiya berish imkoniyatini yanada rivojlantirish maqsadida faoliyat olib bormoqda.

Jumladan, tadqiqot ishimiz iqtidorli o'quvchilar tarbiyasi va ijodkorligini o'rganish bo'lganligi va uning o'ziga xos boshqaruv tizimini tadbqiq qilish barobarida u yerda o'qitiladigan fanlar ham o'rganildi, tadqiq qilindi.

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablarida ona tili va adabiyot, chet tili, tarix, tarbiya, informatika va axborot texnologiyalari, fizika, astronomiya, kimyo, biologiya, geografiya va iqtisod, chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik kabi fanlar bilan bir qatorda, "Adabiyot nazariyasi", "Adabiyot qoidalari", "Adabiy jarayon", "Notiqlik san'ati", "Xalq og'zaki ijodi", "Matnshunoslik", "Publisistika", "Tarjima qoidalari", "Dramaturgiya", "Qiziqarli matematika" kabi ixtisoslik fanlaridan ham o'quvchilarga maqsadli o'quvlar rejalashtirilgan. Ijod maktablarida mashhur adiblar, shoirlar, yozuvchilar tomonidan muntazam ravishda "Mahorat darslari"ni tashkil qilish belgilab qo'yilgan. Bunga ko'ra, O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi a'zolari, nufuzli oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari ijod maktablarida o'quvchilarning ijodiy iste'dodini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarni olib boradi. Ijod maktabi o'quvchilari kelajakda bo'lajak tarjimon, jurnalist, lingvist olim, shoir, yozuvchi, diplomat va kasbi-koridan qat'iy nazar bir so'z bilan aytganda, vatanparvarlikni targ'ib qiluvchi yetuk kadrlar bo'lib yetishadilar. Ijod maktablari o'quvchilarida vatanparvarlik va Vatanga muhabbat, bag'rikenglik tuyg'ularini, mamlakat qonunlariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatini rivojlantirish kabi amaliy, mahorat darslari muhim hisoblanadi. Tahlillar asosida mahorat darslari o'quv mavzu rejasini ilovada taqdim qildik.

Mazkur o'quvchilar bu mahorat darslari orqali ijodiy jarayon bilan bevosita tanishadilar, adabiyot tarixi, adabiyot nazariyasini va sohaga oid taniqli ijodkorlardan tajriba o'rganadilar. O'quvchilar o'zbek va jahon adabiyoti namunalarini o'qib tahlil qilish bilan bir qatorda, o'z ijodkorliklarini namoyon qilish qobiliyatiga ham ega bo'ladilar. Bundan tashqari, mahorat darslarining yosh ijodkorlar ijod namunalarini OAV da chop etilishida, ijtimoiy tarmoqlarda yoritilishida samarasi beqiyosdir. Ana shunday mahorat darslari rejasi jami 34 soatga rejalashtirilgan bo'lib, ijodkor o'quvchilarning ixtisoslik bo'yicha layoqatini yanada oshiradi. Bilim va malakalarni umumlashtirish darslarida ham qator bosqichlarga rioya qilinadi; ikki yoki undan ortiq mavzuga oid dalillarni o'zaro taqqoslash; taqqoslash yo'li bilan umumiy xulosa chiqarish; chiqarilgan xulosani aytilgan o'quv holatlariga tatbiq qilish. Kuzatilgan darslarda dalillarni taqqoslash, umumiy xulosalar chiqarish, xulosani aytilgan o'quv holatlariga tatbiq qilishga oid ijodiy ishlardan ba'zan qisman yoki umuman foydalanilmadi.

Kuzatishlarimiz shuni tasdiqlaydiki, ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o'qituvchilari faoliyatida dars turlari kesimida dars turining o'ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalarini idrok qilishda ayrim noaniqliklar ham kuzatildi.

Shundan kelib chiqib, darslar turlari, har bir turning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalari to'g'risida so'rovnoma tashkil etildi. O'tkazilgan so'rovnomada 50 nafar oliy ma'lumotli, 50 nafar birinchi toifali o'qituvchilar ishtirok etdi.

O'tkazilgan so'rovnomada 4 ta savol berilgan bo'lib, unda dars turlarining nomi ko'rsatilgan: birinchi dars turi bo'yicha so'rovnoma namunasi.

1. Ismingiz, familiyangiz.
2. Siz ishlaydigan maktab.
3. O'qituvchilik stajingiz.
4. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsi bo'yicha tuzilgan savollarga javob qaytaring.

A. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsining asosiy maqsadi:

B. Dars turining asosiy bosqichlarini ko'rsating.

V. Darsning asosiy bosqichlarida tashkil etiladigan ijodiy ishlarga namunalar keltiring.

G. Darsni ijodiy tashkil etish bo'yicha o'z fikringiz.

Ana shunday so'rovnomalar barcha dars turlari bo'yicha tuzilgan bo'lib, so'rovnomadagi savollarga to'liq javob qaytargan o'qituvchi 10 ball to'playdi, bitta noto'g'ri javob uchun 2,5 ball yo'qotadi. So'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilar 4 ta guruhga ajratildi: 1-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar; 2-guruh 1-toifali o'qituvchilar; 3-guruh-oliy ma'lumotli o'qituvchilar; 4-guruh-1-toifali o'qituvchilar. Har bir guruh ishtirokchilari ma'lum savollarga javob qaytarishdi. Masalan, 1-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar 1-dars turiga oid savollarga, 2-guruh 1-toifali o'qituvchilar 2-dars turiga doir savollarga, 3-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar 3-dars turiga oid savollarga, 4-guruh 1-toifali o'qituvchilar 4-dars turiga doir savollarga javob qaytarishdi.

Keyin so'rovnomalar almashtirildi: 1-guruh 2-so'rovnoma, 2-guruh 1-so'rovnoma, 3-guruh 4-so'rovnoma, 4-guruh 3-so'rovnoma savollariga javob qaytarishdi. So'rovnoma savollari 3-va 4-marta almashtirilgach, ishtirokchilar barcha topshiriqlarni to'liq bajargan hisoblandi.

Tajriba sinovlarda ishtirok etgan o'qituvchilarning bergan javoblarini o'zaro taqqoslash uchun 1-va 3-guruh, 2-va 4-guruh ishtirokchilarining javoblari o'zaro muqoyasa qilib o'rganildi. 1-va 3-guruh ishtirokchilari bergan javoblarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy ma'lumotli bo'lishiga qaramasdan ayrim o'qituvchilar va oliy ma'lumotli birinchi toifali o'qituvchilar orasida ham dars turlari, ularning maqsad va vazifalari to'g'risida ba'zan sayoz tasavvurga egaligi aniqlandi.

3.5-jadval. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsida ijodiy o'quv topshiriqlarini ajratgan o'qituvchilar miqdori

Anketa So'rovnomasida ishtirok etgan o'qituvchilar miqdori	Darsning asosiy bosqichlari			Darsning turli bosqichlarida ijodiy lar zarurligini qayd etgan o'qituvchilar
	Yangi o'quv materialini o'rganishga tayyorgarlik	O'quv materialini o'rganish	O'rganilgan bilimlarni mustahkam lash	

100 nafar yoki 100 %	3	4	8	15 kishi yoki 15 %
-------------------------	---	---	---	-----------------------

Respondent o'qituvchilar har bir dars turining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning asosiy bosqichlarini belgilashda juda ko'p chalkashliklarga yo'l qo'yganligi ma'lum bo'ldi. 100 nafar ishtirokchidan 15 kishi birinchi dars turining asosiy bosqichlarini to'g'ri ajratgan bo'lsa-da, dars bosqichlari bilan aloqadorlikda ijodiy ishlarni belgilashda chalkashlikka yo'l qo'ydi. Ta'kidlash kerakki, yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsining asosiy bosqichlarini ajratib, ularda ijodiy o'quv topshiriqlarini ajratgan o'qituvchilar miqdori nihoyatda oz. Fikrimizni tasdiqlash uchun birinchi dars turiga oid to'plangan dalillarni jadval shaklida keltirdik.

So'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilardan 3 nafar o'qituvchi ijodiy ishlarni yangi o'quv materialini o'rgatishga tayyorgarlik ko'rish bosqichida, 4 nafar o'qituvchi esa ijodiy ishlarni bevosita yangi mavzuni tushuntirish jarayonida, 8 nafar o'qituvchi ijodiy ishlarni o'rganilgan mavzuni mustahkamlash bilan aloqadorlikda izohlagan. Shunday qilib, so'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilarning 15% ijodiy ishlarni yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash jarayonlari bilan aloqadorlikda tavsiflashgan. O'qituvchilarning darslarini kuzatish yo'li bilan dalillar ($\approx 13,8\%$) bilan so'rovnoma savollariga berilgan javoblarni (15%) o'zaro taqqoslash qator xulosalar chiqarishga olib keldi: pedagogik amaliyotda o'quvchilarning ijodiy ishlarini tashkil etish bilan o'qituvchilarning ijodiy ish xususidagi tasavvurlari bir-biriga juda yaqin: $\approx 13,8\%$ va 15% . Bu ta'limda ijodiy ishlarni tashkil qilish jarayonlarining asta-sekin bo'lsa-da, o'qituvchilar faoliyatidan o'rin olayotganini ko'rsatadi; didaktikada, shuningdek, ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari o'qituvchilari va o'quvchilarida ham o'quvchilar fikrlashi (tafakkuri)dan boshlangan o'quv topshirig'i xotiraga mo'ljallangan ish bilan va, aksincha, xotiraga asoslangan o'quv topshirig'idan boshlangan ta'lim ijodiy ish bilan yakunlanishi lozim. Bu ijodiy va noijodiy ishlar nisbatini 50%-50% ko'rinishida belgilash imkoniyatini beradi.

Ijodiy va noijodiy ishlarni bunday nisbat (50%-50%)da tashkil etish ta'limning samaradorligini oshiradi. Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari

o'qituvchilarining tizimli faoliyatini bu darajaga ko'tarishning qator qiyinchiliklari mavjud bo'lib, bosqichma-bosqich takomillashib borishi nazarda tutiladi.

§ 3.2. Tajriba-sinov ishlari natijalari va ularning tahlili

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari faoliyatini takomillashtirish va boshqarishda pedagogik yo'nalish doirasidagi tadqiqotning asosiy e'tibori ikki jihatga — tadqiq uchun tanlangan muammoning nazariy o'rganilishiga va nazariy o'rganish vaqtida aniqlanib, amaliyotga tatbiq etilishi zarur bo'lgan g'oyalar samaradorligining sinov ishlari orqali baholanishiga qaratildi. Bu yo'lda amalga oshiriladigan tadqiqotchilik faoliyatini biz shartli ravishda quyidagi uch bosqichga ajratdik:

1-bosqichda: mavjud manbalar va pedagogik jarayonni kuzatish asosida tanlangan muammoning yechimini ta'minlovchi nazariy g'oyalar (konsepsiya)ni asoslash (nazariy g'oyalarni ishlab chiqish va tavsiya qilish).

2-bosqichda: asoslangan nazariy g'oyalarning amaliyotga tatbiqini ta'minlash chora-tadbirlarini belgilash (boshqaruv yo'llari, shakllari, metodlari, vositalari va omillarini aniqlash).

3-bosqichda: ustuvor nazariy g'oyalarning amaliyotga tatbiqi va uning samarali kechganligini tahlil qilish.

Ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari faoliyati samaradorligini ta'minlash yo'lida olib borilgan tadqiqotning asosiy maqsadi ilmiy jihatdan asoslangan konsepsiya (nazariy g'oyalar)ni amaliyotga tatbiq etishdan iborat, deb belgilandi. Ishning birinchi va ikkinchi boblarida aytib o'tilganidek, fan o'qituvchisi va maktab rahbarlarining o'z-o'zini rivojlantirish va takomillashtirish turli ko'rinishlardagi malaka oshirish kurslaridan keyingi samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlashda quyidagi konsepsiya ustuvor ahamiyat kasb etadi: zaruriy ehtiyojlar, zamonaviy talablarni inobatga olgan holda ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari rahbarlarining boshqaruv samaradorligini rivojlantirish dasturi hamda ta'lim muassasasida innovation tizimini yaratishga jiddiy e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiqdir. Mazkur konsepsiyani amaliyotga tatbiq etish jarayonida quyidagi asosiy vazifalarning ijobiy hal qilinishi ta'minlandi:

- ta'lim muassasasining zamonaviy rahbari qiyofasi va axloqiy fazilatlarini aniqlashtirish;

- samarali boshqaruv faoliyatini ta'minlash va rivojlantirish dasturida o'quv faoliyati, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, moliyaviy tizimlarini boshqarish tamoyillarini takomillashtirish;

- ta'lim muassasalari iqtidorli o'quvchilarini tadqiqotchilikka asoslangan usul va texnologiyalar asosida o'qitish;

- ta'lim muassasasida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning istiqbolli rejasini ishlab chiqish;

- ta'lim muassasasida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashning samarali boshqaruv nazariyalarini yaratish;

- ta'lim muassasasida iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashni innovasion tizimini asoslash;

- shaxsiy, shu jumladan, iqtidorli o'quvchilar faoliyati samaradorligini nazorat qilib borish (monitoring) jadvalini ishlab chiqish.

Ana shu vazifalarni ijobiy hal qilishda turli ko'rinishdagi malaka kurslaridan keyin ta'lim va kursdan keyingi faoliyati o'rtasida o'zaro izchillik, mutanosiblik, aloqa va tizimlilikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, ta'lim jarayonida yosh avlodning ongu shuuri, tuyg'ularini boyitish, ma'naviyatini yuksaltirish, dunyoqarashini rivojlantirish orqali ijodkor o'quvchini tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, imkoniyatlarini belgilash, samaradorligi ko'rsatkichlari yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqish ta'lim oldidagi dolzarb vazifalardan biri sifatida global ta'lim muammolarini sohadagi mavjud yutuq va kamchiliklardan tegishli xulosa chiqarish, istiqbolini rejali tarzda loyihalashtirish asosida tadqiq qilishni taqozo etadi. Ushbu maqsadga qaratilgan tadqiqot ishi quyidagicha uch bosqichda amalga oshirildi.

Birinchi bosqich (2020-2021- yillar) davomida ixtisoslashtirilgan va ijod maktablari ta'lim tizimida o'quvchi yoshlarni ijodkorlik ruhida tarbiyalashning pedagogik-axloqiy asoslari va unga tegishli tarixiylik, falsafiy-pedagogik adabiyotlarni o'rganish, pedagogik tajriba-sinov ishlari olib boradigan ob'yektlarni saralash va tanlash, pedagogik tadqiqot mezonlarini rejalashtirish.

Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi, Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarning har biridan 2 tadan: 7- “A”, “B”, 8- “A”, “B”, 9 - “A”, “B” sinflari belgilandi.

2021-2022- yillarga mo‘ljallangan **ikkinchi bosqich**da tadqiqot mavzusi yuzasidan tajriba-sinov ishlari o‘tkazildi. O‘quvchilardagi ijodkorlik, turli vaziyatlarni tizimli baholash va tezkor qaror qabul qilish, mustaqil fikrni og‘zaki va dalillar orqali isbotlash, shoir va yozuvchilar ijodi hamda hayotiga tegishli tarixiy, adabiy-badiiy manbalarni o‘rganish, shuningdek, iqtidorli o‘quvchilarni tarbiyalash mezonlari, shakllari aniqlandi va ulardan foydalanish yuzasidan tavsiyalar ishlandi (3.3-jadvalga qarang).

2022-2023-yillarga mo‘ljallangan **uchinchi bosqich**da maktablarda o‘tkazilgan yakunlovchi tajriba-sinov ishlarining matematik-statistika natijalari tartibga solindi va umumlashtirildi.

Tajriba-sinov ishlari bosqichida o‘quvchilaridan 432 nafari jarayonlarda ishtirok etdi.

3.6- jadval. Tajriba boshida o‘quvchilarning o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

Tajriba-sinov maktablari	Respondentlarning kreativ faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlari darajasi va javoblar								Respondentlar soni	
	past		oʻrta		yaxshi		yuqori			
	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat
Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi	1	6	3	0	3	7	7	9	4	2
Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi	9	8	9	2	7	8	7	5	2	3
Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktab	9	6	8	1	7	7	6	7	0	1
Jami	9	0	0	3	7	2	0	1	16	16

3.7- jadval. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari

Tajriba-sinov maktablari	Respondentlarning kreativ - ijodkorlik va milliy tarbiyaga doir bilimlari darajasi va javoblar								Respondentl ar soni	
	past		o‘rta		yaxshi		yuqori			
	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat	Tajriba	Nazorat
Farg‘ona viloyati Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi		9	1	9	8	7	9	7	4	2
Sirdaryo viloyati Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi		0	9	1	9	6	9	6	2	3
Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktab		7	8	8	7	7	1	9	0	1
Jami	5	6	8	8	4	0	9	2	16	16

Yuqoridagi jadval natijalariga asoslangan holda o‘quvchilar ya’ni ¹¹⁰respondentlarning kreativ - ijodkorlik va milliy tarbiyaga doir bilimlari samaradorlik darajalarini aniqlash o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari bo‘yicha tajriba va nazorat sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirishlarini Student va Pearsonning χ^2 matematik-statistika metodi yordamida tahlil etdik. Tajriba-sinovda jami 432 nafar o‘quvchilar qatnashib, shundan 216 nafari tajriba sinfida 216 nafari nazorat sinfida ishtirok etdi.

Masalaning qisqacha mohiyati quyidagilardan iborat: ikkita bosh to‘plam berilgan bo‘lsin. Biri tajriba sinfidagi o‘quvchilarining o‘rtacha ballari, ikkinchisi esa nazorat sinfi o‘quvchilarining o‘rtacha ballari. Baholar normal taqsimotga ega deb hisoblanadi. Bunday faraz o‘rinlidir, chunki normal taqsimotga yaqinlashish

¹¹⁰ Қаранг: О.Розиқов ва бошқалар. Таълим технологияси. –Т.: Ўқитувчи, 1999, 48-50-бетлар; М.Маҳмудов. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. –Т.: 2004, 18-19-бетлар;

shartlari sodda bo'lib, ular bajariladi.

Yuqoridagi jadvallar asosida o'quvchilarning bilim samaradorligini ko'rsatuvchi N_1 gipoteza va unga zid bo'lgan N_0 gipoteza tanlanadi.

3.8- jadval. Tajriba boshida o'quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlari samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o'zlashtirish natijalari

Sinflar	O'quvchilar soni	O'zlashtirish darajalari			
		Yuqori	Yaxshi	O'rta	Past
Tajriba sinfi	216	51	52	63	50
Nazorat sinfi	216	50	47	60	59

Tajriba sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari va o'quvchilar sonini mos ravishda $X_{i n_i}$ lar va shu kabi nazorat sinfidagini esa $Y_{j m_j}$ lar orqali belgilab olib, quyidagi statistik guruhlangan variatsion qatorlarga ega bo'lamiz, shuningdek, yuqori ko'rsatkichni 4 ball bilan, yaxshi ko'rsatkichni 3 ball bilan, o'rta ko'rsatkichni esa 2 ball bilan va past ko'rsatkichni 1 ball bilan belgilaymiz.

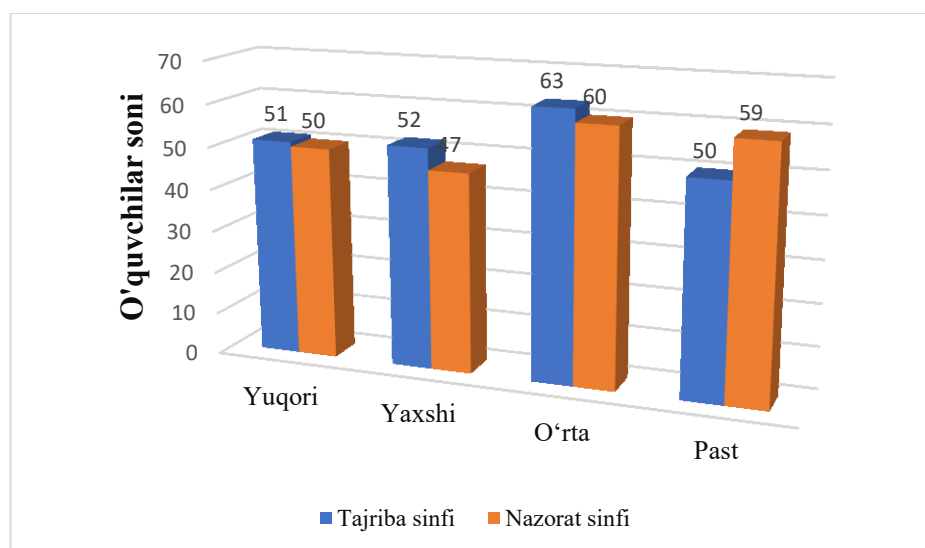
Tajriba sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 4; 3; 2; 1; \\ n_i & 51; 52; 63; 50; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^4 n_i = 216$$

Nazorat sinfidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_j & 4; 3; 2; 1; \\ m_j & 50; 47; 60; 59; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^4 m_j = 216$$

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagramma quyidagicha ko'rinishni oladi:

3.1-rasm. Tajriba boshidagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari

3.1-rasm. Tajriba boshida o'quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati Statistik tahlil o'tkazishni qulaylashtirish maqsadida yuqoridagi variasion qatorlardan n_i va n_j takroriylik (chastota)larni mos statistik ehtimollik formulalari

$p_i = \frac{n}{n_i}$ va $q_j = \frac{m}{m_j}$ (1) asosida hisoblaymiz.

$$\begin{cases} X_i & 4; 3; 2; 1; \\ n_i & 0,24; 0,24; 0,29; 0,23; \end{cases} \sum_{i=1}^4 P_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 4; 3; 2; 1; \\ m_j & 0,23; 0,22; 0,28; 0,27 \end{cases} \sum_{j=1}^4 q_j = 1$$

Statistik tahlilni har ikki sinf bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagi natijalarni berdi:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=4} P_i X_i = 0,24 \cdot 4 + 0,24 \cdot 3 + 0,29 \cdot 2 + 0,23 \cdot 1 = 0,96 + 0,72 + 0,58 + 0,23 = 2,49$$

$$\text{Foizda } \bar{X}\% = \frac{2,49}{4} \cdot 100\% = 62,25\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{i=1}^{n=4} q_j Y_j = 0,23 \cdot 4 + 0,22 \cdot 3 + 0,28 \cdot 2 + 0,27 \cdot 1 = 0,92 + 0,66 + 0,56 + 0,27 = 2,23$$

$$\text{Foizda } \bar{Y}\% = \frac{2,41}{4} \cdot 100\% = 60,25\%$$

Demak, tajriba boshida tajriba sinfidagi va nazorat sinfidagi o'quvchilarda $(62,25 - 60,25)\% = 2\%$ ga yuqori ekan. Bu esa o'z navbatida $\frac{62,25\%}{60,25\%} = 1,03$ barobar ortiqligini anglatadi. Bu ko'rsatkichlar esa samaradorlikka erishish uchun juda past ko'rsatkich ekanligini bildiradi.

Endi tajriba yakunida o'quvchilarni tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash orqali ularning ijodkorlik yondashuv imkoniyatlarini belgilash hamda ta'lim oldidagi dolzarb vazifalardan biri sifatida mavzuni o'zlashtirish kompetensiyalariga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o'zlashtirish natijalarini ko'rib chiqamiz.

3.9-jadval. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati va milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajasini aniqlash yuzasidan o‘zlashtirish natijalari

Sinflar	O‘quvchilar soni	O‘zlashtirish darajalari			
		Yuqori	Yaxshi	O‘rta	Past
Tajriba sinfi	216	89	54	58	15
Nazorat sinfi	216	52	50	58	56

Tajriba yakunidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari va o‘quvchilar soni bo‘yicha mos ravishda yuqoridagi kabi belgilashlar kiritamiz.

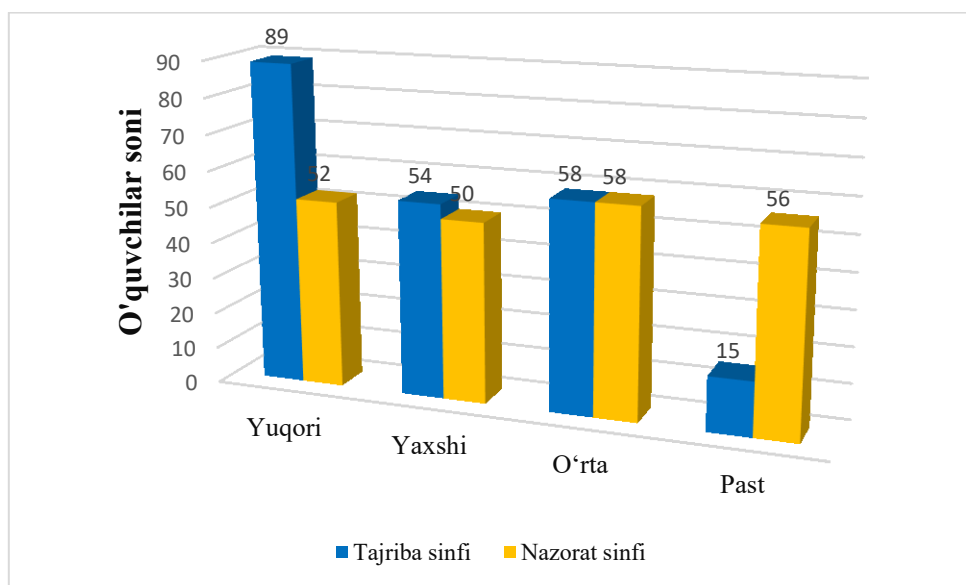
Tajriba sinfidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari:

$$\begin{cases} X_i & 4; 3; 2; 1; \\ n_i & 89; 54; 58; 15; \end{cases} \quad n = \sum_{i=1}^4 n_i = 216 \quad (2)$$

Nazorat sinfidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari:

$$\begin{cases} Y_j & 4; 3; 2; 1; \\ m_j & 52; 50; 58; 56; \end{cases} \quad m = \sum_{j=1}^4 m_j = 216 \quad (3)$$

Bu tanlanmalarga mos kelgan diagramma quyidagicha ko‘rinishni oladi:

3.2-rasm. Tajriba yakunidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari.

3.2-rasm. Tajriba yakunida o‘quvchilarning kreativ-ijodkorlik faoliyati

Statistik tahlil o‘tkazishni qulaylashtirish maqsadida (1) formula asosida hisoblaymiz.

$$\begin{cases} X_i & 4; 3; 2; 1; \\ n_i & 0,41; 0,25; 0,27; 0,07; \end{cases} \sum_{i=1}^4 P_i = 1$$

$$\begin{cases} Y_j & 4; 3; 2; 1; \\ m_j & 0,24; 0,23; 0,27; 0,26; \end{cases} \sum_{j=1}^4 q_j = 1$$

Statistik tahlilni har ikki sinf bo'yicha o'rtacha o'zlashtirishlarini hisoblab, qiyoslashdan boshlaymiz. O'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichlari quyidagi natijalarni berdi:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^{n=4} P_i X_i = 0,41 \cdot 4 + 0,25 \cdot 3 + 0,27 \cdot 2 + 0,07 \cdot 1 = 1,64 + 0,75 + 0,54 + 0,07 = 3$$

$$\text{Foizda } \bar{X}\% = \frac{3}{4} \cdot 100\% = 75\%$$

$$\bar{Y} = \sum_{j=1}^{n=4} q_j Y_j = 0,24 \cdot 4 + 0,23 \cdot 3 + 0,27 \cdot 2 + 0,26 \cdot 1$$

$$= 0,96 + 0,69 + 0,54 + 0,26 = 2,45$$

$$\text{Foizda } \bar{Y}\% = \frac{2,45}{4} \cdot 100\% = 61,25\%$$

Demak, tajriba yakunida tajriba sinfidagi va nazorat sinfidagi iqtidorli o'quvchilarda $(75 - 61,25)\% = 13,75\%$ ga yuqori ekan. Bu esa o'z navbatida $\frac{75\%}{61,25\%} = 1,22$ barobar ortiqligini anglatadi. Bu ko'rsatkichlar tajriba yakunida samaradorlikka erishilganini ko'rsatadi.

O'zlashtirishni aniqlash jarayonida yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan xatoliklarni aniqlash maqsadida dastlab o'rtacha kvadratik va standart xatoliklarni aniqlaymiz.

$$S_x^2 = \sum_{i=1}^{n=4} P_i X_i^2 - (\bar{X})^2 = 0,41 \cdot 4^2 + 0,25 \cdot 3^2 + 0,27 \cdot 2^2 + 0,07 \cdot 1^2 - 3^2 =$$

$$= 0,41 \cdot 16 + 0,25 \cdot 9 + 0,27 \cdot 4 + 0,07 \cdot 1 - 9 =$$

$$= 6,56 + 2,25 + 1,08 + 0,07 - 9 = 9,96 - 9 = 0,96$$

$$S_y^2 = \sum_{j=1}^{n=4} q_j Y_j^2 - (\bar{Y})^2 = 0,24 \cdot 4^2 + 0,23 \cdot 3^2 + 0,27 \cdot 2^2 + 0,26 \cdot 1^2 - 2,45^2 =$$

$$= 0,24 \cdot 16 + 0,23 \cdot 9 + 0,27 \cdot 4 + 0,26 \cdot 1 - 6,0025 =$$

$$= 3,84 + 2,07 + 1,08 + 0,26 - 6,0025 = 7,25 - 6,0025 = 1,2475$$

Standart xatoliklar esa nazorat va tajriba sinflarida:

$$S_x = \sqrt{0,96} = 0,98. S_y = \sqrt{1,2475} = 1,12.$$

Bundan, tajriba sinfidagi standart xatolik nazorat sinfidagi ko'rsatkichlarga nisbatan kichik bo'ldi, ya'ni $0,98 < 1,12$. Buni yanada aniqroq ko'rsatish maqsadida har ikki statistik tanlanma bo'yicha o'rta qiymat aniqliklarini biz variatsiya koeffitsiyentlari orqali, ya'ni C_x va C_u formula orqali hisoblaymiz:

$$C_x = \frac{S_x}{\sqrt{n} \cdot \bar{x}} \cdot 100\% = \frac{0,98 \cdot 100\%}{\sqrt{216} \cdot 3} = \frac{98\%}{14,7 \cdot 3} = \frac{98\%}{44,1} = 2,22\% \approx 2\%$$

$$C_y = \frac{S_y}{\sqrt{n} \cdot \bar{y}} \cdot 100\% = \frac{1,12 \cdot 100\%}{\sqrt{216} \cdot 2,45} = \frac{112\%}{14,7 \cdot 2,45} = \frac{112\%}{36,02} = 3,11\% \approx 3\%$$

Demak, tajriba sinfidagi o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi aniqligi nazorat sinfidagidan bir birlikka farq qilar ekan.

Endi ikkkita bosh to'planning noma'lum o'rta qiymatlariga o'xshashligini hisobga olib, Styudentning tanlanma mezonni asosida nolinni gipotezani tekshiramiz:

$$H_0 : \mu = \mu_y$$

Shunga asosan quyidagi hisoblashni bajaramiz:

$$\begin{aligned} T_{x,y} &= \frac{\bar{x} - \bar{y}}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} = \frac{3 - 2,45}{\sqrt{\frac{0,96}{216} + \frac{1,2475}{216}}} = \frac{0,55}{\sqrt{0,0044 + 0,0058}} = \frac{0,55}{\sqrt{0,0102}} = \\ &= \frac{0,55}{0,101} = 5,45 \end{aligned}$$

Styudent mezonni asosida erkinlik darajasini quyidagi formula orqali hisoblaymiz:

$$\begin{aligned} K_{x,y} &= \frac{\left(\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}\right)^2}{\frac{\left(\frac{S_x^2}{n}\right)^2}{n-1} + \frac{\left(\frac{S_y^2}{m}\right)^2}{m-1}} = \frac{\left(\frac{0,96}{216} + \frac{1,2475}{216}\right)^2}{\frac{\left(\frac{0,96}{216}\right)^2}{215} + \frac{\left(\frac{1,2475}{216}\right)^2}{215}} = \frac{(0,0044 + 0,0058)^2}{\frac{(0,0044)^2}{215} + \frac{(0,0058)^2}{215}} = \\ &= \frac{(0,0102)^2}{\frac{0,000019}{215} + \frac{0,000034}{215}} = \frac{0,0001}{0,00000009 + 0,00000016} = \frac{0,0001}{0,00000025} = \\ &= 400 \end{aligned}$$

ushbu ehtimollik uchun statistik alomatning qiymatdorlik darajasini $\alpha = 0,05$ deb olsak, u holda $r = 1 - \alpha = 0,95$ ga hamda erkinlik darajasi $k = 400$ ga teng. Styudent funksiyasi taqsimot jadvalidan ikki tomonlama mezonning kritik nuqtasi:

$$t_{1-\frac{(1-p)}{2}}(k) = t_{1-\frac{(1-0,95)}{2}}(400) = t_{0,975}(400) = 1,96$$

Bundan ko‘rinib turibdiki, statistikaning tanlanma qiymati kritik nuqtadan katta ekan. Bundan Styudentning tanlanma mezoni:

$$T_{x,y} = 5,45 > 1,96 \text{ ga teng.}$$

Demak, bosh o‘rtacha qiymatlar tengligi haqidagi N_0 nolinchgi gipoteza rad etiladi. Buni 95 % ishonchlilik bilan aytish mumkinki, tajriba-sinov sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari har doim nazorat sinflaridagi o‘rtacha o‘zlashtirish ko‘rsatkichlaridan yuqori bo‘ldi.

Endi tajriba-sinov sinflaridagi va nazorat sinflaridagi ta’lim uslubi xilma-xil bo‘lgan ya’ni farazimizga zid bo‘lgan holni ko‘ramiz.

$$K_0: F_x = F_u$$

Bunda ikkita bosh to‘plam taqsimotini taqsimlash bir-biriga to‘g‘ri keladi.

Berilgan α qiymatdorlik darajasida N_1 : - bosh to‘plam normal taqsimlangan degan gipotezani tekshirish uchun avval nazariy chastotalarni keyin esa Pirsonning muvofiqlik kriteriysi - Xi-kvadrat bo‘yicha (2) va (3) tizimlar asosida quyidagi formula bo‘yicha hisoblaymiz:

$$X_{n,m}^2 = \frac{1}{n \cdot m} \sum_{i,j=1}^4 \frac{(nm_j - mn_i)^2}{m_j + n_i} = \sum_{i,j=1}^4 \frac{(m_j - n_i)^2}{m_j + n_i}.$$

Formula asosida $X_{n,m}^2$:

$$\begin{aligned} X_{n,m}^2 &= \frac{(89 - 52)^2}{89 + 52} + \frac{(54 - 50)^2}{54 + 50} + \frac{(58 - 58)^2}{58 + 58} + \frac{(15 - 56)^2}{15 + 56} = \\ &= \frac{1369}{141} + \frac{16}{104} + \frac{0}{116} + \frac{1681}{71} = 9,7 + 0,15 + 0 + 23,68 = 33,53 \end{aligned}$$

ga teng.

Ushbu mezon bo‘yicha ozodlik darajalari $v = 4 - 1 = 3$ ga teng, Xi-kvadrat taqsimotining jadvali bo‘yicha kritik nuqtani topamiz. $r = 0,95$ uchun ishonchlilik ehtimoli

$$t_{0,95}(V) = t_{0,95}(2) = 7,8 \text{ ga teng.}$$

Bir tomonlama kriteriy nolinni gipotezani ikki tomonlama kriteriyga qaraganda “qat’iyat bilan” rad etgani uchun o‘ng tomonlama kritik soha quramiz. O‘ng tomonlama kritik soha quyidagiga teng.

$$X_{n,m}^2 = 33,53 > 7,8 = t_{0,95}$$

Bundan Xi-kvadrat taqsimot kritik nuqtadan katta bo‘lgani uchun nolinni gipoteza rad etildi.

Endi baholashning samaradorlik ko‘rsatkichini aniqlash uchun ishonchli intervalni topamiz:

$$\Delta_x = t_\gamma \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{0,98}{\sqrt{216}} = 1,96 \cdot \frac{0,98}{14,7} = \frac{1,9208}{14,7} \approx 0,13$$

$$\Delta_y = t_\gamma \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} = 1,96 \cdot \frac{1,12}{\sqrt{216}} = 1,96 \cdot \frac{1,12}{14,7} = \frac{2,1952}{14,7} \approx 0,15$$

ga teng. Topilgan natijalardan ishonchli intervalni topsak:

$$\bar{X} - t_{\kappa p} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}} \leq a_x \leq \bar{X} + t_{\kappa p} \cdot \frac{S_x}{\sqrt{n}}$$

Tajriba sinfi uchun:

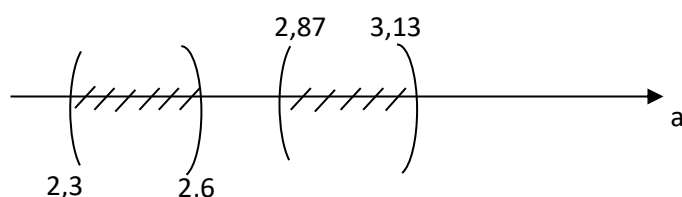
$$3 - 0,13 \leq a_x \leq 3 + 0,13 \quad 2,87 \leq a_x \leq 3,13$$

Nazorat sinfi uchun:

$$\bar{Y} - t_{\kappa p} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}} \leq a_y \leq \bar{Y} + t_{\kappa p} \cdot \frac{S_y}{\sqrt{n}}$$

$$2,45 - 0,15 \leq a_y \leq 2,45 + 0,15 \quad 2,3 \leq a_y \leq 2,6$$

Nazorat va tajriba sinflaridagi holatni geometrik tasvirlasak:

Bundan $\alpha=0,05$ qiymatdorlik darajasi bilan aytish mumkinki, tajriba sinfidagi o‘rtacha baho nazorat sinfidagi o‘rtacha bahodan yuqori va oraliq intervallari ustma-ust tushmayapti. Demak, matematik-statistik tahlilga asosan, yaxshi natijaga erishilgani ma’lum bo‘ldi.

Yuqoridagi natijalarga asoslanib tajriba-sinov ishlarining sifat ko‘rsatkichlarini hisoblaymiz.

Ma'lumki, $\bar{X}=3$; $\bar{Y}=2,45$; $\Delta_x = 0,13$; $\Delta_y = 0,15$; ga teng.

Bundan sifat ko'rsatkichlari:

$$K_{yc6} = \frac{(\bar{X}-\Delta_x)}{(\bar{Y}+\Delta_y)} = \frac{3-0,13}{2,45+0,15} = \frac{2,87}{2,6} = 1,1 > 1;$$

$$K_{6д6} = (\bar{X} - \Delta_x) - (\bar{Y} - \Delta_y) = (3 - 0,13) - (2,45 - 0,15) = 2,87 - 2,3 = 0,57 > 0;$$

Olingan natijalardan o'qitish samaradorligini baholash mezoni birdan kattaligi va bilish darajasini baholash mezoni noldan kattaligini ko'rish mumkin. Bundan ma'lumki, tajriba yakunidagi o'zlashtirish tajriba boshidagi o'zlashtirishdan yuqori ekan.

Demak, yuqoridagi ma'lumotlarga tayangan holda o'quvchilarning darslardagi kreativ yondashuvlari fanni o'rganishda ularning milliy tarbiyasiga doir bilimlarining samaradorlik darajalarini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari samarador ekanligi statistik tahlildan ma'lum bo'ldi.

Shuningdek, tajriba oxiridagi natijalar umumiy holda ham taqqoslandi, ular 3.10-jadvalda keltirilgan.

3.10-jadval. Tajriba-sinov ishlaridagi baholash natijalari

	1-tanlanma: (tajriba guruhi)					2-tanlanma: (nazorat guruhi)				
	Xi	2	3	4	5	Yj	2	3	4	5
Tajriba – sinovgacha bo'lgan davr	ni=216	50	63	52	51	mj=216	59	60	47	50
Tajriba – sinovdan keyingi davr	ni=216	15	58	54	89	mj=216	56	58	50	52

Olib borilgan tajriba-sinov natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

3.11-jadval Fanlaridan yakuniy tajriba-sinov natijalari statistik tahlili

Guruhlar / mezonlar	Tajriba guruhi (NT=385)	Nazorat guruhi (NH=382)
Baholarning o'rtacha arifmetik qiymati	XT* =3	Xn*=2,45
Samaradorlik koeffisienti	$\eta=1,22$	
Tanlanma dispersiya	0,96	1,25
O'rta qiymat standart xatoliklari	st=0,98	sh=1,12
X* ning ishonchlilik oraliklari	$2,87 < a_x < 3,13$	$2,3 < a_y < 2,6$

Variatsiya ko'rsatkichlari	22,43%	27,12%
Styudent statistikasi	T=5,45	
Statistika ozodlik darajasi	K=400	
Kriteriy xulosasi	T=5,45 > 1,96 bo'lib, H1 qabul qilindi	

Uchinchi bob bo'yicha xulosalar

Dissertatsiyaning **“Itidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning tajriba-sinov bosqichlari”** nomli uchinchi bobida tadqiqot ishida ishlab chiqilgan modellar, loyihalar, mexanizmlardagi pedagogik tizimni baholash uchun tajriba-sinov ishini tashkil etish va uni o'tkazish, olingan natijalarni matematik-statistik tahlil qilish vazifasi qo'yilgan.

Mazkur bobda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta'limning samarali boshqaruvini takomillashtirishda o'quv muassasalarini yangicha yondashuvlar asosida samaradorligini oshirish mazmuni va tahlili bayon etilgan. Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun Erkin Vohidov nomidagi ijod maktabi, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ijod maktabi, Toshkent viloyati Zangiota ixtisoslashgan maktablarning har biridan 2 tadan: 7- “A”, “B”, 8- “A”, “B”, 9 - “A”, “B” sinflari belgilandi. Jami 432 nafar o'quvchilar ishtirok etishi belgilandi.

Mazkur ta'lim muassasalari bazasida sinov -tajriba ishlari o'tkazilgan bo'lib, quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi: asoslovchi (2020-2021 o'quv yili), shakllantiruvchi (2021-2022-o'quv yili), umumlashtiruvchi (2022-2023 o'quv yili). Tajriba-sinov ishlariga 432 nafar o'quvchi jalb etildi.

O'zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta'limning samarali boshqaruvida o'quv muassasalariga yangicha yondashuvlar asosida tahlil qilish hamda o'qitish samaradorligini oshirishning mazmuni va mohiyatini bugungi kun talablari asosida rivojlantirish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Sinov-tajriba tahlili asosida o'quvchilarini kelgusida ijodkor, o'z maqsadini aniq qo'ya oladigan, mehnat bozorida zamonaviy kasblarni tanlaydigan, faol, yetakchi va yangi avlod kadrlari bo'lib yetishishlariga to'g'ri yo'naltirish modullari tadbiq etildi.

Sifatli ta'lim va samarali darslarni amalga oshirish barobarida o'quvchi kreativligini inobatga olib, ixtisoslashgan va ijod maktablarining VII - IX sinf o'quvchilari tadqiqot ob'yekti sifatida belgilandi. Kirish va yakuniy nazoratlarni

bajarish natijalarini sifatli ishlab chiqish yordamida o'quvchilarning muayyan fan sohalaridagi o'zlashtirish ko'rsatkichlari rivojlanganlik darajasiga qarab taqsimlash tajriba-sinovning har bir kichik bosqichining boshi va oxirida amalga oshirildi.

Shuningdek, tajriba oxiridagi natijalar umumiy holda ham tadqiqot davrida O'zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ta'limning samarali boshqaruvida hamda ta'lim natijadorligini oshirish mazmuni va tahlili ularga amaliyotida qo'llash uchun tayyorlangan dars ishlanmalari va qiziqarli ta'limiy o'yin mashg'ulotlari, maxsus tadbirlarning ssenariylari iqtidorli o'quvchilar yetakchiligini rivojlantirishda samarali mezonlar sifatida taqdim etildi. Ya'ni:

I. Dars mashg'ulotlarining samaradorligi:

- 1) dars mashg'ulotlarining didaktik talablarga muvofiq tashkil etilishi;
- 2) respondentlarning e'tiborlariga asosli, zarur ma'lumotlarning taqdim etilishi;
- 3) dars mashg'ulot ishtirokchilarida didaktik jarayonga nisbatan qiziqishning yuzaga kelganligi;
- 4) respondentlarda faollikning kuchayganligi, ijodiy yondashuvning qaror topganligi;
- 5) ishtirokchilarda dars mashg'ulotiga nisbatan qoniqishning hosil qilinganligi.

O'zbekistonda ixtisoslashgan maktablarda sifatli ijod maktablari o'quv muassasalarida yangicha yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish mazmuni va tahlili kafolatlangan natijani ko'zda tutadi. Sifatli ta'limni ta'minlashga qaratilgan mashg'ulotlarning samaradorligi faqatgina bu jarayonida ko'zga tashlanuvchi holatlar bilangina emas, shu bilan birga mashg'ulotdan tashqari sharoitlarda ham respondentlarning xatti-harakatlari, shaxsiy yondashuvlari, ijodkorliklari, innovasion g'oyalarni qo'llab-quvvatlashlari, pedagogik jamoatchilik bilan o'zaro hamkorlikka erisha olishlari ham tahlil qilib borildi. Bu o'rinda respondentlarning liderlik qobiliyatlari, muammoli boshqaruv faoliyatini takomillashtirish borasidagi iqtidorlarga egaliklari asosiy mezon qilib olindi.

II. O'quv mashg'ulotlari va ijodiy tadbirlarning samaradorligi:

- 1) tadbirlarda ishtirok etishning ixtiyoriyligi, har qanday ko'rinishdagi majburiylikdan voz kechilganligi;

2) tadbirlarni tashkil etishda respondentlarning xohish-istak, qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olinganligi;

3) tadbirlarda respondentlarning erkin, mustaqil harakatlanishlari uchun sharoitning yaratilganligi;

4) tadbirlarning qiziqarli, ko'tarinki ruhda tashkil etilganligi;

5) respondentlarning tadbir to'g'risidagi taassurotlarining yuqoriligi, tadbirdan qoniqish hosil qilganliklari.

Ta'kidlovchi tajriba bosqichida asosiy e'tibor asoslovchi tajriba davrida o'tkazilgan anketa so'rovlarini qayta tashkil etish orqali metodika tatbiqidan so'ng respondentlarda yetakchilik boshqaruv faoliyati samaradorligini ta'minlash borasidagi ko'nikmalar rivojlanganligining dinamik o'sishi o'rganildi. Bu holat asoslovchi va ta'kidlovchi tajribalar natijalarini o'zaro taqqoslash asosida amalga oshirildi. Bosqich yakunida har uch bosqich tajriba ishlarining natijalari umumlashtirilib, ularning samaradorligi baholandi.

XULOSA

O'zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi mavzusidagi ilmiy tadqiqotimiz natijasi asosida quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon berdi:

1. Ilmiy-pedagogik tajriba ixtisoslashgan maktablar, ijod maktablari o'quv muassasalarida yangicha yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish mazmunining tahliliy sifatini va modernizatsiyalashgan natijani ko'zda tutar ekan, muammoning yechimini topishda ilmiy, nazariy, tashkiliy-metodologik ishlarni to'g'ri hal qilish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

2. Yangi O'zbekiston sharoitida ixtisoslashgan va ijod maktablari o'quv muassasalari faoliyatida zamonaviy yondashuvlar asosida ta'lim samaradorligini oshirish, kafolatlangan natijani ko'zda tutadi hamda o'qitishning milliy ta'lim strategiyasiga mos holda milliy qadriyatlarga asoslangan boshqaruvni ta'minlashga qaratilgan faoliyatning umumiy mohiyatini yorituvchi model va maxsus texnologiyalardan foydalanishni, takomillashtirishni, rivojlantirishni muhim ekanligini tadqiqot uchun tanlangan muammoning amaliy jihatdan hal qiluvchi zarurati deb hisoblaydi.

3. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish natijasida samaradorlikka olib boruvchi g'oyalarining puxta asoslanishi, ixtisoslashgan maktablarning amaliyotiga mos kelishi, tanlangan model va metodlarning natijali bo'lishida ichki hamda tashqi ta'sirlarning o'rni ham borligi ma'lum bo'ldi.

4. Ixtisoslashgan maktablarda o'tkazilgan asoslovchi va ta'kidlovchi tajribalar natijalarini o'zaro qiyoslash, shuningdek, yakuniy natijalarni matematik-statistik metod yordamida qayta tahlil qilish ixtisoslashgan ta'lim maktablarining o'quvchi va o'qituvchilari faoliyatida boshqaruv samaradorligini ta'minlashga oid sinov ishlarining muvaffaqiyatli tashkil etilganligini tasdiqladi.

5. O'zbekistonda ixtisoslashgan jumladan, ijod maktablari o'quvchilari uzluksiz ta'lim bosqichlarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmuni asosida ijodiy,

kreativ rivojlanishi muhim ekanligini angladi va zimmasiga yuklatilgan vazifa mohiyatini ifodalaydi.

6. Mazkur talab ixtisoslashgan maktablarning o'quvchi va o'qituvchilari hamda ularning rivojlanish omillarini puxta asoslangan mexanizm sikl dasturini ishlab chiqish hisobiga qondiriladi. Bunday shaxsiy rivojlanish dasturining g'oyaviy nuqtai nazardan yuqori saviyada bo'lishi hamda amaliyotga mos kelishi ma'naviy-axloqiy sifatlar, dunyoqarash, ijodkorlik, liderlik qobiliyati, mahorati, shuningdek, tajribaga egaligiga bog'liq.

7. Nazariy tahlil garchi yangi O'zbekiston sharoitida mamlakatda tegishli yo'nalishda amalga oshirilgan qator ilmiy izlanishlarda ilgari surilgan g'oyalar amaliy jihatdan jamoa, ishlab chiqarish jarayoni ustidan boshqaruvni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishini tasdiqladi. Xulosa qilib aytganda, mavjud ahvolni amaliy o'rganish ixtisoslashgan maktablarning faoliyati samaradorligini ta'minlashda ayrim vazifalar hal etilishi kerakligi aniqlandi.

9. Amaliyotni bevosita kuzatish O'zbekistonda ixtisoslashgan ta'lim muassasalarining faoliyati samaradorligini ta'minlashda muayyan yo'l va usullardan, maqsadli texnika va metodologiya shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligini ko'rsatdi.

10. Shaxsiy yondashuv asosida ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o'quvchilar faoliyatiga xos bo'lgan ustuvor jihatlarni qiyosiy, maxsus (ekspertizadan o'tkazish orqali baholash), davriy va xronologik (uzoq muddatli monitoring) o'rganish, shuningdek, pedagogik jamoaning yondashuvini tahlil qilish bu boradagi eng samarali yo'llar hisoblanishini tajriba-sinov ishlari ham tasdiqladi.

11. O'zbekistondagi ixtisoslashgan va ijod maktablarida iqtidorli o'quvchilar faoliyatini samaradorligini rivojlantirish va boshqarishni ta'minlashda ularning shaxsiy yondashuvlari asosida "Pedagogik ta'limining innovatsion modeli" ishlab chiqildi va amaliyotga yo'naltirildi. "Iqtidor ijodiy laboratoriya" tashkil etilib, o'quvchi, o'qituvchi, ijod mahsuli faoliyatini baholashning muhim omili ekanligi

isbotlandi. Amaliyotda bunday olib borilgan o‘z-o‘zini baholashda o‘z-o‘zini kuzatish, o‘z-o‘zini anglash va o‘zini o‘zi tahlil qilish metodlari samarali hisoblanadi, ijobiy natijasini beradi.

12. Ilmiy-pedagogik tajriba O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatining samaradorligini ta‘minlash va takomillashtirish muammosining yechimini topishda tashkiliy-metodologik ishlarni to‘g‘ri hal qilish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

O‘zbekistonda iqtidorli bolalar ijodkorligini rivojlantirishning boshqarish texnologiyasi bo‘yicha **tavsiyalar:**

1. Ijtimoiy tarmoqlarda, internet sahifalarida ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar faoliyatiga doir tizimli ta‘lim samaradorligini ta‘minlovchi “**ILM-NAJOT**” sun‘iy intellekt portalini yaratish va bu portal orqali ijodiy yutuqqa erishayotgan xalqaro va mahalliy bolalar faoliyati, tajribalaridan izchil xabardor qilib borish imkonini beruvchi alohida kreativ yondashuvlarga xos bo‘lgan maxsus saytni ishga tushirish.

2. O‘zbekistonda ixtisoslashgan maktablar va ijod maktablarida iqtidorli o‘quvchilar va o‘qituvchilar tomonidan yaratilgan eng qiziqarli dars mashg‘ulotlari bankining elektron bazasini ishlab chiqish.

3. O‘zbekistonda ixtisoslashgan va ijod maktablarining ta‘lim sifatini kafolatlovchi natijalarini keng yoyish hamda iqtidorli o‘quvchilar faoliyatiga, umuman, barcha ta‘lim muassasalarining rahbarlari tomonidan xalqaro tajribalarni ommalashtirish, joylarda, stajirovka amaliyoti orqali o‘rganish imkoniyatini kengaytitish.

4. Iqtidorli o‘quvchilarning bilimlaridan maqsadli foydalanish va joriy qilish orqali “Aqlli robotlar” ,“Ustoz-shogird” ilmiy maktabini yaratish. Iqtidor o‘quv-amaliyoti, nazariy-metodologiyasi ta‘minotini zamonaviy talablar darajasida rivojlantirish va takomillashtirish hamda ijodiy loyihalar tizimini tashkil qilish orqali yangi ilmiy loyihalar ustida faoliyat olib borish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-xuquqiy hujjatlar va myetodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr, Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.

2. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son Farmoni. 2017 yil 7 fevral. –B.39.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5313-son farmoni, 2018 yil 25 yanvar.

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son farmoni, 2018 yil 5 sentyabr.

5. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. PF-5712-son. 2019 yil 29 aprel. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida", Toshkent sh., 2017 yil 20 aprel, PQ-2909-son.

7. 2017 yil 30 sentyabr; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3304-sonli qarori, 2017 yil 30 sentyabr.

8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori, "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligini tashkil etish to'g'risida", Toshkent sh., 2017 yil 30 sentyabr, PQ-3305-son.

9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775-son. 2018 yil 5 iyun.

10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4119-son qarori, 2019 yil 16 yanvar.

11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, iqtidorli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish maqsadida “Prezident maktablarini ochish” to‘g‘risida”gi PQ-4199-son qarori 2019 yil 29 fevral.

12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limining davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 187-sonli qarori, 2017 yil 6 aprel.

13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 8 dekabrda “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi Xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997- sonli qarori.

14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qarori 2020 yil 6 noyabr.

15. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida” O‘RQ-406-son 14.09.2016 yildagi

16. O‘zbekiston Respublikasi Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi// O‘zbekiston Milliy axborot agentligi // 28.12.2018 y.

17. Ta’lim bo‘yicha Butunjahon forumi. Yakuniy hisobot. –Dakar, Senegal, 2000 yil 26-28 aprel.

18. Rasporyajeniye Pravitelstva Rossiyskoy Federasii ot 8 dekabrya 2011 g. № 2227-r “O Strategii innovacionnogo razvitiya RF na period do 2020 goda”.

Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to‘plamlar

19. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikda yangi texnologiyalarning o‘rni // “infoCOM,UZ” jurnal. -2005. №7, -B. 42-43 .

20. Abdullayeva N.M. Integracionnyy metod obucheniya v shkolax i yego osobennosti / N. M. Abdullayeva. - Tekst : neposredstvennyy, elektronnyy // Molodoy uchenyy. 2018. № 12 (198). - S. 141-142.

21. Avazboyev A.I. Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo‘llari // Zamonaviy ta’lim. 2018. №8. –B. 21.

22. Akbarov B. Klaster tizimi umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarida kasbiy tafakkurni shakllantirishning asosiy omili sifatida // Xalq ta'limi. 2019. № 4. –B. 106..

23. Ashixmina Ya.G. Integratsionnyye proyekty v sovremennoy Rossii: vidy i xarakteristiki // Nauchnyy yezegodnik instituta filosofii i prava UrORAN. – 2010. Выр. 10. – S.193-203.

24. Барышникова М.Ю., Simonov A.V., I.I. Chinnova I.I. Rol obrazovatelnykh klasterov v podgotovke spetsialistov inzhenerno-texnicheskogo profilya v interesax razvitiya prioritetnykh otrasley ekonomiki / Nauchnyy jurnal "Innovatsii v obrazovanii", № 4 aprel 2014 g., ISSN1609-4646,-S. 5 – 16.

25. Belyankova N.M. Integratsiya yestestvenno-nauchnogo i gumanitarnogo obrazovaniya kak faktor obrazovaniya lichnosti / N.M. Belyankova // Nach. shk. 2004. - № 9. -S. 56-62.

26. Bobrova S.Ya., Jukova N.V., Yarovova V.V. Aktualnyye voprosy formirovaniya klasterov kak instrumenta povysheniya konkurentosposobnosti regiona // Fundamentalnyye issledovaniya, 2007. № 12. –S. 45-49.

27. Raximov M.M. O'qituvchi imijining shakllanishida pedagogik madaniyat. Xalq ta'limi. // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnal. -Toshkent. – 2014. № 2. 15-18 betlar. (13.00.00; №17)

28. Bolotov V.A. Yediny gosudarstvennyy ekzamen kak element stanovleniya sistemy nezavisimoy osenki kachestva obrazovaniya v Rossiyskoy Federatsii / Vestnik obrazovaniya.- 2004. -№23 .-S.15-25.

29. Varchenko Ye.I.Upravleniye kachestvom obrazovaniya v obrazovatel'nom uchrejdenii // Molodoy uchenyy. 2013. № 3. -S. 471-474.

30. Voronin D.M., Mishina O.S. Kriterii effektivnosti obrazovatel'noy organizatsii kak osnova osenki i povysheniya kachestva obrazovaniya // Perspektivy Nauki i Obrazovaniya/ Mejdunarodnyy elektronnyy jurnal. 2018. 5 (35). - S. 18-25.

31. Raximov M.M. Prioritet razvitiya detskogo tvorчества v Uzbekistane. The priority of the development of Talented Children'S Creativity in Uzbekistan // Nauka i innovatsii XXI vek XXIII Mejdunarodnaya nauchno-

prakticheskaya konferensiya // MSNS «Nauka i prosveshcheniye» tezisy - 2021. g. Penza S.184-189.

32. Gazman O.S., Veyss P.M., Knylova N.B. Novyye syennosti obrazovaniya: Soderjaniye gumanisticheskogo obrazovaniya. -M.: Innovator.-1995. - №2 -103s.

33. Musurmonova A. “Pedagogik texnologiyalar–ta’lim samaradorligi omili” monografiya Toshkent:“Yoshlar nashriyot uyi”, 2020

34. Gordeyeva A.N., Puchkova M.V. Pravovoye obespecheniye integratsii nauki i obrazovaniya // Zakon. 2006, № 4.

35. Gurov V. Kachestva obrazovaniya v gosudarstvennykh vuzakh // Vyssheye obrazovaniye v Rossii № 6, 2004. – S. 149-152.

36. Davydova N.N., Igoshev B.M. i dr. Obrazovatelnyy klaster kak sistemoobrazuyushiy komponent regionalnoy modeli neprekrivnogo pedagogicheskogo obrazovaniya, Pedagogicheskoye obrazovaniye v Rossii, 2014. № 10. - S. 75.

37. Eshchanov R., Lamers J., Bobojonova G., Bekchanov D. Priority challenges of education sector reforms in moder-nizing Uzbekistan // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019. -P.92-97.

38. Raximov M.M. Ijod maktablaridagi iqtisodiy bilim asoslari to‘garaklarida “Moliyaviy globallashuv sharoitida pul-kredit siyosatining vositalari” mavzusining yoritilishi // Abdulla Qodiriy-ijod maktabi-oltin avlod beshigi badiiy, publisistik –ilmiy to‘plam. -Toshkent. -2020.

39. Jumanov A.A. Oliy ta’lim muassasalari o‘quv-tarbiya jarayonida fanlar ichra va fanlararo integratsiyasini ta’minlashning pedagogik-psixologik masalalari / Namangan davlat universiteti ilmiy axborot-nomasi. 2019, № 12. –B. 237-241.

40. Raximov M.M. Development of creative potential of gifted children in Uzbekistan is a patriotic factor // The Republic of Uzbekistan, Ministry of Higher and Secondary Special Education, Tashkent is named after Islam Karimov, Technical University Support PhD (PhD) ResearchJet Journal of Analysis and Inventions Address:Andri Putra Kesmawan Indonesian Journal

Publisher Yogyakarta 55253, Indonesia All the articles published by this journal are licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

41. Ignatova V.A. Integratsiya i differentsiatsiya kak universalnyye kategorii nauki i ix otrajeniye v teorii i praktike yestestvennonauchnogo obrazovaniya. Obrazovaniye i nauka. 2013;1(2): - S. 3-17.

42. Musurmanova A “Konseptualnyye osnovy formirovaniya duchovnoy kultury molodeji v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya” Problemy pedagogiki, 2019

43. Ignatova V.A., Trushnikov D.Yu. Regionalnaya klasterizatsiya obrazovatelnykh sistem kak aktualnaya problema sosiologii obrazovaniya // Aktualnyye problemy sosiologii molodeji, kultury i obrazovaniya: materialy mejdunarod. konf / pod общ. red. Yu. R. Vishnevskogo. – T. 3. – Yekaterinburg : UGTU–UGPI, 2010. – S. 135-138.

44. Istomina N.B. Zayas Yu.S. Praktikum po metodike obucheniya matematike v nachalnoy shkole. –M.: Smolensk «Assosiatsiya XXI vek» 2009. - S. 144.

45. Kashekova I.E. Texnologiya integratsii i konvergentnosti s iskusstvom v predprofilnom i profilnom obrazovanii. Institut xudojestvennogo obrazovaniya rossiyskoy akademii obrazovaniya elektronnyy nauchnyy jurnal M.: “Pyedagogika iskusstva”, 2008. № 1

46. Kedrov B.M. O sinteze nauk // Voprosy filosofii, № 3, 1973. - S. 81-85.

47. Raximov M.M. Ta’limning turli bosqichlarida uzluksiz ma’naviy tarbiya jarayonini tashkil yetish yo’llari // Yangi O‘zbekistonda ma’rifatli shaxs tarbiyasi: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent, -2023. 188-192 betlar.

48. Korchagin Ye.A. Sosialnoye partnerstvo kak mexanizm upravleniya obrazovatelnyim klasterom // Innovasii v obrazovanii. 2007. № 6.

49. Kosarev R.A. Upravleniye kachestvom obucheniya kak pedagogicheskaya problema // Materialy VII Mejdunarodnoy studencheskoy nauchnoy konferensii “Studencheskiy nauchnyy forum” 2015.

50. Raximov M.M. Yoshlar tarbiyasida ma'naviy yakdillik // Toshkent amaliy fanlar universiteti. "Ilm-fan taraqqiyoti: muammolar, yechim va istiqbollar" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent, -2023. 285-289-betlar.

51. Aynisa M. Improving the mechanisms of interaction between family institutions and educational institutions in the development of spiritual culture of adolescents at social and right risk groups // Vestnik nauki i obrazovaniya, 2018. T. 2. № 2 (38).

52. "Yangi O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish strategiyasi: mavjud vaziyat va rivojlantirish istiqbollari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ma'ruzalar to'plami / Tuzuvchilar jamoasi. – T.: 2023, – 442 b.

53. Kotova T. A. Usloviya povыsheniya kachestva obucheniya v shkole // Molodoy uchenyy. - 2017. № 15.2. - S. 95-97.

54. Raximov M.M. Milliy ta'lim-tarbiya tizimida zamonaviy boshqaruvni modernizatsiyalash // Journal of Yeducation and Research RMASAV. COM Journal of integrated yeducation and research. -2022. P. 604-610

55. M Aynisa Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual culture of adolescents of social and legal risk groups - Проблемы педагогики, 2018

56. Кривых S.V. Klasternyy podxod v prfessionalnom obrazovanii / S.V.Kривых // akademiya professionalnogo obrazovaniya. -2014. -№ 3-4. - S. 7-13.

57. Lektorskiy V.A. Chelovek i kultura. Ibrannyye stati // monografiya . SPb. 2018. –S. 640.

58. Musurmanova A., Pedagogik texnologiyalar-ta'lim samaradorligi omili: monografiya., T: "Yoshlar nashriyot uyi". 2020. -184 b.

59. Musurmanova O., Aripova M., Ta'limning shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi va tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan texnologiyalari. –T: "Navro'z" nashriyoti, 2019.-89 b.

60. Muhamedov G.I. Pedagogik ta'lim innovasion klasteri: ehtiyoj, zarurat, natija // "Xalq so'zi" 15 fevral 2019 yil. <http://xs.uz/uzkr/post>.

61. Muxamedov G'.I, Xo'jamqulov U.N., Toshtemirova S.A. Pedagogik ta'lim innovasion klasteri / monografiya -T.: Universitet, 2020. 280 b.;

62. Ovsiyenko L.V., Zimina I.V., Klinsova N.N. Setevoye vzaimodeystviye v ramkax sosialnogo partnerstva, realizuyemogo nauchno-obrazovatel'nyim klasterom. Jurnal "Vyssheye obrazovaniye v Rossii", Izdatelstvo: Moskovskiy gosudarstvennyy universitet pechaty im. Ivana Fedorova (Moskva), № 12, 2013. -S. 55-59.

63. Osechkina L.I. Klasternyy podxod kak usloviye povysheniya effektivnosti deyatel'nosti vuza / L.I.Osechkina// Vyssheye obrazovaniye v Rossii. -2012. -№8-9. -S.73-76.

64. Panasyuk V.P. Modelirovaniye regionalnoy sistemy upravleniya kachestvom obrazovaniya na osnove prosessnogo podxoda / V.P.Panasyuk // Upravleniye kachestvom obrazovaniya: teoriya i praktika effektivnogo adminstrirovaniya. - 2008. - № 2. -S. 71-92.

65. Polyankina S.Yu. Ponyatiye integratsii v kategorialnom apparate filosofii obrazovaniya. Integratsiya obrazovaniya. Nauchno-metodicheskaya jurnal.- M.: 2013. № 2(71). - S. 76-82.

66. Yuldasheva N., Raximov M.M. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ma'naviy-ma'rifiy uyg'onishning asosiy muammosi // Zamonaviy ta'lim ilmiy-metodik jurnal. -Toshkent. – 2021. № 6. 3-10 b. (13.00.00; №10)

67. Radjiyev A.B. O'zbekiston Respublikasi umumta'lim muassasalarining milliy reytingi // 3112-raqam bilan Adliya Vazirligidan ro'yxatdan o'tgan. 2018 yil 29 dekabr.

68. Rakitov A. I. Integratsiya obrazovaniya i nauki kak globalnaya problema // Integratsiya obrazovaniya. 2016. T. 20, № 3. -S. 331–341.

69. Yuldasheva N., Raximov M.M. Ijod maktablarida pedagogik texnologiya, uning ta'riflari va kasbiy mahorat tushunchasi // Metodik qo'llanma -Toshkent. -2021. "Muharrir" nashriyoti.

70. Sidorin A.V. Sistema formirovaniya kadrovogo potentsiala vysokotex-nologichnykh otrasley promyshlennosti na osnove klasternogo podxoda / A.V.Sidorin // Internet- jurnal "Naukovedeniye". -2012, -№ 4. -S.1-7.

71. Stepin V.S. Samorazvivayushchiyesya sistemy i filosofiya sinergetiki / B.C. Stepin /Materialy Mejdunarodnoy konferensii "Put v budushcheye -Nauka, globalnyye problemy, mechty i nadejdy" , 2007, - S. 24-38.
72. Subetto A.I. Kachestvo obrazovaniya: problemy osenki i monitoringa / A.I.Subetto // Obrazovaniye. 2002, № 2. S. 18-21.
73. Toshpulatova M.I. Metodika sovershestvovaniya professionalnoy podgotovki buduo'ix uchiteley nachal'nykh klassov. / Nauka i mir. Rossiya, - Volgograd, 2014, № 10 (14). – S.78-80.
74. Toshpulatova M.I., A'zamova B.M.. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituv-chilarini o'quvchilarni matematik tafakkurini rivojlantirishda integ-rativ yondashuv // NamDU ilmiy axb-masi. Namangan. 2019, № 12.- B. 173.
75. Toshtemirova S.A Klaster yondashuvi asosida mintaqaviy ta'lim tizimini boshqarish // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. Toshkent. 2019, № 11.- B.362.
76. Tojxonov A. Integrativnyy prinsip organizatsii obucheniya uchiteley nachal'nykh klassov // Boshlang'ich ta'limda integratsiyaviy-innovasion yondashuvlar. T.: 2019, № II. - B. 170.
77. To'raqulov X.A. Tajriba-sinov ishlarining mazmun-mohiyati // "Fan, ta'lim va amaliyot majmuasining dolzarb muammolari". -T.: "Fan va texnologiya", 2013, № 8 –B. 7-8.
78. Frolovskaya M.N. Stanovleniye professionalnogo obraza mira pedagoga na osnove klasternogo podxoda / M.N. Frolovskaya // Innovatsionnyye tekhnologii v nauke i obrazovanii: sb. statey II PNMK, Penza, 23 yanv. 2017 g. / MSNS "Nauka i Prosvetsheniye"; pod obsh.red. G.Yu.Gulyayeva (i dr.). – Penza, 2017. - S. 210-212.
79. Xamraqulov J. Sifatli ta'lim - iqtisodiy taraqqiyot poydevori // Iqtisodiyot va moliya. Toshkent. 2011, № 11. B. – 50.
80. Xoshimov K. Nishonova S. Pedagogka tarixi. Darslik. 2-qisim// O'zbekiston Milliy kutubxonasi //. –T.: 2005, –B. 78-80 .
81. Sixan T.I Klasternaya teoriya ekonomicheskogo razvitiya // "Tyeoriya i praktika upravleniya", 2003, № 5.

82. Cherdansev S.M. O merax po sovershenstvovaniyu professionalno-prakticheskoy podgotovki specialistov v sfere gosudarstvennogo i munisipalnogo upravleniya: doklad na rasshirennom zasedanii Soveta po voprosam kadrovoy politiki pri polnomochnom predstavitele Prezidenta RF v Sibir. federal. okruge 31 maya 2012 g. –S. 10.

83. Yuldasheva N., Raximova M.M., Raximov M.M. Gender tengligi: xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash islohotlar omili // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishning ma'naviy-huquqiy asoslari" Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Toshkent -2022.

84. Shamova T.I. Klasternyy podxod k razvitiyu obrazovatel'nykh sistem // Vzaimodeystviya obrazovatel'nykh uchrejdeniy i osiuma v obespechenii effektivnosti, dostupnosti i kachestva obrazovaniya regiona: Materialy 10 Mejdunarodnogo obrazovatel'nogo foruma. Belgorod. 24-26 okt. 2006 g.

85. Sharay N. Klasternyy podxod v integrasii, "UG Moskva", № 15 ot 14 aprelya 2015 goda.

86. Musurmanova A., Raximov M.M. Ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalashda asosiy pedagogik va ijtimoiy omillar // Ma'rifatli jamiyat qurish jarayonida sharq mutafakkirlari ilmiy-ma'naviy merosining ahamiyati. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. -T., - 2022. 399-405 betlar.

87. Yuldashev M.A. Ta'lim sifati menejmentining tashqi va ichki nazorat mexanizmlari // Ilm ham jamiyat. –Nukus. 2016, - № 1. – B. 88-90.

88. Yakibova D.Sh. Boshlang'ich ta'limda integratsiya – intellektual taraqqiyot omili sifatida // Zamonaviy ta'lim. 2016, № 11. –B. 73-78.

89. Koshanova N.M. Teacher actions in professional direction of secondary school children // European Science Review 2020, № 3–4. - P. 26.

90. Mardonov, Sh., Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., & Shermatova, U. (2020). The Need to Educate Young People with the Spirit of Patriotism in the Context of Globalization. Journal of Critical Reviews, 7(12), R. 166-169.

91. Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 27(07), - R. 8104-8111.

92. Marshall A. Principy politicheskoy ekonomii: monografiya / A.Marshall. – Moskva: Direkt-Media, 2012. - 212 s.

93. Raximov M. “Ta’lim muassasalari tizimida yoshlarning ijodiy faolligini oshirish omillari” “Til va ada biyot ta’limi” ilmiy-metodik jurnali 2024-yil. 11-son ISSN 2010-5584

94. Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. Theoretical & Applied Science, 01(81), - R. 250-257.

95. Toshtemirova, S. A. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), - R. 151-156.

96. Usarov. J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies // International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 2019. 15(1), -P. 272-274.

97. Khodjamkulov, U. (2020). Necessity and Conditions for Forming a Cluster of Pedagogical Education (on the Example of the Education System of Uzbekistan). European Journal of Research and Reflection In Educational Sciences, 8(4), - R. 133-137.

98. Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters. Journal of Critical Reviews, 7(12), - R. 243-247.

Boshqa adabiyotlar

1. Abdullayeva B.S. Fanlararo aloqadorlikning metodologik-didaktik asoslari / ped. fanlari dokt. diss. –T.: 2006. - 265 b..

2. Abdullayev Yu.N. Xorijda oliy ta’lim: tajriba va taraqqiyot yo‘nalishlari. –T. O‘zbekiston. 1999, - 200 b.

3. Abduraxmanov O.K. Fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi. -T.: Fan va texnologiya. 2014. - 23 b.

4. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped.fan.dok... diss. – Buxoro, 2002. – 276 b.

5. Anisimov P.F. Regionalizatsiya srednego professiionalnogo obrazovaniya (voprosy teorii i praktiki) / P.F. Anisimov - M: Vysshaya shkola, 2002. - 224 s.
6. Arxangelskiy S. I. Lektsii po nauchnoy organizatsii uchebnogo prosessa v vysshey shkole. M. : Vysshaya shkol, 1976.
7. Atayeva N., Salayeva M., Hasanov S. Umumiy pedagogika. Darslik. II-kitob. Toshkent. 2013. – B. 159-160.
8. Ahlidinov R.Sh. Maktabni boshqarish san’ati. – Toshkent: Fan, 2006. - 206 b.
9. Begimqulov U.Sh. Oliy pedagogik ta’lim tizimiga zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-pedagogik asoslari // ped.fanlari doktori diss. – T.: TDPU, 2007. – 250 b.
10. Vaxobov M.M. Umumiy o’rta ta’lim tizimida o’qitish sifati monitoringi modelini takomillashtirish // pedagogika fanlari doktori diss. –T., 2016. - 260 b.
11. Gershunskiy B.S. Filosofiya obrazovaniya dlya XXI veka - M.: Sovershenstvo, 2011. – 345 s.
12. Golish L.V. Proyektirovaniye i planirovaniye pedagogicheskix texnologiy // seriya “Sovremennyye texnologii obucheniya”. Izdyu 2-ye. –T.: TGEU. 2010, - 151 s.
13. Goremyko M.V. Upravleniye kachestvom obshchego obrazovaniya regiona na osnove klasternogo podxoda // Dis.kand.ped.nauk. - Moskva, 2010. – 250 s.
14. Davыdov V.V. Problemy razvivayushchego obucheniya. –M., 2004. - 175 b.
15. Danilyuk A.Ya. Teoriya integratsii obrazovaniya. – Rostov na/D.: 2000. - 440.s.
16. Dombrovskaya M.A. Monitoring kachestva obucheniya v uchrejdeniyax professionalnogo obrazovaniya regiona v usloviyax rynochnoy ekonomiki: Diss. kand. ped. nauk: 13.00.08 / M.A. Dombrovskaya M., 2002. - 175 s.

17. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menejmenti. –T.: “Voris Nashriyot”, 2006. -263 b.
18. DJurayev R.X., va boshqalar. Pedagogik atamalar lug'ati. T., Fan. 2008 yil.
19. Ziyomuhamedov B. Pedagogika // O'quv qo'llanma. Toshkent. “Turon-iqbol”. 2006 .-B. 10.
20. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika nazariyasi / darslik –T.: Fan va texnologiya, 2008. - 288 b.
21. Ibragimov G.I. Формы организации обучения в педагогике и школе. -Kazan, 1994. - 168 s.
22. Inoyatov U.I. Teoriticheskiye i organizasionno-metodicheskiye osnovy upravleniya i kontrolya kachestva obrazovaniya v professionalnom kolledje // avtoreferat. diss. dokt.ped.nauk. –T.: 2004. –S. 44.
23. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Ta'lim menejmenti. – Toshkent, 2006. – 73 b.
24. Kodjaspirova G.M. Pedagogicheskiy slovar. –M.: Akademiya, 2001. –S. 176.
25. Komenskiy Ya.A. Buyuk didaktika. –T.: O'qituvchi. 2012. –B. 338.
26. Krasikov A.S. Osenka kachestva truda rukovoditelya sfery obrazovaniya. Uchenoye posobiye. Rossiyskaya akademiya obrazovaniya. Vologodskiy Institut razvitiya obrazovaniya. - Sankt-Peterburg, 2006. - S. 43.
27. Кривых S.V., Makarenya A.A. Pedagogicheskaya antropoekologiya. Pedagogika jiznedeyatelnosti. – SPb.: GNU IOV RAO, 2003. – S. 82.
28. Кузьмина N.V., Kuxarev N.V. Psixologicheskaya struktura deyatel'nosti uchitelya: /Teksty leksiy /. Gomel: Gom. gos. un-t, 1976. - 57 s.
29. Leontyev A.V. Konsepsiya razvitiya regional'nogo rynka obrazovatel'nykh uslug / A.V. Leontyev, P.N. Osipov. Kazan, 2006. - 33 s.
30. Lomakin T.Yu. Sovremennyye principy razvitiya nepreryvnogo obrazovaniya. –M.: Nauka, 2006. - 221 s.
31. Mavlonova R.A. Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi. Metodik qo'llanma. – T.: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat universiteti, 2005.

32. Mavlonova R. A., Raxmonqulova N. X. “Boshlang‘ich ta’limni integratsiyalashning pedagogik texnologiyasi” Tashkent, Ilm ziyo, 2009.
33. Maksimova V.N. Integratsiya v sisteme obrazovaniya. SPb.: LONRO, 2000. - 82 s.
34. Mardonov Sh.Q. Yangi ta’limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish. – T.: Fan, 2006. – 232 b.
35. Mahkamov S.T. Tarix ta’limida kurslararo uzviylikni ta’minlashning didaktik asoslari // ped. fanlari nomz. diss. – T.: 2005. –B. 180.
36. Migranyan A.A. Konkurentnyy potencial stran SNG v formate regionalnoy integratsii (na primere stran YeAES). -M.: Institut ekonomiki RAN, 2015. - 65 c.
37. Musurmanov R. Pedagogik tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va boshqarish. –T.: “Fan va texnologiya”, 2011. - B. 144.
38. Muxamedov G‘.I., Xo‘jamqulov U.N., Toshtemirova S.A. Pedagogik ta’lim innovasion klasteri. -T.: Universitet, 2020. - 280 b.
39. Muxametzyanova G.V., Pugacheva N.B. Klasternyy podxod k upravleniyu professionalnym obrazovaniyem. Kazan: 2007, - 144 s.
40. Nazarova O.L. Upravleniye kachestvom obrazovatel'nogo prosessa professionalno-pedagogicheskogo kolledja. Uchebno-metod. posobiye. / Nazarova O.L. – Magnitogorsk: MaGU, 2003. – S .81.
41. Novikov A.M. Rossiyskoye obrazovaniye v novoy epoxe / Paradoksy naslediya, vektory razvitiya. –M.: — “Egves”, 2000.
42. Ogursov A.P. Obrazy obrazovaniya. Zapadnaya filosofiya obrazovaniya. XX vek/A.P. Ogursov, V.V. Platonov. SPb: RXGI, 2004. - 520 s.
43. Pozdeyeva T.M. Organizatsiya vospitatel'noy raboty v shkole // Festival pedagogicheskix idey “Otkrytyy urok” [sayt] / Izdat. dom “Pervoye sentyabrya”.
44. Potashkin M.M. Upravleniya kachestvom obrazovaniya // ped red. M.Potashkina. 2003. - 448 s.
45. Raximov O.D. “Ta’lim sifati – hayot sifati” // O‘quv-uslubiy qo‘llanma. Qarshi. 2015. - B. 10.

46. Selezneva N.A. Kachestvo vysshego obrazovaniya kak ob'yekt sistemnogo issledovaniya. Izd. 4-ye, stereotipnoye. – M.: Issledovatel'skiy tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov, 2004. – 95 s.

47. Spenser G. Опыты научные, политические и философские. / Пер. с angl. pod red. N. A. Rubakina. — Mn.: Sovremennyy literator, 1998. - 1403 s

48. Tilakova M.A. VIII-IX sinf o'quvchilarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarda kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori diss.. Chirchiq. 2019. – B. 190.

49. Toshtemirova S.A. Umumta'lim muassasalarida ta'lim klasterini joriy qilishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari // Uslubiy qo'llanma. –T.: 2020. - 75 b.

50. Tyunnikov Yu.S. Politexnicheskiye osnovy podgotovki uchashixsya prof tex uchilix. Avtoref. diss. . dokt. ped. nauk. – Kazani:1990. – S. 21.

51. Umaraliyeva M.A. Innovasion yondashuvlar asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilari kasbiy kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori diss.. astoref... – Toshkent, –B. 47.

52. Fayzullayeva G.Sh. Adabiy ta'lim uzviyligi asosida o'quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirish (V-IX sinflar misolida): ped. fan. fals. dok. diss. avtoref... – Samarqand, 2019. - 46 b.

53. Xodjamqulov U.N. Pedagogik ta'lim innovasion klasterining ilmiy-nazariy asoslari // pedagogika fanlari doktori diss.. – Chirchiq, 2020. - 270 b.

54. Xo'jamqulov U.N. Maktab-laboratoriya // Uslubiy qo'llanma –T.: 2019.

55. Shamova T.I. Upravleniye obrazovatel'nyimi sistemami: uchebnoye posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy // T.I. Shamova, T.M. Davydenko, G.N. Shibanova: pod red. T.I. Shamovoy. -3-ye izd., ster. – M.: Izdatelskiy tsentr "Akademiya", 2006. - 384 s.

56. Shmyreva N. A., Gubanova M. I., Kresan Z. V. Pedagogicheskiye sistemy: nauchnyye osnovy, upravleniye, perspektivy razvitiya // Ucheb.

posobiye M-vo obrazovaniya Ros. Federasii. Kemer gos. un-t. Mej vuz. kaf. obshch. i vuz. pedagogiki. - Kemerovo : Kemer. gos. un-t, 2002. - 119 s.

57. Yuldashev M.A. Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish // Pedagogika fanlari dok.diss.. Toshkent. 2016. –B. 14.

58. Yalov D.A. Klasternyy podxod kak texnologiya upravleniya regionalnym ekonomicheskim razvitiyem // Kompas promyshlennoy restrukturizatsii. 2004. № 2.

59. Qurbonov Sh., Seythalilov E. Ta'lim tizimini boshqarish. –Toshkent. “Turon-iqbol”, 2006. - B. 101.

60. Isikava K. Yaponskiye metody upravleniya kachestvom /// sokr. Per. s. angl / K. Isikava –M.: Ekonomika, 1988. –S. 215.

61. Lerner, Richard M. (2016). Cognitive and Moral Development, Academic Achievement in dolescence.doi:10.4324/97802.

62. Sandhya Khedekar. Educational Managment, TSCER III.1 Function of Education Managment. 2007. - P. 11.

63. Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. The Cluster Initiative Greenbook, 2003. Elektronnyy resurs: [https:// www.hhs.se/contentassets](https://www.hhs.se/contentassets)

IV.Internyet resurslari:

1. gov.uz
2. ziyonet.uz
3. edu.uz
4. uzedu.uz

ILOVA

Ixtisoslashgan va ijod maktablarining 7-9- sinflarda Abdulla Qahhor hayoti va ijodiy faoliyatini yangi pedagogik texnologiyalar asosida o'rganish bo'yicha o'qituvchiga tavsiyalar:

Amaldagi dasturda 6-sinfda Abdulla Qahhor ijodini o'rganish uchun ikki soat, 7-sinfda ham ikki soat ajratilgan. Darsni qay tarzda o'tish har bir o'qituvchining o'z usul va uslubiga bog'liq bo'ladi. Darslikda o'quvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib, ijodkorning hayoti va ijodiga doir ma'lumotlar berilgan. O'qituvchi esa ixtiyoriy ravishda qo'shimcha adabiyotlar, rasmlar va boshqa turli ko'rgazmali qurollar vositasida darsni tashkil qilishi, amalga oshirishi mumkin. Bu dars "Ma'ruza- seminar" deb nomlanadi. O'qituvchi yangi bilim berish maqsadida nazariy faoliyatga diqqat qaratadi. Yangi mavzuni kirish qismida o'qituvchi adib haqidagi quyidagi she'r bilan darsni boshlaydi:

Yillar ortimizda qolar edilar,
Sahrolar qolardi cheksiz, betakror.
Nega ular cheksiz, desam, dedilar:
Bu yerdan o'tgandi Abdulla Qahhor.
Yillar ortimizda qolar edilar,
Cho'qqilar qolardi yuksak va qator.
Nega ular yuksak, desam, dedilar:
Bu yerdan ham o'tdi Abdulla Qahhor!

Abdulla Qahhor haqida nimalarni bilasiz, u haqda eshitganmisiz kabi savollar bilan o'quvchilarning tushunchalari o'rganiladi. Xattaxta yonidagi stolga Abdulla Qahhor asarlari, ijodi asosida tayyorlangan buklet, ijodkor haqida yozilgan kitoblar va adibning turli suratlari qo'yilishi mumkin. Ularni o'quvchilarga birma-bir tanishtirib tasavvur hosil qildirish, ijodiy yondashuvning o'ziga xosligini ko'rsatadi. Ayniqsa, adib o'quvchiligi haqidagi ma'lumotlarni o'quvchiga yetkazishda adibning Qo'qon shahri va uning atrofidagi qishloqlarida o'tganligiga to'xtalishi mumkin. Abdullaning otasi Abduqahhor Tojikistonning Asht qishlog'idan bo'lib, asr boshlarida akasi usta Abdurahmonga ergashib Qo'qon shahriga ko'chib kelgan, ota kasbi temirchilik bilan shug'ullangan. Abduqahhor mustaqil oila tebratish ilinjida bo'lsa kerak, shaharni tark etib, bir necha yillar qishloqma-qishloq ko'chib yurgan.

Onasi Rohatoy Abdulladan oldin va keyin tuqqan sakkiz o'quvchisini qora yer bag'riga berib, yurak oldirib qo'ygani uchun bu o'g'lini yer-u kkka ishonmay, ko'z o'ngidan bir qadam ham jildirgani qo'ymay, avaylab o'stirgan. Biroq oilaning bu yolg'iz farzandi ko'z ochib, esini tanib, turmushning hadsiz xo'rlik, shafqatizliklarini ko'radi. Ayniqsa, darbadar, ko'chmanchi hayot, tahqir-u nadomatlar go'dak ko'ngliga og'ir botadi. «Bir qishloqda o'quvchilarga endi qo'shilib, o'rtoq orttirganimda, boshqa qishloqqa ko'chib, yana «ko'chmanchining o'quvchisi» bo'lib qolar edim. Bu gaplar qattiq haqorat yo'sinida aytilar edi, –deb eslaydi adib tarjimai holida. – Bir kuni kechqurun mahalla o'quvchilari ilonni ko'rgan chumchuqday atrofimda chug'urlashib turganda, kuzatib turgan bir mo'ysafid menga rahm, qilgan bo'lib: «Qo'yinglar, o'quvchilar, tegmanglar, kelgindi bo'lsa o'zi bo'libdimi, xudo qilgan», – dedi.

Mo'ysafidning bu gapi menga o'quvchilarning ta'nasidan ham qattiqroq tegdi, uzoq yillar dilimda cho'kib yotdi. Bilmadim, ilgari qalay ekanman, lekin nazarimda meni shu gap indamas qilib qo'ydi. Uyda menga «indamas», «ichimdan top» deb dashnom beradigan bo'lishdi. Bunaqa ta'na dashnomlar meni battar «soqov» qilar edi». Bu murg'ak ozordiyda qalb endi «indamas» degan ta'nadan qutulish uchun odamlardan, hatto o'z ayasidan ham mumkin qadar qochadigan bo'lib qoladi. Faqat shulargina emas. Qo'li qisqalik, yo'qchilik tufayli oilada yuz beradigan dilsiyohliklar, odam o'quvchisi dosh berishi mumkin bo'lmagan nochor turmush sharoitlari, qo'ni-qo'shnilar, odamlar orasidagi dag'al, beshafqat munosabatlar, yurtda avj olgan jaholat, uning har qadamdagi ham kulgili, ham mudhish oqibatlar, biri biridan ayanchli, fojeali sarguzashtlar – Abdulla dunyoga kelib ana shunday muhit, sharoitda esini tanidi. «O'tmishdan ertaklar»da yozuvchi o'sha o'quvchilik yillari manzarasi mohiyatini «kunlar g'urbat bilan boshlanib, g'urbat bilan tugardi» degan birgina jumlada juda yorqin, ta'sirchan ochib bergan. Ayni shu g'urbatga to'la darbadar va mungli hayot taassurotlari murg'ak Abdulla ko'nglida ilk bor o'ziga xos mungli qo'shiqqa aylanadi, aniqrog'i ko'nglidagi hasratlar qo'shiq bo'lib otilib chiqadi. Yozuvchining e'tirof etishicha, uning ilk bor ko'nglida tug'ilgan qo'shig'i – «ijodi» ayni shu mungli kechinmalar haqidadir. Demak, mana shu shafqatsiz hayot Abdullani yozuvchi bo'lib yetishuvida muhim omil rolini o'tadi. Keyinchalik u qo'liga qalam olganda bot-bot o'quvchilik

xotiralariga murojaat etishi, o'tmish haqidagi asarlarning malomatlar, g'am-g'ussalar bilan yo'g'rilganligi sababi ham aslida shunda. Ijodkor xarakterining shakllanishida otasining ta'siri katta bo'lgan. Usta Abduqahhor qo'li qisqa bo'lishiga, darbadar hayot kechirishiga qaramay o'ziga xos mag'rur, nazari to'q, insonlik sha'nini baland tutadigan savodli, tadbirkor odam edi, «dadam birovning qo'lidan bitta yong'oq ham oldirmay o'stirgan» deb yozadi adib mamnuniyat bilan. Abdullaga ilk savodni otasi bergan, kitobga havasni ham otasi uyg'otgan. Adibning eslashicha, otasi kitobga nihoyatda ishqiboz bo'lib, deyarli har kuni ishdan keyin uydagilarga qiziq kitoblar – har xil jangnomalar, «Dalli va Muxtor», «Bahori donish», «Bobo Ravshan» kabi asarlarni o'qib bergan. Ilmiy ishda tavsiya etilgan ta'limiy mashqlar dissertasiyaning ilovasida keltirilgan.

Abdulla muayyan muddat eskicha usuldagi maktabda o'qiydi, xat taniydi, so'ng Oqqo'rg'onda Muhammadjon qori degan ochiq fikrli odamning yangicha usuldagi (usuli jadidiya) maktabida o'qishni davom ettiradi, «Qur'oni Karim»ni «Taborak» surasigacha yod oladi. Jadid ma'rifatchilarining darsliklaridan ta'lim oladi. Behbudiy, Abdulla Avloniy, Tavallo, So'fizoda, Sidqiy adabiyotlari bilan tanishadi. o'sha jadid muallimi Muhammadjon qori yozuvchi shaxsiy hayotida chuqur iz qoldirgan, adib bir umr u kishi bilan iliq munosabatda bo'ladi, «O'tmishdan ertaklar»ning eng nurli bobini shu odamga bag'ishlaydi. Bu orada o'lkada inqilobiy alg'ov-dalg'ovlar boshlanib ketadi. Oilaning ko'chmanchidarbadar hayoti barham topadi. Abdulla dastlab sho'ro maktabi «Istiqbol»da, undan keyin internatda, so'ng «Kommuna maktabi»da o'qiydi; nihoyat bilim yurtining o'zida o'qishini davom ettiradi. 1925- yili Toshkentga «Qizil O'zbekiston» gazetasiga ishga taklif etiladi. «Norin shilpiq», «Mavlon Kufur», «Gulyor», «Erkaboy» imzolari, taxalluslari bilan matbuotda qatnashadi. Bilim olishga bo'lgan ishtiyoq uni O'rta Osiyo Davlat universitetining ishchilar fakultetiga boshladi. Bu yerda u rus tilini o'rgandi, adabiyot dunyosi bilan yaqindan tanisha boshladi, ayniqsa, Gogol, Turgenev, Chexov asarlari uni o'ziga maftun etdi; buyuk rus realistlari asarlari yosh Qahhorni «yangi bir olamga, kitob emas, hayot odamlarining tovushi eshitilib, qiyofasi yaqqol ko'rinib turgan, ularning ichki dunyosini oynaday aks ettiradigan adabiyot olamiga yetakladi». Yosh yozuvchi ularga ergashib asarlar yozishga urindi. 1934- yili yozib tugatgan «Sarob» romani uni chinakamiga elga –

jamoatchilikka yetuk yozuvchi sifatida tanitdi. Roman respublika konkursida mukofotlandi. So'ng u mashhur hikoyanavis sifatida shuhrat qozondi. Jahon novellistik adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan bir qatorda turuvchi hikoyalar, deb baho olgan – «Anor», «O'g'ri», «Bemor», «Adabiyot muallimi», «San'atkor» kabi asarlari maydonga keldi. Hikoya janrida qalamini qayrab yurgan yozuvchi yana yirik janrga qo'l urdi. «Sarob»dagi kabi hayot oqimidan chetda turgan kimsa – bu yerda endi ziyoli emas, batrak dehqonning boshdan kechirganlarini tasvir qilmoqchi bo'ladi. 30- yillar oxirlarida yozila boshlagan asar 1947- yili dunyo yuzini ko'rdi. «Qo'shchinor» nomi bilan atalgan bu roman o'sha davr adabiy qoliplariga mos kelmagani uchun jiddiy tanqidga uchraydi; muallif asarni qayta ishlashga majbur bo'ladi. «Qo'shchinor chiroqlari» nomi bilan chiqqan roman, tanqidni xush qabul qilgan bo'lsa ham, ta'bimdagi kitob emas «O'zimga bog'liq bo'lmagan sabablar bilan maqsadimga yetolmadim», deydi adib. A.Qahhorning Stalin vafotidan keyingi o'n yildan ortiqroq hayoti va ijodiy faoliyati g'oyat sermahsul va samarador bo'ldi. Shaxsga sig'inish, mustabid siyosatining tanqid ostiga olinishi, mamlakatda qisman demokratiyaga yo'l berilishi tufayli Abdulla Qahhor o'zini erkin his eta boshladi. o'zbek xalqining, xususan, millat ko'pchiligini tashkil etgan paxtakor dehqonning nochor ahvoli, paxta dalalarida odamlarning qiynalayotgani, ayollarning mayib bo'layotgani, o'quvchilarning pachoq bo'lib o'sayotgani haqida bong uradi. «Mavsumda bir necha tonna paxtani bittalab terish, shuncha yukni bo'yniga osib, necha yuzlab kilometr yo'l bosish uchun afsonaviy Rustamning ham quvvati yetmaydi», deydi adib, mana shu yumushni qishloqdagi o'zbek ayoli ado etayotganidan nadomatlar chekadi. Ruslashtirish siyosatining noxush oqibatlarini – «ko'pgina oilalarda o'quvchilar o'z ona tilini mutlaqo bilmasligi», bu hol «ota-onani zarracha ham tashvishga solmayotgani», «ba'zi bir oilalarda o'quvchi o'z ona tilida gapirgani nomus qilayotgani», shu narsa «internasionalizm» deb atalayotgani haqida 60- yillarda dangal gapirish – bu hazilakam ish emas edi. El-yurt, millat, milliy adabiyot, ona tilining sofliги yo'lidagi jonbozliklari, adabiyotidagi soxtalikka qarshi chiqishlari, bu borada yozuvchilikka da'vogar eng yuksak martabadagi shaxslarni ham ayamasligi – chindan-da katta jasorat edi. Abdulla Qodiriy tavalludining 70-yilligiga bag'ishlab o'tkazilgan anjumanda so'zlagan nutqi, Qodiriy kabi buyuk

siymolarni baholashda «sovet davri qoqib ketgan temir qoziq atrofidan yiroq ketilmayotgani» xususidagi achchiq istehzosi, o'zining oltmish yoshlik tantanasidagi nutqi – bular ajdaho komiga o'zini tutib berish bilan barobar edi. Abdulla Qahhor bunga jur'at eta oldi. Abdulla Qahhor bu yillarda badiiy ijodda ham o'zgalarga ibrat bo'larli faoliyat ko'rsatdi. 1956- yili «Ming bir jon», «To'yda aza» hikoyalari bosildi, so'ng birin-ketin «Dahshat», «Mahalla», «Nurli cho'qqilar» e'lon qilindi. Bular milliy hikoyachiligimiz rivojiga o'zgacha ruh, yangi to'lqin olib kirdi. Adibning 1958- yilda tugatgan «Sinchalak» qissasi katta dovruc qozondi. 1962- yili «Tobutdan tovush» satirik komediyasi, 1965-yili «O'tmishdan ertaklar» avtobiografik asari maydonga keldi. Adib ulug' maqsadlarni diliga jo etib katta g'ayrat bilan ijodiy ishlarini davom ettirayotgan bir pallada og'ir xastalikka – qorason kasaliga uchradi, so'ng unga yurak xastaligi qo'shildi. Abdulla Qahhor 1968- yil 25- mayda Moskvadagi kasalxonada vafot etdi. «Muhabbat» qissasi, tugallanmay qolgan «Zilzila» asari vafotidan keyin e'lon etildi. Hayoti davomida ko'p jasoratlari bilan el og'ziga tushgan adib umri poyonida o'limni ham mardona kutib oldi. Yozuvchining so'nggi kunlariga shohid bo'lganlar buni hayrat bilan eslaydilar. Jumladan, rus adibi K. Simonov shunday yozadi: «Qahhor umuman jasoratli, mard kishi edi. Mening u haqdagi so'nggi xotiram Qahhor shaxsiyatining mana shu xislati bilan bog'liqdir. Men uni vafotidan atigi bir kun oldin kasalxonada ko'rganman. U ajal chang solayotganini bilsa ham o'lishni istamas va o'zigagina xos tabiatiga ko'ra, o'lim oldida ham o'zini bardam tutar edi. U karavotda ustma-ust qo'yilgan yostiqqa suyanib yotarkan, og'ir-og'ir nafas olar va qo'rquvni bilmaydigan nuroniy chehrasida xuddi yor-do'stlarining istiqboliga yugurib chiqolmaganidan biroz xijolat chekkandek bir ifoda mujassam edi.

Qahhor dunyodan ketayotganini bilsa ham, to'joni bor ekan, o'zini ona Yerning asl farzandidek sezar edi. Bu mening Qahhor bilan so'nggi uchrashuvim edi. Men olamdan ko'z yumayotgan odamning bardam qo'l siqishlari-yu, teran nigohlarini ko'rib hayratda qoldim. Qahhor chin inson edi ». XX asrning ulkan adibi Abdulla Qahhor ana shunday umr kechirdi. “Abdulla Qahhor kamdan kam yozuvchiga nasib bo'ladigan baxt sohibi – u allaqachonlar xalq qalbining to'ridan joy olgan. Respublikamizda uning nomini eshitmagan biron qishloq, kitoblari kirib bormagan biror xonadon yo'q desa bo'ladi. Uning asarlarini talaba ham, dehqon

ham, ishchi – yu olim ham baravar sevib o‘qishadi “ Ozod Sharafutdinov. “Yozuvchi so‘zga shunchalik xasiski, agar bu mitti durdonalarning har birini qayta hikoya qilingudek bo‘lsa, hikoyaning o‘zidan ko‘p joyni egallagan bo‘lar edi... “ Odil Yoqubov. “Men tajriba uchun ustozning “Bemor”, “O‘g‘ri”, “Anor” hikoyalaridan ba’zi so‘zlarni olib tashlab ko‘rdim. Bo‘lmadi. Hikoya bir ustuni olib tashlangan ayvonga o‘xshab lapanglab qoldi.” Said Ahmad. Abdulla Qahhor siz yuqorida tinglagan yozuvchilar aytganidek, so‘z tanlash va uni qo‘llay bilishning noyob uquvini olgan buyuk yozuvchi edi. O‘tilgan mavzu yuzasidan seminar mashg‘ulotini o‘tkazish maqsadida “Bilis so‘rov” metodi asosida tezkor savollar beriladi:

- Abdulla Qahhor qachon va qayerda tug‘ilgan?
- Uning oilaviy ahvoli qanday bo‘lgan?
- Adibning o‘quvchiligi qayerlarda kechgan?
- Adib qayerlarda tahsil olgan?
- Adib ijodini nechanchi yildan boshlagan?
- “Sarob” romani qachon yozilgan?
- Adibning yana qanday asarlarini bilasiz?

O‘quvchilar fikri tezkor javoblar shaklida aniq va faktlar asosida tinglanib, to‘ldiriladi va baholanadi.

“Bemor” hikoyasini everistik metod asosida o‘rganish.

“Bu metod yunoncha “izlayman, topaman” degan ma’noni anglatadigan “heurisko” so‘zidan olingan bo‘lib, u mahsuldor ijodiy fikrlash jarayonini tashkil qilishni nazarda tutadi. Evristik metodidan foydalanganda o‘qituvchi suhbat metodidan foydalanishi mumkin. Faqat bunda qo‘shimcha savollar bilan to‘ldiriladi. Bunday asosdagi suhbat tizimi topshiriqni bajarish, jarayonni kuzatish, savollarga javob berish, ma’lumot olish, xulosa chiqarish va xulosalarni taqqoslash kabi yo‘nalishini beradi. Ta’lim jarayonida qo‘llanilgan bu metod o‘quvchilarning bilim olishida tafakkuri mustaqil mulohaza va muhokama qilishda, xulosalar chiqarishda ko‘nikma shakllanadi. Abdulla Qahhor hikoyanavis yozuvchi bo‘lib, o‘zbek hikoyachiligiga munosib hissa qo‘shgandir. Uning o‘tmish voqealaridan so‘zlovchi bir necha hikoyalari bo‘lib, shulardan biri “Bemor” hikoyasidir. Hikoya 1936- yilda yozilgan bo‘lib, avtobiografik xarakterga ega. Mazkur hikoya audio shaklida eshutilishi ham mumkin.

Hikoya o‘quvchilar tomonidan tinglanadi.

Mustahkamlash uchun xattaxtaga dastlab tushinilishi qiyin bo‘lgan so‘zlar yoziladi va izohlanadi:

Izvosh - ot o‘qshilgan arava;

Oq podsho – o‘sha davrdagi Rossiyaning podshosi;

Qabza – tutqich, dasta;

Oftobshuvoq – bahorgi ta’sir kuchi kam oftob;

Chilyosin – Qur’onning “Yosin” surasini o‘qish bilan bog‘liq bo‘lgan diniy marosim;

Sim – Farg‘ona shahrining eski nomi;

Gavron – tayoq, xivich va hokozo.

Mavzu tinglanar ekan maqol va aforizmlarga diqqat qaratilishi, daftarga yozib borilishi o‘quvchilarga topshiriq sifatida beriladi.

Keyin esa “osmon yiroq, yer qattiq”, “yo‘g‘on cho‘ziladi, ingichka uziladi” iboralariga diqqat qaratiladi. O‘quvchilar jumlalarning ma’nosini sharhlashga urinib ko‘radilar.

O‘quvchilarning quyidagicha javoblaridan namunalar keltiriladi:

1 – Maqol: chorasiz qolgan odamlarga nisbatan qo‘llaniladi. Sotiboldi ham chorasiz, najotsiz inson edi.

2 – Ibora: yo‘g‘on bu – boylar, ingichka- kambag‘allar; og‘ir kunlarda boylar kambag‘allashib, Sotiboldiga o‘xshagan kambag‘allar esa butunlay sinadi.

Fikrlar umumlashtiriladi.

Mustahkamlash qismining keyingi bosqichida “O‘ylab ko‘r” mashqi o‘tkazilib, guruhlariga savol va topshiriqlar beriladi, vaqt belgilanadi:

- Asardagi qaysi detallardan Sotiboldining xotini yosh ekanini bildingiz?
- Abdug‘aniboyning berahm, xasis ekanligini qaysi detallar ko‘rsatadi?
- Sotiboldi xotinini nega kasalxonaga olib bormadi?
- Tabib haqida qanday fikrdasiz?
- Abdug‘aniboy qanday inson, nega Sotiboldi kam haq oladi?
- Tashqarida gadoylar ovozi eshitilishining asarga qanday aloqasi bor?

(o‘quvchilarning javobi tinglangach, jumlar to‘ldiriladi va javob darajasiga qarab, baholash mezonlari bilan baholanadi.)

Mustahkamlash qismining so‘nggi bosqichi “Diqqat! Muammo!” deb nomlanadi. o‘quvchilarga quyidagi savollarni berish orqali bahs – munozaraga chorlanadi.

- Nega asar “Bemor” deb nomlangan?
- Bemor dardining davosi nimada deb o‘ylaysiz?
- Siz hikoyani qanday nomlar edingiz ?

Guruhlar o‘zaro bahs – munozaraga kirishib, o‘z fikrlarini asoslab berishga urinadilar.

Javoblar natijasiga qarab baholanadi va izohlanadi.

Asar so‘ngida berilgan badiiy asar tili haqida tushuncha bo‘yicha ma’lumot beriladi:

Guruhlar faoliyati davomida til bilan bog‘liq uchta tushunchani aralashtirib yubormaslik, ularni o‘zaro farqlash lozim.

Bular: 1. Umumxalq tili. 2. Adabiy til. 3. Badiiy til.

Umumxalq tili deganda yurtimizdagi o‘zbek tilida so‘zlashuvchilarning barchasi – ularning yashash hududi, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi, hayotda bajarayotgan mashg‘ulot turi va boshqalaridan qat’i nazar, foydalanadigan til tushuniladi.

Adabiy til deganda umumxalq tilining leksik, grammatik, imlo va talaffuz jihatdan me’yorlashtirilgan shaklini tushunamiz.

Badiiy til esa, bir tomondan umumxalq tili va adabiy tilga tayanadigan, boshqa jihatdan esa ularni har ikkisidan farqlanib turadigan alohida san’at hodisasidir. Badiiy tilning mavjudligi ijodkor, shoir va yozuvchilar faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu ma’noda badiiy til o‘z zahirida milliy adabiyotimizning asrlar osha shakllanib kelgan an’analarini saqlab qolgan.

Har bir qahramon o‘ziga o‘zgacha yondashuvni talab qiladi, har birining yuragi alohida kalit bilan ochiladi. Bu kalit – uning kayfiyati, fe’l – atvori, nutqi, axloqi, dunyoqarashi singari o‘nlab unsurlarning betakror tasviri bilangina ishga tushadi. Shundagina o‘quvchi ko‘z oldida qahramon xuddi tirikdek harakat qiladi, gapiradi, kuladi, o‘ylanadi, iztirob chekadi, shodlanadi va boshqa holatlarga tushadi. Qahramonning har bir harakati o‘quvchiga ham “yuqadi” uni o‘z olamiga “olib kirib ketadi”. Demak, nafaqat Sotiboldining xotini, balki jamiyat ham BEMOR ekan.

“O‘g‘ri” hikoyasini “klaster” usulida o‘rganish.

“Klaster” (“tarmoqlar”) metodi o‘quvchilarni biron bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga, mustaqil mushohada qilishlariga yordam beradi.

Mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma – ketlik bilan uzviy bog‘lagan holda, chizma shaklida ifodalashga undaydi.

Klaster usuli zamonaviy ta‘lim jarayonida keng qo‘llanilmoqda va samarali natija olinmoqda.

“Klaster” so‘zi “G‘uncha, bog‘lam” ma‘nosini anglatadiki, bu biror mavzuni o‘rganayotgan o‘quvchilarning erkin fikrlashiga yordam beradi, ularga o‘z fikrini ochiq – oydin ifodalashga ko‘maklashadi.” Klaster tuzish ketma – ketligi quyidagi tartibda bo‘ldi:

- 1) xattaxtaga “kalit so‘z” yoxud “kalit birikma” yoziladi;
- 2) o‘quvchilarga bu mavzuga oid tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar yoki birikmalarni yozish topshirig‘i beriladi;
- 3) mavzuga oid tushunchalar va g‘oyalar o‘rtasida o‘zaro bog‘lanish bo‘lishi lozimligi ta‘kidlanadi;
- 4) o‘quvchilar bilgan mavzuga oid variantlarning barchasini yozishlariga imkon beriladi. Klaster tuzishda sinfdagi barcha o‘quvchilarning ishtirok etishiga erishish lozim. Shudagina ko‘zlangan natijaga, ya‘ni o‘quvchilarni faollashtirishga, o‘rganilayotgan mavzuga befarq bo‘lmasligiga erishish mumkin.

“O‘g‘ri” hikoyasi bilan taniishtirish, matn ustida ishlash orqali tushuncha hosil qilish;

Mustahkamlash uchun avvalo guruhlariga umumiy savol tashlash bilan ularning fikri so‘raladi, savollar quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- Hikoya nomi va epigrafiga e‘tibor qilaylik, nega aynan shu nom va epigrafi tanlangan, boshqacha nomlash ham mumkinmi?
- Nega aynan Qobil bobo? Hikoya qahramonining nomida ramziy ma‘no bormi, nima deb o‘ylaysiz?

Guruhlar o‘zlarining fikrlarini bildirib o‘tadilar. So‘ngra guruhlariga muammoli savollar kartochka holida beriladi va guruh a‘zolari o‘zaro kelishib javob berishga urinadilar:

“Barkamol avlod”

1. Hikoya qaysi faslda sodir bo‘lgan deb o‘ylaysiz, javobingizni asoslang?

2. “Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin” jumlasining ishlatilish sababini izohlang.

“Porloq kelajak”

1. Qobil boboning holati tasviriga e’tibor qarating, nega u dag‘ - dag‘ titraydi?

2. Ellikboshining taftishiga izoh bering.

“Tafakkur yulduzlari”

1. Nega qonun himoyachilarining o‘zlari jinoyat qilmoqdalar, nega Qobil bobo ularga qarshi chora ko‘rmadi?

2. Egamberdi paxtafurushning sharti qanday bo‘larkan?

Kabi savollar kichik guruh ishtirokchilariga beriladi va ular uchun 5-7 daqiqa ichida savollarga javob guruh bilan kelishilgan holda taqdim etiladi. Shundan so‘ng, “O‘z – o‘zimizni tekshiramiz” mashqi asosida berilgan topshiriq tekshiriladi va xattaxtaga fikr va iboralar yoziladi.

1. Otning o‘limi - itning bayrami.

Dehqonning uyi kuysa kuysin, ho‘kizi yo‘qolmasin.

Ho‘kiz olish uchun necha zamon qozonni suvga tashlab qo‘yish kerak.

Oq podsho qo‘l ostidan chiqib ketmagan bo‘lsa, topiladi.

Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi.

Quruq qoshiq og‘iz yirtadi.

Berganga bitta ham ko‘p, olganga o‘nta ham oz.

Yo‘qolmasdan ilgari bormidi?!

Yaxshi ho‘kizmidi yo yomon ho‘kizmidi?

Yaxshi ho‘kiz birov yetaklasa ketaberadimi? O‘zi qaytib kelmasmikin, birov olib ketsa qaytib kelaber, deb aytib qo‘yilmagan ekan – da?

Duoning zo‘ri bilan qulf ochadigan.

Tepa sochi tikka bo‘ldi.

Uni belim deguncha, kishining beli sinadi.

O‘ynashmagil arbob bilan, seni urar har bob bilan.

Bitta ho‘kiz odamning xunimi?

O‘quvchilardan bu iboralar so‘ralib tahlil qilinadi.

(Har bir guruh o'zlariga berilgan maummoli savollar yuzasidan fikrlarini bildiradi. Ularning fikri eshilib, to'ldiriladi.)

“Dahshat” hikoyasini bahs – munozara usulida o'rganish

Bahs – munozara (debat) usuli maktab, uzluksiz ta'lim tizimda qo'llanayotgan ilg'or texnologiyalardan bo'lib, o'quvchilarni mavzuni chuqur tushunishlariga yo'naltiruvchi, aqlini charxlovchi dars turi hisoblanadi. O'quvchilar mavzu va undagi biror og'riqli nuqta, muammo yuzasidan bahsga kirishishlari natijasida asar dardi o'quvchiga yuqadi, bezovta qiladi va yo'lantiradi. Buning natijasida ana shu muammolarni hal etishga, aybdor yoki qahramonlik ko'rsatganni izlashga, asar yuzasidan xulosa chiqarishga intiladi. Bahs – munozara usulining, garchi yo'lga qo'yilganiga uzoq yillar bo'lgan bo'lishiga qaramasdan, afzalligi shundaki, bu usul orqali barcha o'quvchi darsda bevosita ishtirok etadi va usul butun sinfni qamrab oladi.

Bahs davomida ularning to'g'ri yo'nalishda ketishlari uchun o'qituvchi yo'l boshlovchi bo'lib turishi, asardan noto'g'ri xulosa chiqarmasliklari uchun boshqaruvchilik qilishi lozim.

Bahs orqali o'quvchilar asarning g'oyaviy nuqtasini topishi va muallif aytmoqchi bo'gan fikr yuzasidan xulosa chiqarishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Abdulla Qahhor ijodini o'rganish bo'yicha ayrim mavzularni ko'rib chiqamiz. Bu “Adabiyot muallimi” hikoyasi.

“Adabiyot muallimi” hikoyasini tadqiqot metodi asosida o'rganish

Adabiyot o'qitishda, iqtidorli o'quvchini mustaqil fikrlashga yo'naltirishda tadqiqot metodi o'quv jarayonida bir muncha qiyin bo'lgan nazariy yo'nalishdagi masalalar ko'tarilishini nazarda tutadi. Bu metodda bilim olishning nisbatan yuqori bosqichida ta'limning samarali amaliy va izlanish usullarini mustaqil ravishda qo'llash talab qilinadi.

Bunda o'quvchilar dalillar to'plash, nazariy tahlil qilish, tizimga solish, umumlashtirish va ilmiy xulosalar chiqarish kabi amaliy ishlarni bajaradilar.

Tadqiqot metodining evristik metoddan farqi shunda ko'rinadiki, “kashfiyot” avvaldan ajratilgan materiallar tahlilidan keyin, faktik materiallar umumlashtirilgandan so'ng amaliy ish jarayonida sodir bo'ladi. Bunda tadqiqot topshirig'i – o'quv-biluv faoliyatining to'liq turkumini o'quvchilar o'qituvchi

rahbarligida o'zlari bajaradilar. Ya'ni ma'lumot to'plashdan tortib uni tahlil qilish va yangi bilimlarni amaliyotda qo'llashgacha bo'lgan ishlarning barchasini o'quvchilar o'zlari mustaqil ravishda amalga oshiradilar.

O'quvchilar tomonidan faktik materiallar to'plash tadqiqot metodining zaruriy qismlaridandir. Tadqiqot metodini qo'llashda topshiriqlarning o'quvchilar tomonidan bajarilishi muhim hisoblanadi. Topshiriqlarni bajarishda ularning biror bosqichi tushib qolsa, topshiriq o'z tadqiqiyiligini yo'qotadi. O'quvchilarning rivojlanganlik darajasi mustaqil ravishda tadqiqot ishlarini olib boradigan darajaga yetgandagina, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayoning yuqori bosqichiga o'tilgandagina tadqiqot metodidan foydalaniladi. Bunda o'quv materiali evristik metodda qanday tuzilgan bo'lsa, shunday qayta tuzilishi kerak bo'ladi. Savollar, ko'rsatmalar, topshiriqlar tartibi ham shunday bo'ladi. Tadqiqot metodini qo'llaganda savol-topshiriqlar bosqichning so'ngida, o'quvchilarning ko'pchiligi muammoni hal qilib bo'lgandan keyin qo'yiladi. Bu kuchli o'quvchilar uchun mo'ljallangan metod bo'lib, muammoni hal etishda o'z-o'zini nazorat qilish va tekshirish usuli sanaladi. Rivojlanishi nisbatan sustroq bo'lgan o'quvchilarga ularning o'zlari darajasidagi topshiriqlar beriladi. Topshiriqlar har bir o'quvchining individual imkoniyatlariga qarab taqsimlanadi. Tadqiqot metodidan nafaqat yangi asarni o'rganish, balki uni mustahkamlash va badiiy tahlil bosqichida ham foydalanish mumkin. Faqat o'qituvchi qo'llashi mumkin bo'lgan usullarni to'g'ri aniqlashi, mustahkamlash kerak bo'lgan o'quv materiali mazmunini to'g'ri belgilashi lozim.

“Adabiyot muallimi” hikoyasi bilan tanishamiz:

Darsning mustahkamlash qismini “Boqijon Baqoyev tarbiyalagan o'quvchilar qanday odam bo'ladi?” deb nomlaymiz. Uch guruh asosida pedagogik – tadqiqot ishi olib boriladi. Guruhlarga tadqiqot uchun bir necha savollar beriladi va vaqt belgilanadi. Berilgan vaqt davomida guruhlar savollarga atroflicha javob beradilar:

- Sigirning qulog'iga kana tushishi munosabati bilan Baqoyevning tabiatiga xos qanday xususiyatlarni ilg'adingiz? Uning cho'chqa boqish haqidagi fikri turfaligini nimalarda ko'rish mumkin?

- Baqoyevning Hamidaga qarata: “Kanselyariyaning eshigiga praktikum deb yozib qo'yibdi. To'g'ri emas. Praktikum, minimum, maksimum – bular hammasi

lotincha yoki lotinchaga yaqin soʻzlar” deganiga asoslanib, uning bilimlilik darajasiga baho bering.

- Hamidaning Chexov asari tahlili bilan savoliga Baqoyevning tomdan tarasha tushganday savol bilan javob berishi nimadan dalolat beradi?

- Siz adabiyot muallimining savol alomati hamma vaqt “mi” dan keyin qoʻyiladi degan fikriga qanday qaraysiz?

- Baqoyevning hech gapdan hech gap yoʻq: “Sartarosh boʻlmasa, odamlar maymun boʻlib ketar edi. Maymun juni toʻkilib, odam boʻlgan. Bu haqda Engelsning fikri bor...” deyishiga munosabatingiz.

- Baqoyevning Hamida qistovidan soʻng “burjua realizmi” haqidagi poyintar-soyintar gaplaridan nimani tushundingiz?

- Adabiyot muallimi Baqoyevni xotini Mukarram bilan taqqoslang. Er-xotinning Chexov haqidagi fikrlariga asoslanib, bilimlilik darajasini baholang.

Oʻquvchilar belgilangan vaqt davomida savollarga alohida toʻxtaladilar va vaqt tugagach, “Boqijon Baqoyev tarbiyalagan oʻquvchilar qanday odam boʻladi?” savoli yodga olinadi. Oʻquvchilar oʻz maktab hayoti va boshqa bilganlaridan kelib chiqib, salmoqli fikr aytadilar. Yuqoridagi tadqiqot savoli yuzasidan har bir oʻquvchi oʻziga xos javob topadi. Oʻtilgan mavzu boʻyicha “Savol bizdan-javob sizdan” mashqi asosida ogʻzaki savol-javob qilinadi va oʻtilgan mavzu mustahkamlanadi:

1. Boqijon Baqoyev oʻzini qanday muallim deb hisoblaydi?
2. Sigirni koyishi va oʻz fikrini inkor qilishini qanday tushundingiz?
3. Hamidani qanday qiz deb oʻylaysiz?
4. Lotincha soʻzlar haqida aytgan fikri toʻgʻrimi?
5. Hamidaning domlasi Hakimovga Boqijon Baqoyevning bildirgan fikri toʻgʻrimi?
6. Adabiyot muallimining Chexovni tanimasligiga fikringiz?
7. Boqijon Baqoyevning noqulay ahvolga tushishi va darrov gapni toʻgʻirlashiga munosabatingiz?

8. “Uyqu istagi” hikoyasi boʻyicha bergan savoliga Hamida javob ololdimi?

Oʻquvchilar fikrini jamlab, oʻqituvchi oʻz fikrini bildiradi. Xulosalar bilan oʻrtoqlashadi. Oʻquvchilar “Adabiyot muallimi” hikoyasi orqali Baqoyevning

qanday o'qituvchiligi va o'quvchilar taqdirining fojiasi fosh etiladi, Baqoyev shaxsi ochildi. Uning o'z sohasi bo'yicha hech qanday bilimga ega emasligini bilib olishadi. Uyga vazifa sifatida "Men orzu qilgan o'qituvchi" mavzusida uy inshosi yozib kelishni topshiriq berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Yuqorida keltirilgan ishbop (ishbilarmonlik) o'yinlarida, tadqiqotchilikka yo'naltirilgan mashg'ulotlar, tavsiya etilgan muammoli topshiriqlarning barchasi faoliyat maqsadiga muvofiq dialogik muloqot asosida ishtirokchilarni rag'batlantirishga va ularning qiziqishlarini orttirishga, emosional ruhiyatini paydo bo'lishiga xizmat qiladi.

Dars jarayonidagi maqsadli ta'limiy, didaktik o'yinlar o'quv maqsadlarini amalga oshiradigan va ularga moslashtirilgan bo'ladi. Misol tariqasida, didaktik o'yinlar tizimidan birinchilardan bo'lib, maktabgacha ta'lim tizimi jarayonida foydalanishga doir F.Fribil va M.Montisorilar ishlab chiqqan bo'lsa, boshlang'ich ta'lim uchun O. Dikroli tadqiqotlar olib borgan. 60-70 yillardan boshlab faqat boshlang'ich ta'limda emas, umumiy balki o'rta ta'limda ham foydalanila boshladi. 80-yillarda ayniqsa, ishbop ayrim o'rinlarda (ishbilarmonlik) o'yinlari kyeng tarqala boshladi hamda ko'plab o'qituvchilar dars jarayonida samarali ishlatish yo'llarini amaliyotga tadbiq etishdi. Ishbop (ishbilarmonlik) o'yinlarining asosiy xususiyati o'yin ryejasining o'quv maqsadiga yo'nalganligi hamda o'quvchini yangi ixtiro va kashfiyotlar sari ruhlantirganligi bilan muhimdir. Bunda o'quv maqsadi o'yin vazifalari doirasida amalga oshiriladi.

2. Quyida reja namunasi ilovada beriladi.

3.4- jadval. Mahorat darslarida o'tilishi rejalashtirilgan mavzular va ajratilgan soatlar (jami 34 soat)

T.r	Mavzular	Mashg'ulot soati	O'tkazilish vaqti	Mas'ul	Izoh
I chorak 9 soat					
1	So'z san'ati Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadigan oyinai hayoti – bu uning milliy tili va adabiyotidir	1	To'garak mashg'uloti sifatida		

2	Shaxs kamolotida badiiy adabiyotning oʻrni	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
3	Badiiy asar haqida	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
4	Badiiylik adabiyotning asosiy xususiyati	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
5	Adabiyot va mafkura	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
6	Badiiy asar mazmuni	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
7	Badiiy asarda shakl va mazmun tushunchasi	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
8	Badiiy asar syujeti	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
9	Raqamli iqtisodiyotda zamonaviy ilmiy yondashuvlar va innovatsiyalar	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
II chorak 7 soat					
1	Badiiy obraz va obrazlilik (oʻzbek romanlarida)	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
2	Badiiy asar tili	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		
3	Badiiy tasvir va ifoda vositalari	1	Toʻgarak mashgʻuloti sifatida		

4	Badiiy mahorat (nasr)	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
5	Badiiy mahorat (nazm)	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
6	Lirik tur va uning janrlari haqida	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
7	Til o‘rgatish jarayonini avtomatlashtirish	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
III chorak 11 soat					
1	Ritm- she‘rning asosi	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
2	Vazn- she‘rda ritmik hodisa sifatida	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
3	Peyzaj. Peyzaj lirikasi	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
4	She‘riy janrlarda tasvir vositalari	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
5	Ijodkorning so‘z qo‘llash mahorati	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
6	Jadid she‘riyati poetikasi	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
7	Jadid she‘riyatida milliy istiqlol g‘oyasi	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		
8	Epik tur va uning janrlari	1	To‘g‘arak mashg‘uloti sifatida		

9	Badiiy nutq-xarakter yaratish vositasi	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
10	Badiiy asar poetikasi	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
11	O'zbek tilining axborot – kompyuter uslubini yaratish mezonlari	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
IV chorak					
28	Abdulla Qodiriy ilk romannavis	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
29	Adabiy portret yaratish mahorati	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
30	Dramatik tur haqida	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
31	Komediya va tragediyaning o'zaro farqi	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
32	Hozirgi adbiy jarayon	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
33	Ijod namunalarini OAV yoritish va chop etish masalalari	1	To'garak mashg'uloti sifatida		
34	Ijodiy jarayonni yoritishda ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati	1	To'garak mashg'uloti sifatida		

2.